Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija: demografska stvarnost

Gecan, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:305185

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb

NINA GECAN

PRIMORSKO-GORANSKA I LIČKO-SENJSKA ŽUPANIJA: DEMOGRAFSKA STVARNOST

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku

Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

radi stjecanja akademskog zvanja

magistre edukacije geografije i povijesti

Zagreb

2017.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Geografija i povijest; smjer: nastavnički* pri Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Stjepana Šterca.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Diplomski rad

Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija: demografska stvarnost

NINA GECAN

Izvadak: Demografska stvarnost Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije odraz je prirodno-geografskih i društveno-geografskih faktora u njihovim mikroregijama. Opća depopulacija Primorsko-goranske županije počinje prije 20-ak godina, dok je Ličko-senjska županija tradicionalno depopulacijsko područje od početka 20. stoljeća. Opća depopulacija u Primorsko-goranskoj županiji rezultat je prirodne depopulacije, dok su u Ličko-senjskoj županiji obje sastavnice ukupnog kretanja stanovništva negativne. Takva demografska kretanja djeluju uzročno/posljedično na sve strukture stanovništva koje pokazuju nepovoljna obilježja koja će uzrokovati nastavak negativnih demografskih kretanja u sljedećem razdoblju.

76 stranica, 29 grafičkih priloga, 10 tablica, 33 bibliografske reference; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: demografska kretanja, stanovništvo, depopulacija, Primorsko-goranska županija, Ličko-senjska županija, mikroregije

Voditelj: Doc. dr. sc. Stjepan Šterc

Povjerenstvo: Doc. dr. sc. Stjepan Šterc

Doc. dr. sc. Ružica Vuk

Dr. sc. Slaven Gašparović, poslijedoktorand

Tema prihvaćena: 6. 12. 2016.

Rad prihvaćen: 12. 9. 2017.

Datum i vrijeme obrane: 28. 9. 2017. u 12 sati

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Faculty of Science

Department of Geography

Master Thesis

Primorje-Gorski Kotar and Lika-Senj County: demographic situation

NINA GECAN

Abstract: The demographic situation of Primorje-Gorski Kotar and Lika-Senj County is a reflection of natural-geographic and socio-geographical factors in their microregions. The general depopulation of the Primorje-Gorski Kotar County begins 20 years ago, while the Lika-Senj County has traditionally been a depopulation area since the beginning of the 20th century. The general depopulation in Primorje-Gorski Kotar County is the result of natural depopulation, while in Lika-Senj County both components of the total population movement are negative. Such demographic trends have a causal effect on all population structures showing unfavorable features that will cause continued negative demographics trends in the next period.

76 pages, 29 figures, 10 tables, 33 references; original in Croatian

Keywords: demographic trends, population, depopulation, Primorje-Gorski Kotar County, Lika-Senj County, microregions

Supervisor: Stjepan Šterc, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Stjepan Šterc, PhD, Assistant Professor

Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Slaven Gašparović, PhD, Postdoctoral Researcher

Thesis submitted: 06th of December 2016

Thesis accepted: 02th of September 2017

Thesis defense: 28th of September 2017 at 12 a.m.

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

ZAHVALE

Na kraju pisanja ovog diplomskog rada zahvalila bih svima koji su mi tijekom cijelog studiranja svojim prijateljstvom i pomoći olakšali studentske dane.

Primarno, zahvaljujem se svom mentoru doc. dr. sc. Stjepanu Štercu, na prihvaćanju mentorstva, njegovim savjetima, vođenju i dostupnosti tijekom izrade diplomskog rada te svim ostalim profesorima Geografskog odsjeka i Filozofskog fakulteta na srdačnosti i korektnosti tijekom studiranja.

Nadalje, zahvaljujem se prijateljici Rebeki na pomoći i savjetima tijekom izrade diplomskog rada i prijateljstvu tijekom studiranja. Zahvaljujem se svojoj sestrični Ines, koja je cijeli život, a posebno tijekom mog boravka u Zagrebu, bila uz mene kao moralna podrška tijekom „teških" ispitnih rokova i pisanja diplomskog rada. Svakako moram spomenuti i moje najdraže prijateljice Elenu i Martinu koje su još od osnovne škole moja najbolja ekipa, potpora i „rame za plakanje" tijekom teških i tužnih dana.

Zahvaljujem svojem bratu Luki, bratićima Jurici i Branimiru te cijeloj svojoj obitelji na bezrezervnoj podrški tijekom cijelog mog života. Posebna zahvala ide našoj dragoj bakici koja nas je cijeli život čuvala i brinula se o nama. Uvijek nam je govorila da završimo školu (jer ona nikad nije bila u toj mogućnosti) i zato upravo njoj posvećujem ovaj diplomski rad.

Zadnja, ali najvažnija zahvala. Najveća hvala mojim roditeljima, mami Jadranki i tati Mladenu, koji su najbolji roditelji na cijelom svijetu! Hvala vam na bezuvjetno pruženoj ljubavi, podršci, razumijevanju i motivaciji tijekom cijelog života, a pogotovo u trenucima kada ni sama nisam vjerovala u sebe. Volim vas!

SADRŽAJ

1. UVOD 1
1.1. Zadaci i ciljevi diplomskog rada 1
1.2. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja 2
1.3. Istraživačka pitanja i hipoteze 3
1.4. Pristup istraživanju 3
1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja 5

2. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA ŽUPANIJA 6
2.1. Primorsko-goranska županija 6
2.1.1. Gorski kotar 10
2.1.2. Kvarnersko primorje 11
2.1.3. Kvarnerski otoci 12
2.2. Ličko-senjska županija 13
2.2.1. Lika 15
2.2.2. Velebitsko podgorje 16
2.2.3. Otok Pag 17

3. RAZMJEŠTAJ STANOVNIŠTVA 18
3.1. Gustoća naseljenosti 18

4. KRETANJE STANOVNIŠTVA 21
4.1. Ukupno kretanje stanovništva 21
4.2. Prirodno kretanje stanovništva 29
4.3. Prostorno kretanje stanovništva 38
4.3.1. Migracije 39
4.3.2. Dnevne i tjedne migracije 45
4.4. Tipovi općeg kretanja stanovništva 51

5. SASTAV STANOVNIŠTVA 52
5.1. Biološki sastav stanovništva 52
5.1.1. Sastav prema spolu 52
5.1.2. Sastav prema dobi 55

5.2. Ostale strukture stanovništva 61
5.2.1. Stanovništvo prema gospodarskoj aktivnosti 61
5.2.2. Obrazovni sastav 64
5.2.3. Sastav prema narodnosti 67
5.2.4. Sastav prema vjeri 70

6. ZAKLJUČAK 72

POPIS LITERATURE 74
POPIS IZVORA 76
POPIS SLIKA VIII
POPIS TABLICA IX
PRILOZI X

1. UVOD

Proučavanjem stanovništva bave se mnoge znanstvene discipline, a značajno mjesto među njima zauzima demogeografija. Demogeografija je znanstvena disciplina u sklopu društvene geografije, u okviru interdisciplinarnih znanstvenih područja. Demogeografija proučava, pojašnjava, planira i predviđa postojeće i nove odnose i odraze u geografskom prostoru koji nastaju prožimanjem prirodnih elemenata i/ili društvenih elemenata i stanovništva s ciljem otkrivanja, objašnjavanja, postavljanja i predviđanja zakonitosti u procesu njihovog funkcioniranja, transformiranja, valoriziranja, nastajanja i nestajanja (Šterc, 2012).

Težište je proučavanja demogeografije na razumijevanju i objašnjavanju kretanja dinamičnih sastavnica stanovništva: nataliteta, mortaliteta i prostorne pokretljivosti. Te dinamične sastavnice čine ukupno kretanje stanovništva koje je u uzročno/posljedičnoj vezi sa svim demografskim strukturama stanovništva. Na temelju njihovog međusobnog odnosa nastaju posebnosti demografskog razvoja određenog prostora koje su posljedica prirodne osnove te gospodarskih, društvenih, političkih i drugih čimbenika (Nejašmić, 2005). Ti čimbenici utječu na demografski razvoj određenog prostora, tj. usmjeravaju ga u određenom pravcu i pokazuju kakve su njegove tendencije u budućnosti.

1.1. Zadaci i ciljevi diplomskog rada

Cilj diplomskog rada je analiza i usporedba suvremenih demografskih kretanja i današnjeg demografskog stanja Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije. U izradi diplomskog rada zadatak je, na temelju dostupnih podataka, uočiti i objasniti sličnosti i razlike u demografskim kretanjima između navedenih županija te isticanje prostornih posebnosti svake od promatranih županijskih mikroregija. Analizom će biti obuhvaćen: razmještaj stanovništva (gustoća naseljenosti), kretanje stanovništva (ukupno kretanje stanovništva, prirodno kretanje stanovništva, prostorno kretanje stanovništva te opće kretanje stanovništva) i sastav stanovništva (biološki sastav stanovništva i ostale strukture stanovništva).

1.2. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja

Istraživanjem su obuhvaćene jedinice lokalne samouprave u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji. U Primorsko-goranskoj županiji nalazi se 36 jedinica lokalne samouprave koje su prema fizionomskoj (uvjetno homogenoj) regionalizaciji podijeljene na Gorski kotar, Kvarnersko primorje i Kvarnerske otoke te Grad Rijeku koji se izdvaja kao zasebna mikroregija zbog posebnosti u demografskim kretanjima naspram ostatka Kvarnerskog primorja (Magaš, 2013). Na razini županije postoji 14 administrativnih gradova: Bakar, Cres, Crikvenica, Čabar, Delnice, Kastav, Kraljevica, Krk, Mali Lošinj, Novi Vinodolski, Opatija, Rab, Rijeka i Vrbovsko i 22 općine: Baška, Brod Moravice, Čavle, Dobrinj, Fužine, Jelenje, Klana, Kostrena, Lokve, Lopar, Lovran, Malinska-Dubašnica, Matulji, Mošćenička Draga, Mrkopalj, Omišalj, Punat, Ravna Gora, Skrad, Vinodolska općina, Viškovo i Vrbnik.

U Ličko-senjskoj županiji istraživanjem se obuhvaća 12 jedinica lokalne samouprave koje su prema fizionomskoj regionalizaciji podijeljene na Liku, Velebitsko podgorje i otok Pag te Grad Gospić koji se izdvaja kao posebna mikroregija zbog razlika u demografskim kretanjima naspram ostatka Like (Magaš, 2013). U županiji postoje četiri administrativna grada: Gospić, Novalja, Otočac i Senj. Općina koje ulaze u sastav Ličko-senjske županije ima osam, a to su: Brinje, Donji Lapac, Karlobag, Lovinac, Perušić, Plitvička Jezera, Udbina i Vrhovine.

Istraživanje obuhvaća vremensko razdoblje od 2001. do 2011. godine, tj. popise stanovništva Republike Hrvatske iz 2001. i 2011. godine te ostale relevantne publikacije Državnog zavoda za statistiku koje obuhvaćaju Primorsko-goransku i Ličko-senjsku županiju. U većini diplomskog rada težište je na podacima Popisa stanovništva 2011. godine, dok će se iznimno za ukupno kretanje stanovništva koristiti popisi stanovništva od 1857. do 2011. godine, a za prirodno i prostorno kretanje stanovništva statistički podaci za razdoblje (svaku godinu) od 2001. do 2015. godine.

1.3. Istraživačka pitanja i hipoteze

Na temelju ciljeva diplomskog rada postavljaju se sljedeća istraživačka pitanja:

- Kakva su demografska kretanja na prostoru Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije u promatranom vremenskom razdoblju?
- Koji su glavni razlozi ukupne depopulacije promatranih županija?
- U kojoj su županiji, i zašto, negativnija demografska kretanja?
- Postoje li prostorne posebnosti demografskih kretanja u mikroregijama promatranih županija: u kontinentalnom području (Gorski kotar i Lika) nasuprot primorja (Kvarnersko primorje i Velebitsko podgorje) i otoka (Kvarnerski otoci i otok Pag)?

Na temelju postavljenih istraživačkih pitanja tijekom diplomskog rada provjeravaju se sljedeće hipoteze:

- U Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji u promatranom vremenskom razdoblju na razini županije prevladavaju negativna demografska kretanja (ukupna depopulacija).
- Glavni razlozi ukupne depopulacije su niska stopa nataliteta i negativna migracijska bilanca zbog kojih su demografska kretanja negativna, tj. dolazi do ukupne depopulacije tih županija.
- Veći pad ukupnog broja stanovništva u promatranom razdoblju zabilježen je u Ličko-senjskoj županiji zbog negativnijih demografskih kretanja koja su, naspram Primorsko-goranske županije, vidljiva od prvog modernog popisa stanovništva.
- Postoje prostorne razlike u demografskim kretanjima u mikroregijama promatranih županija između kontinentalnog područja te primorja i otoka – ukupna depopulacija je izraženija u kontinentalnom području.

1.4. Pristup istraživanju

Metodološki pristup istraživanju temelji se ponajprije na kvantitativnoj analizi i sintezi statističkih podataka Državnog zavoda za statistiku o obilježjima i demografskom kretanju stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije u promatranom razdoblju. Tijekom rada korištena je metoda prikupljanja i obrade relevantne znanstvene

literature i istraživanja o promatranim području, metoda elaboracije i deskripcije, metoda analize i sinteze i induktivna i komparativna metoda. Rezultati su prikazani tekstualno, grafički i tablično. Za obradu kvantitativnih podataka i izradu grafikona, dijagrama i tablica na temelju statističkih podataka korišten je Microsoft Excel™2007, a za izradu kartografskih prikaza demografskih kretanja jedinica lokalne samouprave korišten je QGIS 2.14.

Potrebno je skrenuti pozornost na metodološke promjene/razlike u određenim popisima stanovništva koji popisuje stanovništvo u „kritičnom trenutku“ (vrijeme u kojem je pokretljivost stanovništva najmanja – u Republici Hrvatskoj kritični trenutak je ponoć između 31. ožujka i 1. travnja) (Nejašmić, 2005). Prva metodološka razlika tiče se popisivanja stanovništva prema principu stalnosti (*de iure*) ili prema principu prisutnosti (*de facto*). Princip stalnosti, tj. stalno stanovništvo su osobe koje imaju mjesto stalnog prebivališta u određenom promatranom mjestu, bez obzira jesu li u kritičnom trenutku popisa prisutne u tom mjestu ili ne. Nasuprot toga, princip prisutnosti, tj. prisutno stanovništvo su osobe koje su u kritičnom trenutku bile prisutne u određenom mjestu, bez obzira borave li stalno u tom mjestu ili ne (Wertheimer-Baletić, 1999). Popis stanovništva iz 1857. godine i popisi stanovništva nakon Drugog svjetskog rata od 1948. do 1991. godine popisivani su prema principu stalnosti (*de iure*), tj. bez obzira jesu li u kritičnom trenutku osobe bile prisutne u prebivalištu i bez obzira koliko su dugo odsutne. Popisi stanovništva prije Drugog svjetskog rata i popisi iz 2001. i 2011. godine popisuju se prema principu prisutnosti (*de facto*) (Živić, Turk i Pokos, 2014).

Druga metodološka promjena odnosi se na definicije ukupnog broja stanovništva. U Popisu stanovništva 2001. godine prvi puta je prilikom definiranja ukupnog broja stanovništva uzet koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“ (*place of usual residence*) i uvedeno je razdoblje od jedne godine i dulje kao osnovni kriterij za uključivanje/isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva određenog područja.[1] Također, u ukupan broj stanovništva uključene su i osobe koje su boravile godinu dana ili duže u Republici Hrvatskoj bez obzira jesu li imale prijavljeno prebivalište. Popis stanovništva 2011. godine za definiranje ukupnog stanovništva ponovo primjenjuje koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“ (mjesto u kojem osoba provodi većinu svog dnevnog

[1] Te metodološke preporuke nisu dosljedno provedene u Popisu 2001. godine jer su u ukupan broj stanovnika uključene osobe koje su boravile u inozemstvu godinu dana ili duže, a su imale tijesnu ekonomsku, prometnu i učestalu vezu s kućanstvom i obitelji u Republici Hrvatskoj (Živić, Turk i Pokos, 2014).

odmora bez obzira na kratkotrajnu odsutnost). Razlikuje se od prethodnog Popisa iz 2001. godine jer uvodi namjeru odsutnosti/prisutnosti kao dodatni kriterij za uključivanje/isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva te se prvi put precizno navodi da se ne uključuje stanovništvo koje je odsutno godinu i dulje te se u stalno mjesto stanovanja vraća samo sezonski i mjesečno. Dakle, razdoblje od jedne godine i dulje te namjera prisutnosti/odsutnosti od najmanje jedne godine osnovni su kriteriji za isključivanje/uključivanje osobe u ukupni popis stanovništva 2011. godine (Metodološka objašnjenja, 2017).

1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja

Istraživanjem demografskih obilježja Primorsko-goranske županije bavilo se mnogo autora, a zadnjih 20-ak godina najviše i najdetaljnije radove napisao je Ivan Lajić. On se u svojim radovima bavi demografskim promjenama cjelokupne Primorsko-goranske županije ali i demografskim kretanjima u njezinim fizionomskim cjelinama – Gorskom kotaru (Lajić, 1999), Kvarnerskom primorju i Kvarnerskim otocima (Lajić, 2006). U suradnji s drugim autorima napisao je radove o demografskim budućnosti Gorskog kotara (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010), migracijskoj komponenti u suvremenom demografskom razvoju Grada Rijeke i Kvarnerskog primorja (Lajić i Klempić-Bogadi, 2012) i demografskim procesima na Kvarnerskim otocima (Lajić i Mišetić, 2013).

Najviše radova vezanih uz demografska kretanja u Ličko-senjskoj županiji tiče se utjecaja 2. svjetskog rata i poraća (Živić i Turk, 2014) te posljedica Domovinskog rata na demografska kretanja u županiji (Živić, 2009). Također, velika je pažnja posvećena promjenama u sastavu stanovništva na prostoru županije u zadnjih 20-ak godina upravo zbog Domovinskog rata (Turk, Šimunić i Jovanić, 2015). O depopulaciji Ličko-senjske županije s posebnim naglaskom na ekonomsko-socijalnu strukturu stanovništva bavili su se Anđelko Akrap i Jakov Gelo (Akrap i Gelo, 2009), a Likom, kao tipičnim prostorom periferije, najintenzivnije se bavio Dane Pejnović čiji je najrecentniji rad korišten u diplomskom radu (Pejnović, 2004). Demografski razvoj Velebitskog podgorja od 60-ih godina prošlog stoljeća u svojem je radu istraživala Dragica Husanović-Pejnović (Husanović-Pejnović, 2010).

2. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA ŽUPANIJA

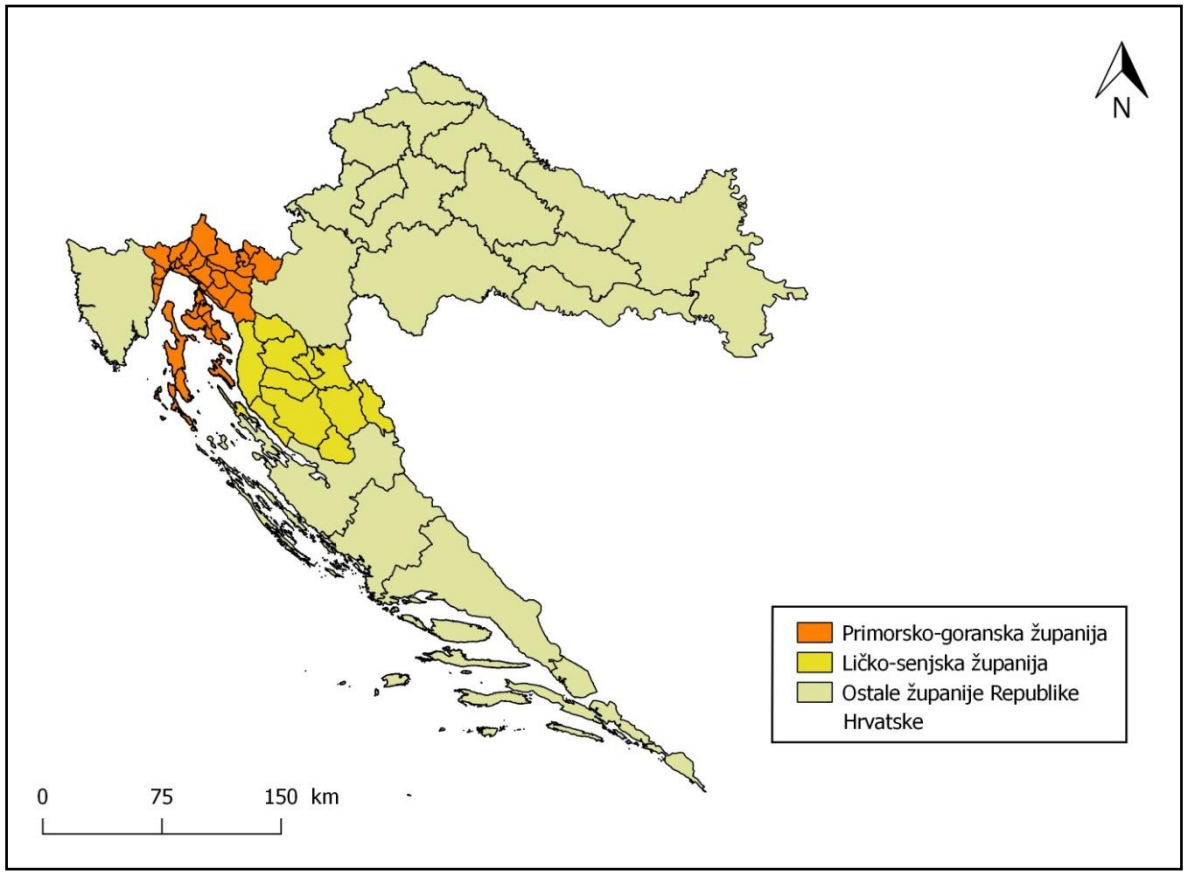
Ovaj dio diplomskog rada obuhvaća poglavlja koja opisuju geografska obilježja Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije te karakteristike svake od njihovih mikroregija koje su opisane s obzirom na njihova osnovna prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja.

2.1. Primorsko-goranska županija

Primorsko-goranska županija zauzima površinu od 3588 km^2 (površina kopnenog dijela županije), a površina morskog dijela, tj. akvatorija iznosi 4344 km^2. Prema zadnjem Popisu stanovništva ima 296 195 stanovnika. Graniči s Istarskom županijom na zapadu, Karlovačkom županijom na istoku i Ličko-senjskom na jugoistoku (sl. 1). Sjeverni dio županije dijeli državnu granicu sa Slovenijom (dijelom je prirodna granica rijeka Kupa) te županija ima dio obalnog mora s državnom granicom udaljenom 22 km jugozapadno od otoka Suska (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016). Sjedište županije nalazi se u Gradu Rijeci koja je ujedno i najveći grad te regionalno, upravno, poslovno, gospodarsko, lučko i kulturno središte županije. Prema fizionomskoj regionalizaciji županija pripada Gorskoj Hrvatskoj i Primorskoj Hrvatskoj.

Županija ima iznimnu ulogu u integriranju širih prostora Podunavlja s Jadranom i srednjoeuropskog (alpskog) prostora s Jugoistočnom Europom zbog postojanja hrvatskog gorskog praga (najvećeg reljefnog suženja između južnih ogranaka istočnih Alpa i dinarskog gorsko-planinskog prostora) (Magaš, 2013). Kroz Primorsko-goransku županiju prolaze važni cestovni prometni pojasevi: jadransko-jonski pravac (podudara se s autocestom A7 Rupa-Rijeka – Žuta Lokva (koja je izgrađena od Rupe do riječke zaobilaznice, a ostatak se još gradi) te europski cestovni pravac Vb (dijelom je trasa autoceste A6 Bosiljevo – Rijeka). Od značajnijih cesta treba spomenuti i autocestu A8 Kanfanar – Matulji koja dio Istarskog ipsilona te se spaja s autocestom A7 (puni profil autoceste još je u izgradnji) (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016). Europski pravac Vb podrazumijeva i željezničku promet te kroz županiju prolazi željeznička pruga Zagreb – Karlovac – Rijeka (i Rijeka – Špajane) koja ima međunarodno značenje, ali je na prostoru Gorskog kotara loših tehničkih obilježja (mala propusna moć, oštri zavoji, veliki nagibi). Zbog toga je otežana konkurentnost riječke luke u odnosu na luke Trst i Kopar (Magaš,

2013). Kako bi se taj problem riješio u planu je izgradnja nizinske pruge, a postojeća pruga se do tada rekonstruira. Na području županije postoje cestovni granični međunarodni prijelazi Pasjak, Rupa i Brod na Kupi.

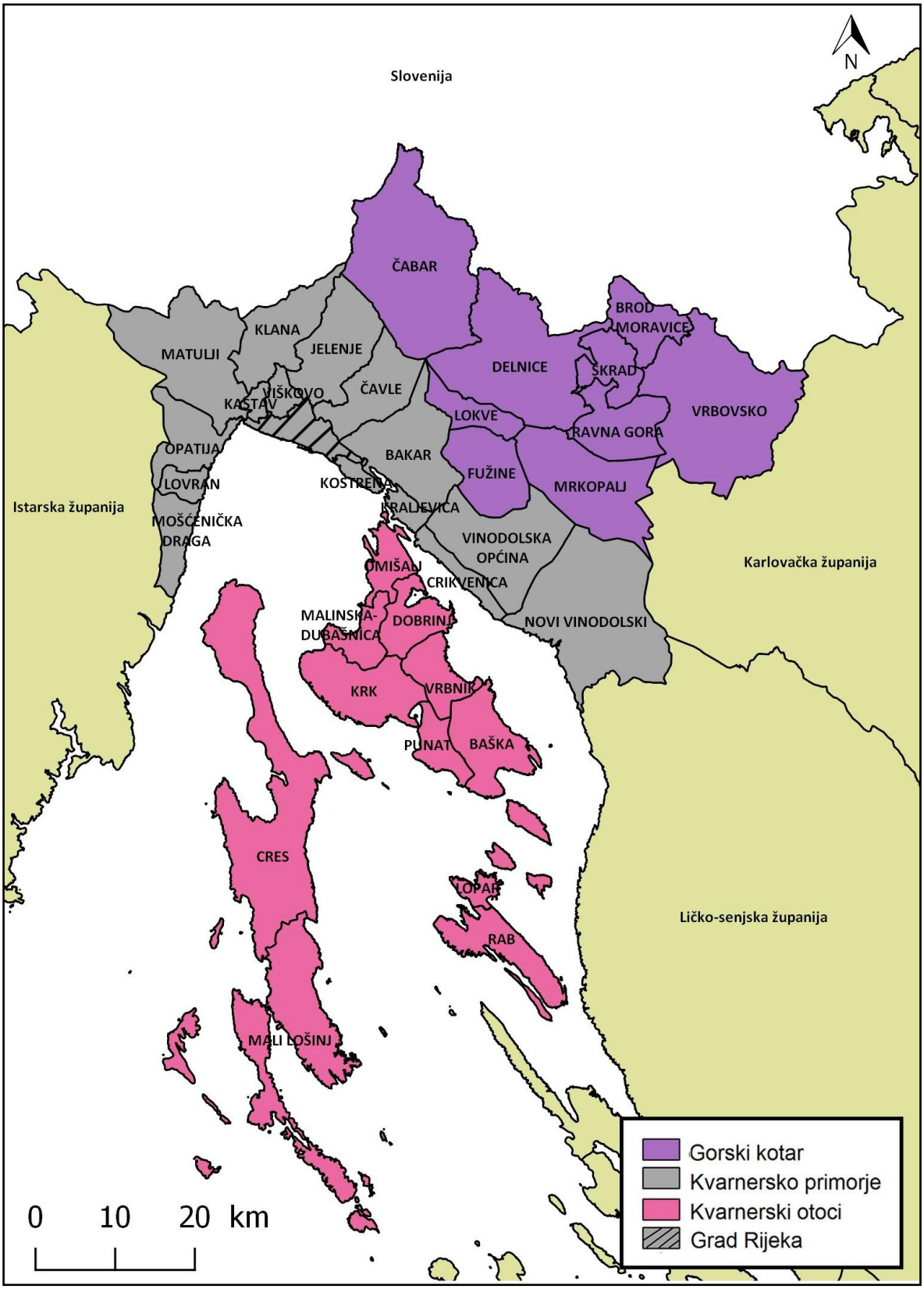

Sl. 1. Geografski položaj Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije

Primorsko-goranska županija se na temelju fizionomske (uvjetno homogene) regionalizacije sastoji od mikroregija Gorski kotar (gorsko područje), Kvarnersko primorje (priobalno područje) i Kvarnerski otoci (otočno područje) (sl. 2). Takva podjela županije nastala je na temelju brojnih parametara i kriterija iz područja prirodnih (razlika u reljefu i klimi), društvenih i gospodarskih čimbenika koji se razlikuju u navedenim mikroregijama, te izrazitih razlika u demografskim kretanjima.

Područje županije obuhvaća 14 administrativnih gradova i 22 općine (sl. 2), od kojih u mikroregiju Gorski kotar spadaju administrativni gradovi Čabar, Delnice i Vrbovsko i općine Brod Moravice, Fužine, Lokve, Mrkopalj, Ravna Gora i Skrad. Pod

Kvarnersko primorje spadaju administrativni gradovi Bakar, Crikvenica, Kastav, Kraljevica, Novi Vinodolski, Opatija i Rijeka (koja će se u diplomskom radu sagledavati kao zasebna mikroregija zbog veličine i broja stanovnika te demografskih kretanja koji odudaraju od ostatka promatrane mikroregije) te općine Čavle, Jelenje, Klana, Kostrena, Lovran, Matulji, Mošćenička Draga, Viškovo i Vinodolska općina. Na Kvarnerskim otocima nalaze se administrativni gradovi Cres, Krk, Mali Lošinj i Rab te općine Baška, Dobrinj, Lopar, Malinska-Dubašnica, Omišalj, Punat i Vrbnik.

Sl. 2. Administrativno-teritorijalni ustroj Primorsko-goranske županije

2.1.1. Gorski kotar

Gorski kotar je prostor na sjevernom i sjeveroistočnom dijelu Primorsko-goranske županije koji se cijelom svojom površinom nalazi unutar županije. Sastoji se od tri osnovne cjeline: Dolinskog prostora Čabranke i Kupe, Užeg (Središnjeg) Gorskog kotara i Drežnice[2] (prijelazni prostor prema širem ličkom prostoru), a uz te cjeline pod Gorski kotar u administrativno-teritorijalnom smislu spada i krajnji zapadni dio Sjevernog krškog Pokuplja[3] (Magaš, 2013).

Gorski kotar karakterizira prosječna nadmorska visina od 700 do 900 m. Na tom se prostoru izdvaja nekoliko planinskih vrhova: gorski masiv Risnjak s najvišim vrhom Veliki Risnjak (1528 m) koji je ujedno i jedini nacionalni park u Primorsko-goranskoj županiji i gorski masiv Velika Kapela s najvišim vrhovima Bjelolasicom (1534 m) i Viševicom (1428 m). Između tih dominantnih reljefnih oblika nalaze se krških polja i doline od kojih se posebno ističu Ličko polje i Kupska dolina (Magaš, 2013). Zbog krškog područja nema mnogo površinskog otjecanja te sukladno tome niti mnogo rijeka, a postojeće rijeke su kraćeg toka i završavaju ponorima (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016). Najduža i najznačajnija rijeka je Kupa čije se vrelo nalazi u NP Risnjak i koja postaje granična rijeka između Republike Hrvatske i Slovenije kod slovenskog mjesta Osilnica gdje u nju utječe rijeka Čabranka. U Središnjem dijelu Gorskog kotara nalaze se umjetna akumulacijska jezera: Lokvarsko jezero, jezero Bajer, Lepenice i Potkoš koja se koriste za dobivanje električne energije u HE Vinodol (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016).

Prema Köppenovoj klasifikaciji klime na području Gorskog kotara prevladava umjereno topla vlažna klima s toplim ljetima (Cfb), a samo je na najvišim planinskim predjelima zastupljena snježno-šumska klima (Df) – najviša područja masiva Risnjaka i Velike Kapele (Šegota i Filipčić, 2003). Sukladno tome, mogu se izdvojiti tri vegetacijske zone (na temelju promjene klimatskih uvjeta s porastom nadmorske visine): zona kontinentalnih bukovih šuma, zona šume bukve i jele i zona klekovine planinskog bora (Biološka raznolikost PGŽ, 2017).

[2] Jugoistočni dio Drežnice prema administrativno-teritorijalnoj podjeli nalazi se u sastavu Karlovačke županije (Magaš, 2013).
[3] Prema fizionomskoj regionalizaciji krajnji istočni dio mikroregije Gorski kotar spada u Sjeverno krško Pokuplje (tj. Zapadni peripanonski prostor), ali je to područje prema administrativno-teritorijalnoj podjeli u sastavu Primorsko-goranske županije (te sukladno tome i u sastavu Gorskog kotara) (Magaš, 2013).

2.1.2. Kvarnersko primorje

Kvarnersko primorje koje pripada pod Primorsko-goransku županiju obuhvaća: Opatijsko primorje, Riječki urbanizirani primorski prostor, Vinodolsko primorje i sjeverni dio Sjevernog velebitskog podgorja[4]. Nadalje, zbog sličnih društveno-geografskih (demografskih) procesa s ostatkom te mikroregije, Kvarnersko primorje obuhvaća i Zagorsko-planinski prostor Kvarnera: osojni prostor Učke i Ćićarije, Kastavštinu i Grobinštinu s Klanom, Vinodolsko flišno zaobalje te sjeverni dio Više kvarnerske zone velebitske padine do glavnog grebena[5]. Također, u Kvarnersko primorje spada i jugozapadni dio Gorskog kotara koji administrativno pripada općinama Kvarnerskog primorja (Magaš, 2013).

Kvarnersko se primorje proteže polukružno uz Riječki zaljev i Vinodolski kanal, od uvale Brestova na zapadu do Sibinja Krmpotskog na istoku. Prostor je to između grebena Učke (Primorsko-goranskoj županiji pripadaju zapadne primorske padine Učke i Ćićarije) na zapadu, rubnih planina Gorskog kotara na sjeveru i sjeveroistoku te Velebitskog podgorja na istoku (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016). Najviša područja pripadaju planini Učki koja je i istoimeni park prirode s najvišim vrhom koji pripada Kvarnerskom primorju – Vojak (1394 m). Na prostoru Kvarnerskog primorja najkvalitetnije su poljoprivredne površine u unutarnjim flišnim udolinama u kojima se nalaze polja na području Vinodolske doline te zaravan Grobničkog polja (Magaš, 2013). Karakteristika Kvarnerskog primorja su rijeke koje izviru na području primorja, a čiji se izvori napajaju podzemnom cirkulacijom iz planinskog zaleđa Gorskog kotara. Značajni su vodonosnici za to područje ali nisu dovoljni za suvremenu vodoopskrbu, pogotovo tijekom ljeta. Pripadaju jadranskom slijevu, a ističe se Rječina koja tvori strmi kanal, presijeca Grad Rijeku te stvara deltu na ulijevanju u more (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016).

Na tom području prevladava umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetima (Cfa), dok je u unutrašnjosti zastupljena umjereno topla vlažna klima s toplim ljetima (Cfb), a na najvišim dijelovima Učke snježno-šumska klima (Df) (Šegota i Filipčić, 2003). Na temelju klimatskih obilježja na tom prostoru mogu se odrediti vegetacijske zone: vegetacija hrasta medunca i bijelog graba, vegetacija hrastova i crnog graba, vegetacija primorske bukove

[4] Ostali dio Sjevernog velebitskog podgorja (tj. Kvarnerske velebitske primorske padine) prema administrativno-teritorijalnoj podjeli nalazi se u sastavu Ličko-senjske županije (Magaš, 2013).
[5] Ostali dio Više kvarnerske zone velebitske padine do glavnog grebena prema administrativno-teritorijalnoj podjeli nalazi se u sastavu Ličko-senjske županije (Magaš, 2013).

šume i na najvišim dijelovima Učke zastupljena je pretplaninska bukova šuma (Biološka raznolikost PGŽ, 2017).

2.1.3. Kvarnerski otoci

Kvarnerski otoci, tj. otočni dio Primorsko-goranske županije dijeli se u dva niza kvarnerskih otoka: otoke Cres i Lošinj (cresko-lošinjska skupina otoka) na zapadnom dijelu Kvarnera te otok Krk i otok Rab s pripadajućim manjim otocima na istočnom dijelu Kvarnera (Magaš, 2013).

Na otocima prevladavaju vapnenačke i dolomitne zone te je sastav zemljišta nepovoljan za jače agrarno iskorištavanje. Sukladno tome, tijekom prošlosti korišten je primarno za uzgoj sitne stoke. Prostor koji je pogodniji za agrarno iskorištavanje zbog flišnih udolina i zaštite od bure nalazi se na srednjem dijelu otoka Krka i na otoku Rabu te su ta područja tradicionalno bila jače naseljena i korištena za ratarstvo (Magaš, 2013). Na otoku Susku se nalaze eolske naslage paleocenskog lesa koje se iskorištavaju za vinogradarstvo. Značajnijih rijeka na otocima nema, a za vodoopskrbu je bitno Vransko jezero (kriptodepresija s površinom od 5,8 km^2) na otoku Cresu koje je nastalo zbog nepropusnih dolomita te Jezero na otoku Krku i akumulacijsko jezero Ponikve (*Razvojna strategija PGŽ,* 2016).

Na većini kvarnerskih otoka prevladava umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetima (Cfa), a samo na južnijim otocima zastupljena je sredozemna klima s vrućim ljetima (Csa). Od većih otoka takva je klima na južnom dijelu Cresa, Lošinju i jugozapadnom dijelu Raba te na otocima Unije, Susak, Mali Lošinj, Ilovik itd. (Magaš, 2013). Antropogeni utjecaj na vegetacijske zone tijekom povijesti ostavio je traga te su ostali očuvani samo manji dijelovi šuma crnike i listopadne šume hrasta medunca i bijelog graba. Na ostalim područja otoka nalaze se degradacijski stadiji šumske vegetacije: makija, šikara, dračik, garig i goli kamenjarski pašnjaci (Biološka raznolikost PGŽ, 2017).

2.2. Ličko-senjska županija

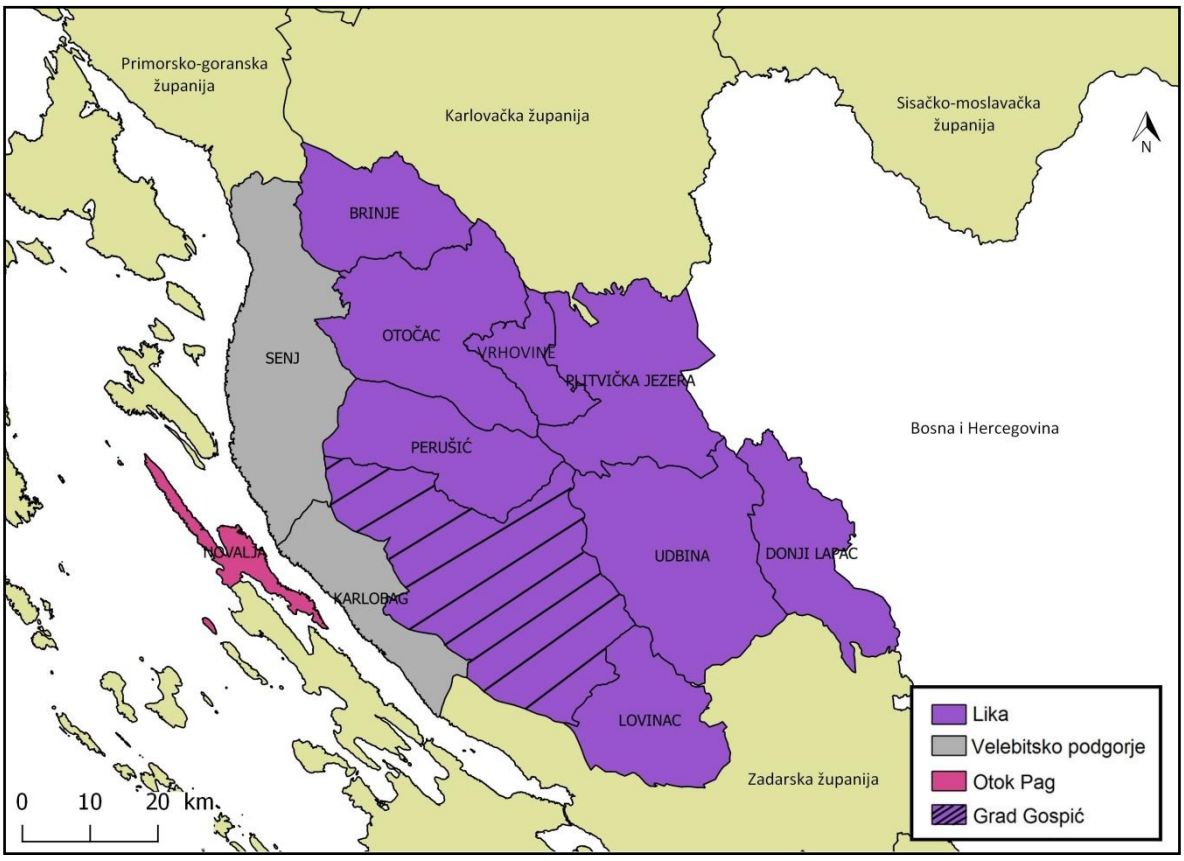
Ličko-senjska županija je s kopnenom površinom od 5353 km^2 najveća hrvatska županija, a istovremeno je županija s najmanjim brojem stanovništva (53 677 stanovnika 2011. godine). Površina morskog dijela županije iznosi 597 km^2. Županija graniči s Primorsko-goranskom županijom na sjeverozapadu, Karlovačkom županijom na sjeveru i Zadarskom na jugu (sl. 1). Također, dijeli državnu granicu sa susjednom državom Bosnom i Hercegovinom na istočnoj granici svog teritorija (*Županijska razvojna strategija LSŽ,* 2010). Grad Gospić je sjedište županije i najveći grad tog područja. Prema fizionomskoj regionalizaciji Hrvatske županija pripada Gorskoj Hrvatskoj i Primorskoj Hrvatskoj.

Geopolitička važnost županije unutar Republike Hrvatske određena je njezinim kontaktnim položajem između mediteranskog, gorsko-planinskog i peripanonskog prostora. Naime, županija ima funkciju prometno-geografskog križišta između tri glavna polarizacijska žarišta u Republici Hrvatskoj: Zagreba, Rijeke i Splita. Također, županija se nalazi na prostoru hrvatskog gorskog praga (najvećeg reljefnog suženja između južnih ogranaka istočnih Alpa i dinarskog gorsko-planinskog prostora) (Magaš, 2013). Kroz Ličko-senjsku županiju prolaze cestovni prometni pojasevi: jadransko-jonski pravac (dijelom je trasa autoceste A1 Zagreb – Split) i europski cestovni pravac Vb (podudara se s autocestom A1 Zagreb – Split). Važnost Ličko-senjske županije u željezničkom prometu nije toliko izražena jer kroz županiju prolaze regionalne i međunarodno priključne pruge (željeznička pruga Ogulin – Knin – Split), a posljedica je to primarno neadekvatnog stanja u kojem se pruga nalazi, iako je određena kao strateška odrednica razvoja državnog željezničkog prometa. Unska je pruga (Sunja – Bihać – Knin) zapostavljena te nije u funkciji. U županiji se nalaze međunarodni cestovni granični prijelazi Ličko Petrovo Selo i Užljebić (*Županijska razvojna strategija LSŽ,* 2010).

U Ličko-senjskoj županiji se na temelju fizionomske (uvjetno homogene) regionalizacije kao mikroregije izdvajaju Lika (gorsko područje), Velebitsko podgorje (priobalno područje) i otok Pag (otočno područje) (sl. 3). Takva podjela posljedica je različitog reljefa, klimatskih karakteristika i drugih prostornih osobitosti te društvenih i gospodarskih razlika koje se ponajviše ogledaju u demografskim razlikama.

Županija obuhvaća četiri grada i osam općina (sl. 3). Jedinice lokalne samouprave koje pripadaju Lici, a nalaze se unutar Ličko-senjske županije su administrativni gradovi Gospić (koji se u diplomskom radu sagledava kao zasebna mikroregija zbog demografskih

kretanja koji odudaraju od ostatka promatrane mikroregije) i Otočac, a od općina to su Brinje, Donji Lapac, Lovinac, Perušić, Plitvička jezera, Udbina i Vrhovine. Pod Velebitsko podgorje spadaju Grad Senj te općina Karlobag. Na prostoru otoka Paga koji pripada Ličko-senjskoj županiji nalazi se jedino Grad Novalja.

Sl. 3. Administrativno-teritorijalni ustroj Ličko-senjske županije

2.2.1. Lika

Ličko-senjskoj županiji pripada najveći dio Like, koji obuhvaća Ličku zavalu – Brinjski kraj, Gacku, Središnju Liku, Krbavu te središnji i sjeverni dio Ličkog gornjeg Pounja i sjeverozapadni dio Južne Like.[6] Pod pojmom Like podrazumijevati će se i krajnji južni dio Srednjokordunskih ravnjaka i uzvisina (dio Kordunsko-banovinskog prostora) južno od rijeke Korane koji pripada fizionomskoj (uvjetno homogenoj) regiju Zapadni peripanonski prostor, a koji također prema administrativno-teritorijalnoj podjeli spada u Ličko-senjsku županiju (Magaš, 2013).

Karakteristika Like su zavale koje su omeđene najdužom hrvatskom planinom Velebitom na jugozapadu s najvišim planinskim vrhom na prostoru Like, ali i cijele županije - Vaganski vrh (1757 m) te s Velikom Kapelom i Malom Kapelom na sjeverozapadnom dijelu i Plješivicom s najvišim vrhom Ozeblin (1657 m) na istoku (Magaš, 2013). Planina Velebit razdvaja kontinentalni i primorski dio Ličko-senjske županije, a na njezinom području nalazi se NP Sjeverni Velebit, NP Paklenica (većina se nalazi u Zadarskoj županiji) i PP Velebit (*Strategija ukupnog razvoja Grada Novalje,* 2015). Na sjeveroistočnom dijelu županije nalazi se NP Plitvička jezera, naš najstariji i najposjećeniji nacionalni park koji se nalazi na UNESCO-vom popisu svjetske prirodne baštine. Između visokog sredogorja nalaze se krška polja na 500 m n.v. koja se agrarno iskorištavaju, a od kojih su najvažnija Gacko i Ličko polje. Tim poljima teku rijeke ponornice Gacka i Lika koje pripadaju jadranskom slijevu, a na rijeci Lici nalazi se umjetno akumulacijsko jezero Kruščica. Prostor Like topografska je razvodnica između jadranskog i crnomorskog slijeva te sukladno tome crnomorskom slijevu pripadaju rijeke Una i Korana (*Županijska razvojna strategija LSŽ,* 2010).

Prema Köppenovoj klasifikaciji klime na području Like prevladava umjereno topla vlažna klima s toplim ljetima (Cfb), a samo najviši planinski predjeli Velebita, Plješivice i Male Kapele imaju snježno-šumsku klimu (Df) (Šegota i Filipčić, 2003). Sukladno tome, u Lici prevladavaju šume bukve i jele, a u najvišim predjelima bukova šuma prelazi u niske oblike bukovih crnogoričnih stabala, tzv. klekovinu. U poljima prevladavaju šume i šikare hrasta medunca i kitnjaka te bijelog graba (Magaš, 2013).

[6] Ostali dio Ličkog gornjeg Pounja i Južne Like prema administrativno-teritorijalnom ustroju spada u Zadarsku županiju (Magaš, 2013).

2.2.2. Velebitsko podgorje

Uski priobalni prostor podno Velebita naziva se Velebitsko podgorje, a unutar Ličko-senjske županije pod tim imenom podrazumijevat će se većinski prostor Sjevernog velebitskog podgorja (tj. Kvarnerske velebitske primorske padine) i Više kvarnerske zone velebitske padine do glavnog grebena (dio Zagorsko-planinskog prostora Kvarnera).[7] Također, pod taj prostor spada i sjeverozapadni dio Južnog velebitskog podgorja[8] (sjeverozapadni dio Sjevernodalmatinsko-ličkog primorja) (Magaš, 2013).

Nepovoljne okolnosti prirodne osnove najizraženije su na tom prostoru uzimajući u obzir cijelo Hrvatsko primorje. Prostor je to vapnenačkog sastava, nedostatka dolomita i fliša, južne ekspozicije u odnosu na velebitski hrbat i ličku zavalu te ogoljelog krškog kamenjara. Zbog svega navedenog i visokog nagiba padina upravo je to područje najjače izražene bure u Hrvatskoj, pogotovo u Gradu Senju. Zbog bure i pod utjecajem nepovoljnog submediteranskog režima padalina koji povećava ljetne suše te visokog nagiba padina i krškog poniranja vode, na tom području nema većih rijeka niti jezera, a sukladno svemu navedenom veliki je problem i nedostatak plodnog zemljišta (Magaš, 2013). Pod Velebitsko podgorje spada i krajnji zapadni i jugozapadni dio PP Velebit te zapadni dio NP Sjeverni Velebit.

Na uskom priobalnom prostoru Velebitskog podgorja prevladava umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetima (Cfa), dok je na višim predjelima Velebita zastupljena umjereno topla vlažna klima s toplim ljetima (Cfb), a u najvišim predjelima snježno-šumska klima (Df) (Šegota i Filipčić, 2003). Sukladno velikom području ogoljelog krškog kamenjara vegetacija je ograničena na šume i šikare hrasta medunca i crnog graba koje u višim predjelima prelaze u bukove, jelove i borove šume. Na najvišim predjelima zastupljena je šikara (Magaš, 2013).

[7] Prema fizionomskoj regionalizaciji Sjeverno velebitsko podgorje pripada Kvarnerskom primorju, a Viša kvarnerska zona velebitske padine do glavnog grebena Zagorsko-planinskom prostoru Kvarnera (tj. oba područja pripadaju Sjevernom hrvatskom primorju), ali su ta područja prema administrativno-teritorijalnoj podjeli u sastavu Ličko-senjske županije (Magaš, 2013).

[8] Prema fizionomskoj regionalizaciji Južno velebitsko podgorje pripada Srednjehrvatskom priobalju (tj. Srednjem hrvatskom primorju), a prema administrativno-teritorijalnoj podjeli njegov sjeverozapadni dio nalazi se u sastavu Ličko-senjske županije dok je ostali dio tog područja u sastavu Zadarske županije (Magaš, 2013).

2.2.3. Otok Pag

Otok Pag prema fizionomskoj regionalizaciji pripada Sjevernodalmatinskom otočju[9], a njegov sjeverni dio, tj. Grad Novalja, pripada Ličko-senjskoj županiji. Akvatorij Grada Novalje obuhvaća dio Kvarnerića na sjeverozapadu, Velebitski kanal između Velebitskog podgorja i otoka Paga, Paški kanal koji je koji se nalazi između Raba i Paga i Paški zaljev koji je uvučen duboko u kopno otoka (*Strategija ukupnog razvoja Grada Novalje*, 2015).

Za otok Pag i ostale sjevernodalmatinske otoke karakteristična je izduženost otoka i morskih kanala te usporednost nizova otoka i kanala s obalom (dalmatinski tip obale). Na otoku Pagu je vrlo istaknuta usporednost reljefnih struktura – nizovi vapnenačkih bila i zaravni se izmjenjuju s nizovima flišnih udolina koje su dijelom potopljene (Magaš, 2013). Upravo zbog takve reljefne strukture na otoku nema velikih poljoprivrednih površina jer su pojasevi fliša mali i uski, te se najviše iskorištavaju u funkciji pašnjaka (86 % površine otoka obuhvaća tlo kamenjara). Između istočnog i zapadnog dijela otoka postoje velike razlike: dok je istočni dio otoka nerazveden, vrlo strm te surovog izgleda s mnogo grebena, na zapadnom se dijelu otoka nalaze prostrane uvale. Grad Novalja je siromašan vodnim resursima te lokalni izvori nisu dovoljni za vodoopskrbu (*Strategija ukupnog razvoja Grada Novalje*, 2015).

Prema Köppenovoj klasifikaciji klime, na sjeverozapadnom dijelu grada Novalje zastupljena je sredozemna klima s vrućim ljetima (Csa), a na sjeveroistočnom dijelu umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetima (Cfa) (Magaš, 2013). Sjeveroistočna strana otoka, tzv. Mjesečev krajolik (Mjesečev pejzaž) izložen je jakoj buri zbog konfiguracije terena – antiklinala je manje visinski istaknuta. Pod utjecajem krške podloge, djelovanja bure i posolice izgled tog dijela otoka u konačnici izgleda neobično i mistično (*Strategija ukupnog razvoja Grada Novalje,* 2015). Sukladno takvim klimatskim značajkama i iskorištavanjem poljoprivrednih površina za ispašu, vegetacija je na većini otoka oskudna, a prevladava zimzelena makija hrasta crnike.

[9] Prema fizionomskoj regionalizaciji Otok Pag pripada Sjevernodalmatinskom otočju (tj. Srednjem hrvatskom primorju), a prema administrativno-teritorijalnoj podjeli njegov sjeverni dio nalazi se u sastavu Ličko-senjske županije dok je ostatak otoka u sastavu Zadarske županije (Magaš, 2013).

3. RAZMJEŠTAJ STANOVNIŠTVA

Razmještaj stanovništva diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj, nije ravnomjeran. Ovisi o prirodnim i društveno-povijesnim čimbenicima, a zbog njihovog međusobnog utjecaja dolazi do neravnomjernog razmještaja stanovništva koji se najčešće pojavljuje kao proces koncentracije većeg broja stanovništva u županijskim i regionalnim centrima, većim gradovima, centralnim naseljima itd. koji privlače stanovništvo većom ponudom radnih mjesta i funkcija. Kao jedna od glavnih zadaća većine država i njihovih regija nameće se ravnomjerniji razmještaj stanovništva što se može postići smanjivanjem razlika između centra i periferija, ravnomjernijim razvojem i usklađivanjem porasta i prostorne pokretljivosti stanovništva s društveno-gospodarskim razvojem (Nejašmić, 2005).

3.1. Gustoća naseljenosti

Razmještaj stanovništva najbolje se ogleda u gustoći naseljenosti određenog prostora. Gustoća naseljenosti je jedan od temeljnih demogeografskih pokazatelja, a definira se kao broj stanovnika koji žive na nekom području (na jedinici površine) i označava prosjek naseljenosti za to područje (Nejašmić, 2005).

Primorsko-goranska županija zauzima površinu od 3588 km^2, što čini 6,3 % površine Republike Hrvatske. Gustoća naseljenosti je iznad prosjeka Republike Hrvatske (75,7 stan./km^2) i iznosi 82,6 stan./km^2. Unatoč takvoj gustoći naseljenosti na razini županije, između mikroregija postoje velike razlike. Naime, Grad Rijeka s gustoćom naseljenosti od 2923,3 stan./km^2 ima dvostruko veću gustoću od Grada Zagreba, dok s druge strane Gorski kotar ima prosječnu gustoću naseljenosti od samo 18,1 stan./km^2. Grad Rijeka ima tako veliku gustoću naseljenosti primarno zbog vrlo male površine od 44 km^2 na kojoj se nalazi najveći grad, županijsko i regionalno središte. Nešto je veća gustoća naseljenosti od Gorskog kotara je na Kvarnerskim otocima, a Kvarnersko primorje ima podjednaku gustoću s razinom županije (tab. 1).

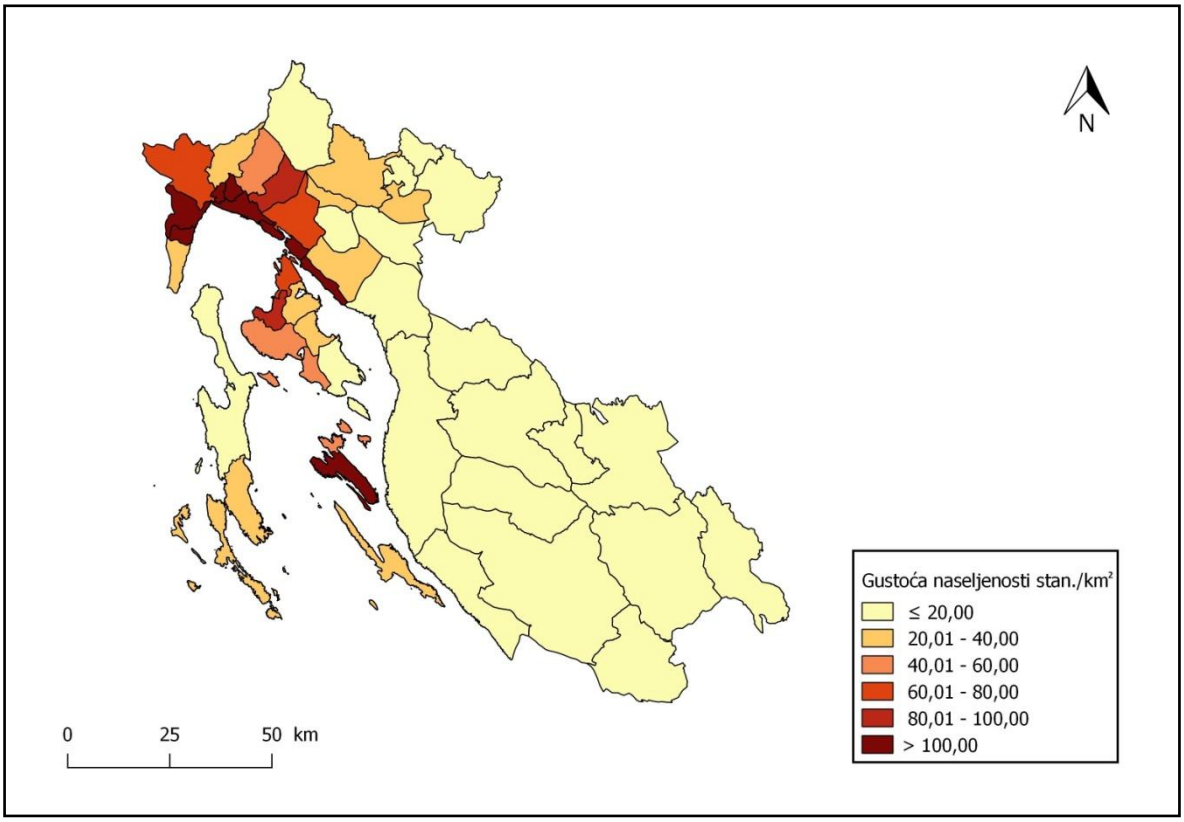
Tab. 1. Gustoća naseljenosti Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama 2011. godine

Županija, mikroregija	Broj stanovnika	Površina (km^2)	Gustoća naseljenosti (stan./km^2)
Primorsko-goranska županija	296 195	3 588	82,6
Grad Rijeka	128 624	44	2 923,3
Gorski kotar	23 011	1 273	18,1
Kvarnersko primorje	104 854	1 224	85,7
Kvarnerski otoci	39706	1 047	37,9
Ličko-senjska županija	50 927	5 353	9,5
Grad Gospić	12 745	967	13,2
Lika	26 420	3 347	7,9
Velebitsko podgorje	8 099	943	8,6
Otok Pag	3 663	93	39,4

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Županije, površina, stanovništvo, gradovi, općine i naselja, DZS RH, Zagreb

Nasuprot Primorsko-goranskoj županiji, u Ličko-senjskoj županiji je gustoća naseljenosti duboko ispod prosjeka Republike Hrvatske te iznosi samo 9,5 stan./km^2. Time je Ličko-senjska županija najrjeđe naseljena županija u Republici Hrvatskoj, a u isto vrijeme s površinom od 5353 km^2 zauzima 9,5 % teritorija države te je najveća županija u cijeloj državi. Unutar županije postoje razlike u gustoći naseljenosti, ali one nisu toliko izražene kao u Primorsko-goranskoj županiji. Najgušće je naseljen otok Pag s 39,4 stan./km^2 i Grad Gospić s 13,2 stan./km^2 (tab. 1). Grad Gospić je županijsko središte te sukladno tome ima razmjerno visoku gustoću naseljenosti unutar županije tim više što zauzima površinu od 967 km^2 čime je jedinica lokalne samouprave s najvećom površinom u promatranim županijama.

Općenito, jedinice lokalne samouprave u Primorsko-goranskoj županiji su mnogo manjih površina te najveća iznosi 292 km^2 (Grad Cres), a prosjek na razini županije je 100 km^2 (sl. 4). S druge strane, u Ličko senjskoj županiji prosjek površina iznosi 446,1 km^2, a najveća jedinica lokalne samouprave je upravo Grad Gospić. Usporedba gustoće naseljenosti promatranih općina i gradova je otežana upravo zbog velike razlike u površini njihovog teritorija.

Sl. 4. Gustoća naseljenosti Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po upravnim gradovima/općinama 2011. godine

Izvor: Izrađeno na temelju podataka iz Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Županije, površina, stanovništvo, gradovi, općine i naselja, DZS RH, Zagreb

4. KRETANJE STANOVNIŠTVA

Razumijevanje i objašnjavanje dinamičnih sastavnica stanovništva (prirodnog i prostornog kretanja stanovništva) težište je proučavanja demogeografije. Sukladno tome, najveći dio diplomskog rada pripada ovom poglavlju u kojem su prikazani rezultati istraživanja demografskih karakteristika ukupnog kretanja stanovništva i njegovih sastavnica u promatranim županijama za razdoblje od 2001. do 2011. (i 2015.) godine.

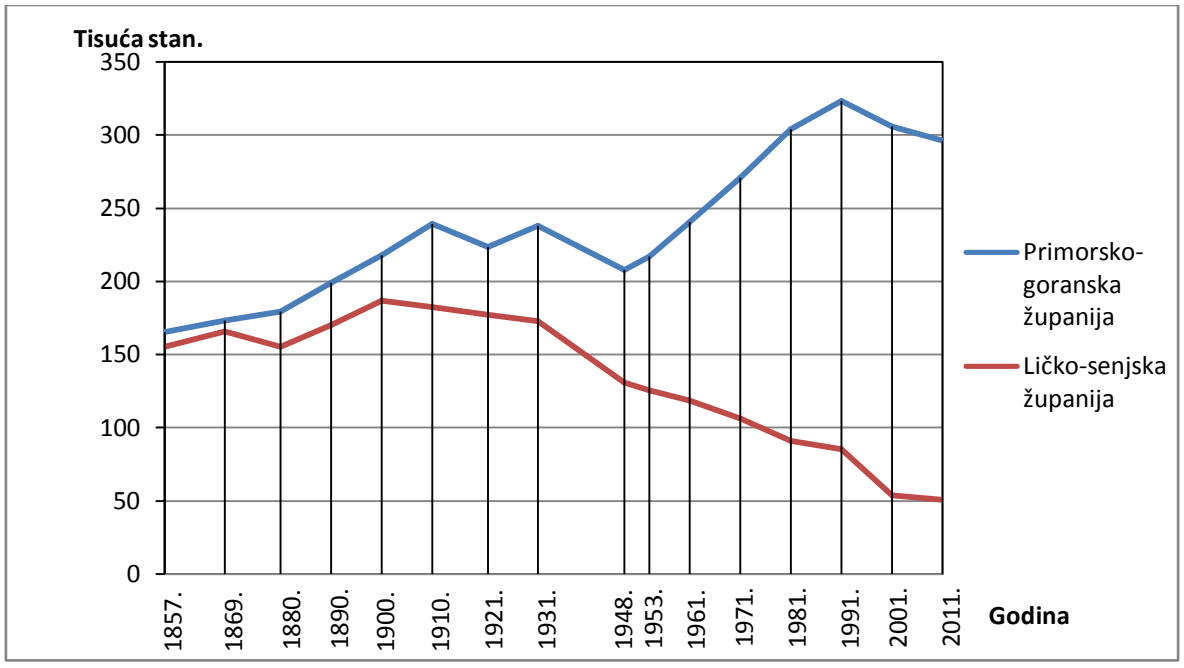
4.1. Ukupno kretanje stanovništva

Ukupno kretanje stanovništva definira se kao promjena u broju stanovnika na nekom području u određenom vremenu, a nastaje kao posljedica prirodnog i prostornog (mehaničkog) kretanja stanovništva. Uz te temeljne sastavnice, na ukupno kretanje stanovništva mogu utjecati i vanjski (eksterni) čimbenici koji se pojavljuju iznenada: rat, prirodne katastrofe, epidemije itd. (Nejašmić, 2005). Na temelju prirodnog te prostornog kretanja stanovništva određuje se ukupno kretanje stanovništva koje može rezultirati porastom, stagnacijom ili smanjenjem (depopulacijom) broja stanovnika (Wertheimer-Baletić, 1999). Ukupno kretanje stanovništva utvrđuje se popisima stanovništva koji su glavni izvori podataka te se provode periodično, svakih 10 godina.

U Primorsko-goranskoj županiji ukupno kretanje stanovništva ima kontinuirani porast sve do 1991. godine. Jedino smanjivanje broja stanovništva javlja se u Popisima stanovništva 1921. i 1948. godine u kojima su u ukupnom kretanju stanovništva vidljive posljedice 1. i 2. svjetskog rata. Nakon tih međupopisnih razdoblja stanovništvo županije ima daljnji kontinuirani rast do 1991. godine (sl. 5).

Nasuprot Primorsko-goranskoj županiji, ukupno kretanje stanovništva u Ličko-senjskoj županiji u promatranom razdoblju od 1857. do 1900. godine ima naizmjenična razdoblja blagog rasta i pada stanovništva, a od 1900. godine broj stanovništva se počinje kontinuirano smanjivati (sl. 5). Naime, ukida se Vojna krajina i njezin se prostor vraća u sastav civilne Hrvatske 1870-ih godina što dovodi do veće pokretljivosti stanovništva. Tada počinje emigracija stanovništva današnje Ličko-senjske županije u prekomorske zemlje zbog ekonomske krize, gospodarske nerazvijenosti i izostanka državne intervencije (Pejnović, 2004). Jedan od glavnih razloga je početak procesa demografske tranzicije koji

je kao posljedicu imao rast prirodnog prirasta (zbog pada stope mortaliteta) i posljedično je dovodio do viška poljoprivrednog stanovništva. Uz to, sve su više usitnjavani zemljišni posjedi te se stanovništvo zaduživalo i gubilo zemlju. Također, na prostoru današnje Ličko-senjske županije nije postojalo nijedno relativno veće gradsko središte koje bi bilo nositelj modernizacijskih procesa i koje bi otvaralo nova radna mjesta i time zadržalo deagrariziranо stanovništvo Upravo zbog takvih uvjeta ukupni broj stanovništva Ličko-senjske županije opada primarno zbog neprekinutog iseljavanja, a tek posljedično zbog negativnog prirodnog kretanja. Takvo je stanje nastavljeno i tijekom 1. i 2. svjetskog rata, te u poratnim godinama zbog agrarne kolonizacije ravničarskih krajeva, ruralnog egzodusa i privremenog rada u većim hrvatskim gradovima (Zagreb, Rijeka) te u inozemstvu tijekom 1960-ih godina. Privremena je emigracija velikim dijelom prerasla u trajnu i tako još negativnije utjecala na demografska kretanja tog područja (Akrap i Gelo, 2009).

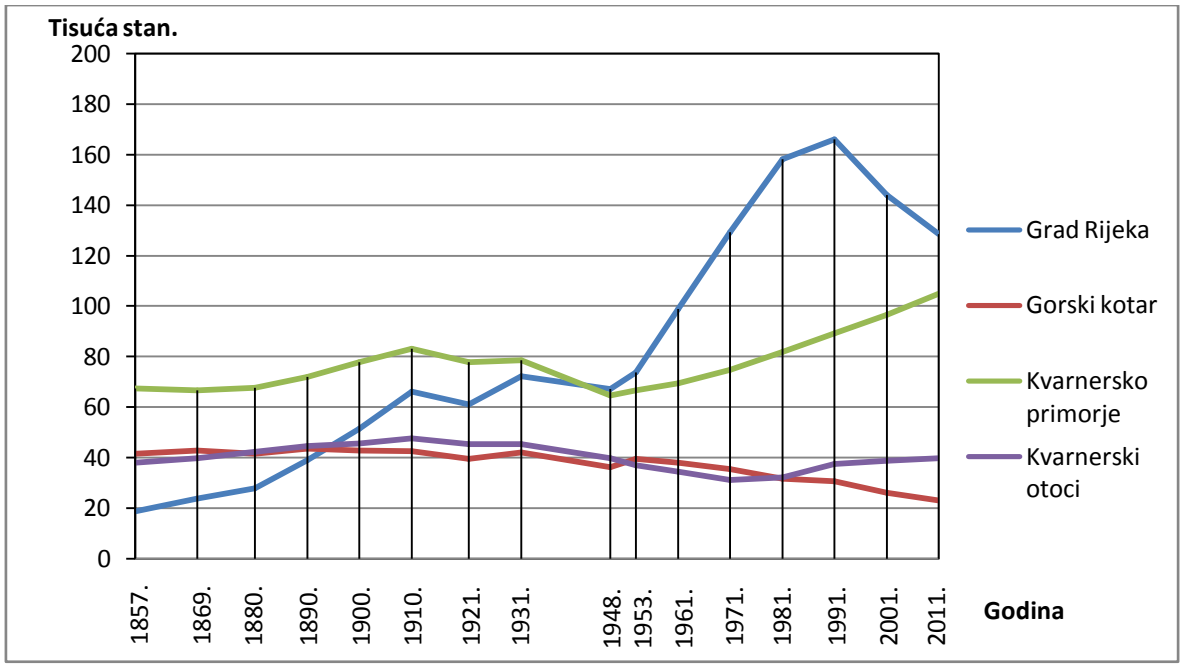

Sl. 5. Kretanje ukupnog broja stanovnika Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

Razlog takvom različitom kretanju ukupnog stanovništva županija do 1991. godine najbolje ocrtava kretanje ukupnog broja stanovništva promatranih županija na razini njihovih mikroregija. Među mikroregijama Primorsko-goranske županije vidljive su velike

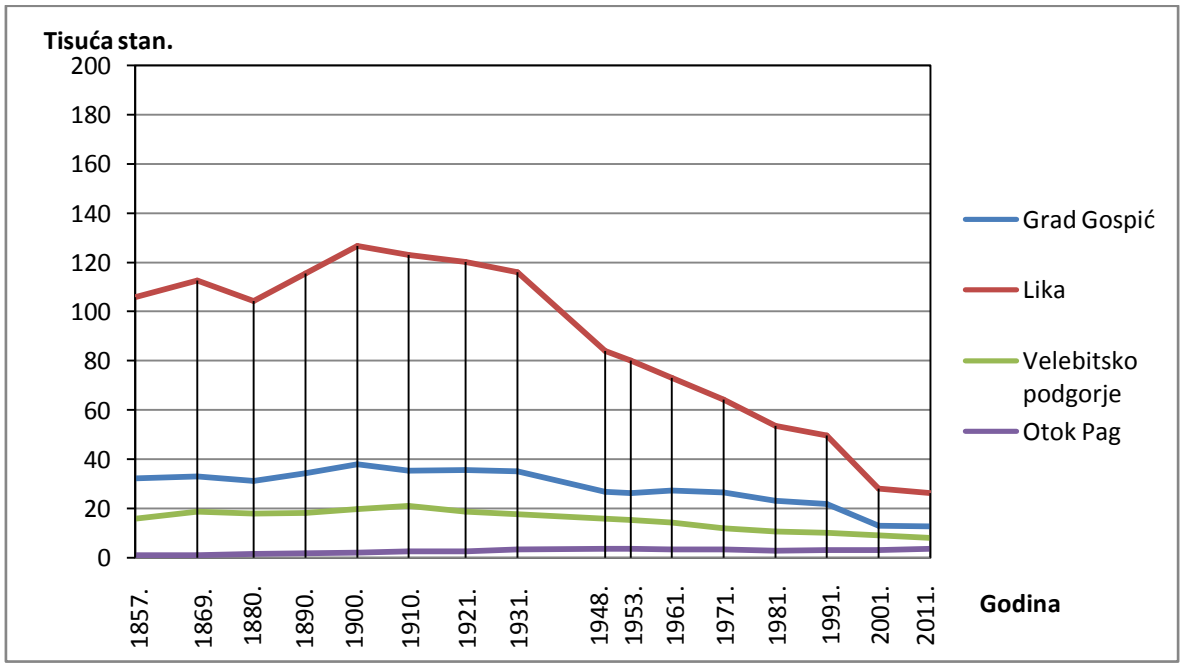
razlike, pa se kao mikroregija u kojoj se stanovništvo smanjuje od početka 20. stoljeća izdvaja Gorski kotar. Taj je prostor tijekom cijelog razdoblja tipično emigracijsko područje te ga obilježava opća depopulacija. Gorski kotar gubi stanovništvo, ali taj gubitak na razini županije u apsolutnim vrijednostima ne utječe na ukupno smanjivanje broja stanovnika čitave županije. Do 1991. godine ostale mikroregije imaju porast stanovništva ponajviše zbog imigracije, a posebno treba istaknuti Grad Rijeku koji je u razdoblju od 1948. do 1991. godine imao vrlo intenzivan porast stanovništva upravo zahvaljujući imigraciji (sl. 5). U novije vrijeme porast stanovništva u Kvarnerskom primorju temelji se na razvoju turizma i prelijevanja dijela stanovništva iz Grada Rijeke u okolne općine i gradove. Rast broja stanovništva na Kvarnerskim otocima posljedica je razvoja turizma od 1960-ih godina te zbog toga od 1970-ih godina primjetan blagi rast stanovništva ponajprije zbog pozitivne migracijske bilance (Lajić, 2006). Svakako treba napomenuti da broj stanovništva Kvarnerskih otoka raste zahvaljujući otočnim centrima dok mala naselja i dalje izumiru (posebice otoci Lošinjskog arhipelaga) (Lajić i Klempić-Bogadi, 2012).

Sl. 6. Kretanje ukupnog broja stanovnika mikroregija Primorsko-goranske županije od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

U mikroregijama Ličko-senjske županije stanje je drugačije, tj. ukupno kretanje stanovništva u svim mikroregijama se od početka 20. stoljeća smanjuje (sl. 7). Posljedica je to, kao što je već rečeno, jakog iseljavanja koje je obilježilo cijelo 20. stoljeće. Iseljavalo se stanovništvo u najvitalnijoj dobi što je posljedično utjecalo na smanjenje nataliteta i sukladno tome, na još veće pogoršanje demografskih kretanja. Upravo zbog tih razloga niti jedna mikroregija Ličko-senjske županije nema porast broja stanovnika do 1991. godine. Najveće apsolutno smanjenje stanovništva zabilježeno je u Lici, koja je tijekom povijesti imala najveći broj stanovništva, ali je u isto vrijeme imala i najveći apsolutni i relativni pad stanovništva od svih mikroregija te je u razdoblju od 1900. do 1991. godine izgubila 60,8 % svog stanovništva (77 079 stanovnika). Jedino lagano povećanje broja stanovnika vidljivo je u mikroregiji Otok Pag.

Sl. 7. Kretanje ukupnog broja stanovnika mikroregija Ličko-senjske županije od 1857. do 2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

Ukupan broj stanovništva kontinuirano se smanjuje u obje županije od 1991. godine. Jedan od najvažnijih razloga za takvo ukupno kretanje je Domovinski rat, koji je imao posebno negativne demografske posljedice za Ličko-senjsku županiju. Ona je i u prethodnom razdoblju imala najveću stopu depopulacije u Hrvatskoj te je zaostajala u

regionalnom razvoju, a nakon Domovinskog rata ta je tendencija još pojačana stvarnim demografskim ratnim gubicima (izravnim demografskim gubitcima: poginuli, ubijeni, umrli, vojnici, civili, nestali i migracijskim demografskim gubitcima: prognanici, izbjeglice, raseljene osobe) te čistim ili neizravnim demografskim ratnim gubicima (gubici nataliteta i prirodnog prirasta zbog rata) (Živić i Turk, 2014). Procjena ukupnih demografskih ratnih gubitaka[10] zbog Domovinskog rata u Ličko-senjskoj županiji iznosi -17 706 osoba[11] (Živić, 2009). Posljedice Domovinskog rata vidljive su i u Primorsko-goranskoj županiji, ali ponajviše kroz migracijske demografske gubitke. Oni su najvidljiviji u Gradu Rijeci gdje je prvi puta zabilježeno smanjenje broja stanovnika u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine, a razlozi su: raspad SFRJ i odlazak djelatnika JNA i članova njihovih obitelji, odlazak dijela stanovništva srpske manjine te jačanje iseljavanja iz centralnog grada u okolicu (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010).

U cijelom promatranom razdoblju prijelomna godina u promatranim županijama je 1948. Naime, nakon te godine broj stanovništva Ličko-senjske županije i dalje kontinuirano pada, dok Primorsko-goranska županija nakon kratkog pada stanovništva ponovo ima kontinuirani rast do 1991. godine. Od te se godine razlika između broja stanovnika promatranih županija povećava. Prema zadnjem Popisu stanovništva iz 2011. godine Primorsko-goranska županija ima 296 195 stanovnika, a Ličko-senjska županija 50 927 stanovnika, što je približno 6 puta manje stanovnika od Primorsko-goranske županije. Taj je podatak tim više zabrinjavajući kada se usporedi s prvom Popisom stanovništva iz 1857. godine kada je Primorsko-goranska županija imala je 165 503 stanovnika, a Ličko-senjska županija 155 467 stanovnika, odnosno samo 10 036 stanovnika manje. Primorsko-goranska županija je od prvog od zadnjeg popisa stanovništva povećala broj svojeg stanovništva za 44,12 %, a Ličko-senjska županija je smanjila broj svog stanovništva za 67,24 %.

Indeks međupopisne promjene za razdoblje od 2001. do 2011. godine pokazuje da se u obje županije broj stanovnika smanjuje. U apsolutnim brojevima više je stanovnika izgubila Primorsko-goranska županija (9310 stanovnika), dok je Ličko-senjska županija

[10] Ukupni demografski ratni gubitci su razlika između očekivanog (projiciranog) broja stanovnika na određenom području pod pretpostavkom da nije bilo rata i stvarnog broja stanovnika na tom području ustanovljenog prvim poslijeratnim popisom stanovništva (Živić i Turk, 2014).

[11] Broj je dobiven na temelju metode linearnog trenda triju međupopisnih razdoblja: 1961. – 1971, 1971. – 1981. i 1981. – 1991. godine. Projiciran broj stanovnika 2001. godine u Ličko-senjskoj županiji trebao bi iznositi 71 383 stanovnika, a iznosi 53 677 stanovnika. Razlika se odnosi na ukupne demografske gubitke nastale zbog Domovinskog rata.

izgubila 2750 stanovnika. Ipak, apsolutni pokazatelji nisu pogodni za usporedbu tih županija i ne odražavaju stvarno stanje zbog različitog apsolutnog broja stanovnika. Realniji su relativni pokazatelji prema kojima je veći pad broja stanovnika u tom međupopisnom razdoblju u Ličko-senjskoj županiji i iznosi -5,1 % stanovništva, dok u Primorsko-goranskoj županiji iznosi -3,1 % (tab. 2). Time je vidljivo kako Ličko-senjska županiji gubi veći udio svoga stanovništva od Primorsko-goranske, iako su oba postotka zabrinjavajuća. Sličan je trend i na razini Republike Hrvatske čiji indeks međupopisne promjene iznosi -3,4 %.

Tab. 2. Indeks i apsolutna međupopisna promjena stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama za razdoblje od 2001. do 2011. godine

Županija, mikroregija	**Broj stanovnika**		**Indeks međupopisne promjene**	**Apsolutna međupopisna promjena**
	2001.	2011.	2011./2001.	2011.-2001.
Primorsko-goranska županija	305 505	296 195	96,9	-9 310
Grad Rijeka	144 043	128 624	89,3	-15 419
Gorski kotar	26 120	23 011	88,1	-3 109
Kvarnersko primorje	96 655	104 854	108,5	8 199
Kvarnerski otoci	38 687	39 706	102,6	1 019
Ličko-senjska županija	53 677	50 927	94,9	-2 750
Grad Gospić	12 980	12 745	98,2	-235
Lika	28 211	26 420	93,7	-1 791
Velebitsko podgorje	9 151	8 099	88,5	-1 052
Otok Pag	3 335	3 663	109,8	328

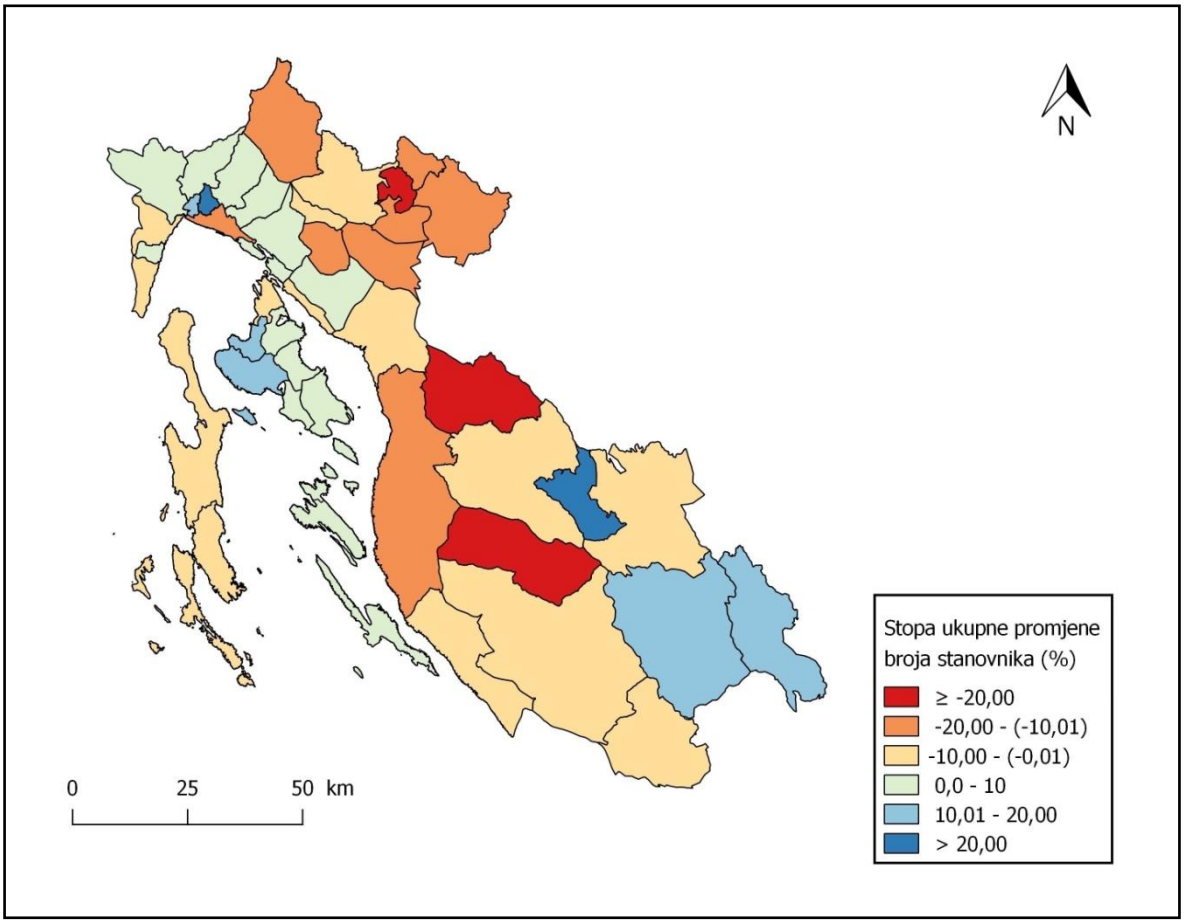
Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

I u ovom međupopisnom razdoblju nastavlja se trend istih predznaka ukupnog kretanja stanovništva i na razini mikroregija. U Primorsko-goranskoj županiji Gorski kotar (-11,9 %) i Grad Rijeka (-10,1 %) nastavljaju depopulacijski trend koji je prisutan u zadnja tri međupopisna razdoblja (u Gorskom kotaru i duže), a zabrinjavajući je pad demografskog značaja Grada Rijeke kao makroregionalnog centra. Apsolutno smanjenje broja stanovništva Grada Rijeke veće je od apsolutnog smanjenja broja stanovništva cijele županije. Grad Rijeka je 1991. godine natpolovično sudjelovao u ukupnom broju stanovnika županije (51,1 %), a u najnovijem popisu njegov je udio pao na 43,5 %. Uzrok

tako velikog pada broja stanovnika treba ponajprije tražiti u iseljavanju stanovništva iz centralnog grada i naseljavanju u okolne općine i gradove te izraženom negativnom prirodnom kretanju u zadnjem međupopisnom razdoblju (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010). Slični su trendovi i u mikroregijama Ličko-senjske županije gdje Velebitsko podgorje (-11,5 %), Lika (-6,3 %) i Grad Gospić (-1,8 %) imaju negativno ukupno kretanje, ali je njihovo relativno smanjenje manje negoli u Primorsko-goranskoj županiji. Također, županijsko središte se ne ističe velikim relativnim smanjenjem broja stanovništva kao Grad Rijeka (sl. 8).

Rast broja stanovnika u promatranom razdoblju u Primorsko-goranskoj županiji imaju Kvarnersko primorje (8,5 %) i Kvarnerski otoci (2,6 %), a u Ličko-senjskoj županiji otok Pag (9,8 %) (sl. 8). Iako ne po relativnom, u apsolutnom broju mnogo je veći rast u Kvarnerskom primorju (8 199 stanovnika) i Kvarnerskim otocima (1 019 stanovnika), nego na otoku Pagu gdje iznosi 328 stanovnika. Rast broja stanovnika u Kvarnerskom primorju prvenstveno je posljedica preseljavanja (imigracije) stanovništva iz Grada Rijeke u okolne općine i gradove koji su donedavno administrativno pripadali upravnom gradu Rijeci. To je posljedica intenzivnog preseljenja mlađeg stanovništva zbog privlačnih faktora (stambena izgradnja, vrtići,…). Rast broja stanovnika na Kvarnerskim otocima i na otoku Pagu vidljiv je u zadnja tri međupopisna razdoblja. Dijelom je posljedica fiktivnog stanovništva[12] koje je detektirano u prethodnom Popisu stanovništva iz 2001. godine i zbog toga se precizno ne može točno definirati stvarni broj stanovništvo koje živi na tom prostoru. Kvarnerski otoci osim fiktivnog stanovništva porast broja stanovnika mogu zahvaliti otoku Krku koji je premošćen te on poništava ukupnu depopulaciju ostalih Kvarnerskih otoka. Isti su razlozi povećanja ukupnog broja stanovnika i na otoku Pagu jer oba otoka povećavaju broj stanovnika zahvaljujući imigraciji te fiktivnom stanovništvu (Lajić i Mišetić, 2013).

[12] Fiktivno stanovništvo je naziv za dio stanovništva hrvatskog otočnog prostora koji prijavljuje mjesto prebivališta u naselju u kojem ima kuću za odmor kako bi izbjegao plaćanje poreza, cestarine itd. To stanovništvo veći dio godine ne živi u tom naselju i tako iskrivljuje stvarnu demografsku sliku tog naselja (i cijelog otoka) (Lajić i Mišetić, 2013).

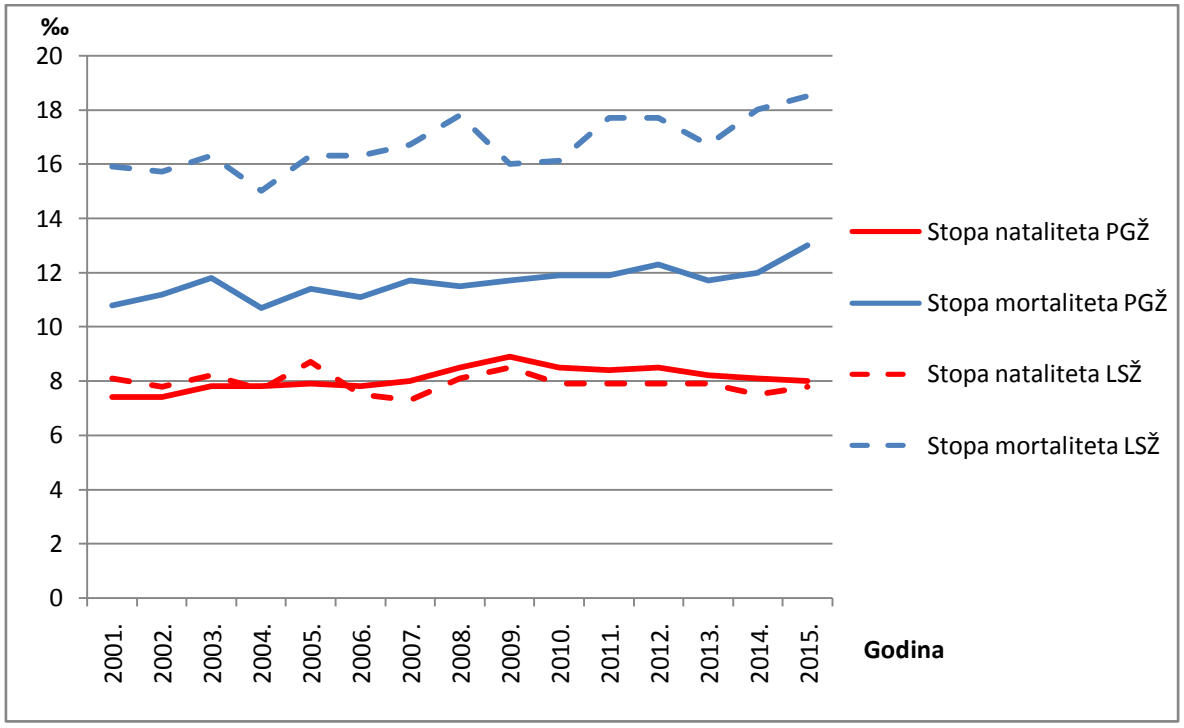
Sl. 8. Stopa ukupne promjene broja stanovnika Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po upravnim gradovima/općinama od 2001. do 2011. godine

Izvor: Izrađeno na temelju podataka iz Naselja i stanovništva RH 1857. – 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005., Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

4.2. Prirodno kretanje stanovništva

Prirodno kretanje je glavna odrednica ukupnog kretanja stanovništva u većini država, pa tako i u Hrvatskoj. Ono ima dominantan utjecaj na porast, stagnaciju ili smanjenje ukupnog kretanja stanovnika. Primarno je posljedica djelovanja bioloških (prirodnih) čimbenika i procesa vezanih uz te čimbenike. Ipak, na djelovanje tih čimbenika velik utjecaj imaju društveni, gospodarski i psihološki čimbenici, što se najbolje ogleda u utjecaju čovjeka na biološke procese rađanja i umiranja. Upravo su ti procesi osnovne sastavnice prirodnog kretanja stanovništva: natalitet (rodnost, pozitivna sastavnica) i mortalitet (smrtnost, negativna sastavnica). Na temelju njihovog međusobnog odnosa kao rezultat nastaje prirodni prirast, prirodni pad (prirodna depopulacija) ili prirodna stagnacija (nulti prirast) tj. radi se o prirodnoj promjeni (pozitivna, negativna ili stagnacijska prirodna promjena) (Wertheimer-Baletić, 1999).

Prirodna promjena u promatranim županijama u razdoblju od 2001. do 2015. godine je negativna, tj. u županijama i svim njihovim mikroregijama prisutna je prirodna depopulacija stanovništva. U promatranom razdoblju obje županije imaju sličnu stopu nataliteta koja u Primorsko-goranskoj županiji iznosi 8,1 ‰, a u Ličko-senjskoj županiji 7,9 ‰. Pravo stanje je vidljivo tek kada se sagleda i stopa mortaliteta koja se drastično razlikuje u promatranim županijama. U Primorsko-goranskoj županiji iznosi 11,7 ‰ za promatrano razdoblje, a u Ličko-senjskoj županiji 16,7 ‰ (sl. 9). Takav odnos stope nataliteta i mortaliteta u promatranim županija za posljedicu ima negativnu prirodnu promjenu koja u Primorsko-goranskoj županiji iznosi -3,6 ‰, a u Ličko-senjskoj županiji dvostruko više, -8,8 ‰ (tab. 3). Time Ličko-senjska županija ima najnepovoljnije bioreproduktivne pokazatelje u Republici Hrvatskoj (Živić, Turk i Pokos, 2014). Obje županije imaju veću negativnu prirodnu promjenu od Republike Hrvatske u promatranom razdoblju koja iznosi -2,4 ‰ (stopa nataliteta na razini države iznosi 9,5 ‰ a stopa mortaliteta 11,9 ‰).

Sl. 9. Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Tab. 3. Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama za razdoblje od 2001. do 2015. godine

Županija, mikroregija	N	M	PP	n (‰)	m (‰)	pp (‰)	Vitalni indeks
Primorsko-goranska županija	36 188	52 186	-15 998	8,1	11,7	-3,6	69,3
Grad Rijeka	15 251	23 896	-8 645	7,7	12	-4,3	63,8
Gorski kotar	2 546	5 792	-3 246	7,1	16,2	-9,1	44,0
Kvarnersko primorje	13 152	15 742	-2 590	8,5	10,2	-1,7	83,6
Kvarnerski otoci	5 239	6 756	-1 517	8,9	11,4	-2,5	77,6
Ličko-senjska županija	6 098	12 847	-6 749	7,9	16,7	-8,8	47,5
Grad Gospić	1 781	3 014	-1 233	9,3	15,7	-6,4	59,2
Lika	2 989	7 253	-4 264	7,4	18	-10,6	41,2
Velebitsko podgorje	831	1 877	-1 046	6,6	15	-8,4	44,3
Otok Pag	497	703	-206	9,5	13,4	-3,8	70,7

N, n – natalitet
M, m – mortalitet
PP, pp – prirodna promjena

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Negativna prirodna promjena prisutna je u svim mikroregijama promatranih županija te je najizraženija u mikroregijama Lici (-10,6 ‰), Gorskom kotaru (-9,1 ‰) te Velebitskom podgorju (-8,4 ‰) koje su tradicionalno područja prirodne depopulacije. Osnovne značajke prirodnog kretanja Like i Gorskog kotara u novijoj demografskoj prošlosti su trajno opadanje broja rođenih i stalno povećanje broja umrlih, te emigracija stanovništva. Lika je dugo vremena imala visoke stope nataliteta zahvaljujući biološkoj vitalnosti, ali je u isto vrijeme imala i visoke stope mortaliteta. Sukladno tome, prirodno promjena stanovništva u Lici je do sredine 20. stoljeća bilo pozitivna, ali od 1960-ih počinje smanjivanje pozitivnog prirodnog kretanja ponajviše zbog iseljavanja, a od 1970-ih prirodno kretanje postaje negativno i sve se više produbljuje (Pejnović, 2004). Slična demografska kretanja vidljiva su i u Velebitskom podgorju, gdje se prirodna depopulacija javlja od 1980-ih godina (Husanović-Pejnović, 2010). U Gorskom kotaru se negativna prirodna promjena na razini cijele mikroregije javlja tijekom 1970-ih godina, a u sljedećim razdobljima taj trend zahvaća sve općine i gradove te od 1990-ih godina sve administrativne jedinice Gorskog kotara imaju negativnu prirodnu promjenu (Lajić, 1999). Taj trend prisutan je i danas, a vrijednosti prirodnog kretanja, kao i u Lici i Velebitskom podgorju, su sve negativnije (sl. 12, sl. 16 i sl. 17). Sve je veći udio starijih dobnih skupina, a starenje stanovništva nastaje kao posljedica smanjivanja nataliteta koji onda utječe na sužavanje dječje baze, a potom i radno aktivnog stanovništva. Kada se na to nadoda emigracija (većinski mladog, radno aktivnog stanovništva) dolazi do povećanja udjela starog stanovništva i ovakvih vrijednosti prirodnog kretanja stanovništva (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010).

Iako su u njima županijska središta, Grad Rijeka i Grad Gospić imaju negativno prirodnu promjenu u promatranom razdoblju. Grad Rijeka je u razdoblju od 1991. do 2001. godine emigracijom izgubilo oko 18 000 stanovnika, većinom mlađe dobi. To se odrazilo na smanjenje nataliteta, a istodobnim smanjenjem broja stanovnika i povećanjem kontingenta starih, povećale su se stope mortaliteta (Lajić i Klempić-Bogadi, 2012). Stopa nataliteta je vrlo niska i iznosi 7,7 ‰, a stopa mortaliteta raste u promatranom razdoblju (sl. 11). Kad se sagledaju ostale mikroregije, stope nataliteta nisu mnogo veće od stopa nataliteta u Gorskom kotaru (sl. 12). Uz to, Grad Gospić ima prosječnu stopu nataliteta od 9,3 ‰ i ali prirodna depopulacija je veća negoli u Gradu Rijeci, zbog visokih stopa mortaliteta od 15,7 ‰ (tab. 3 i sl. 15).

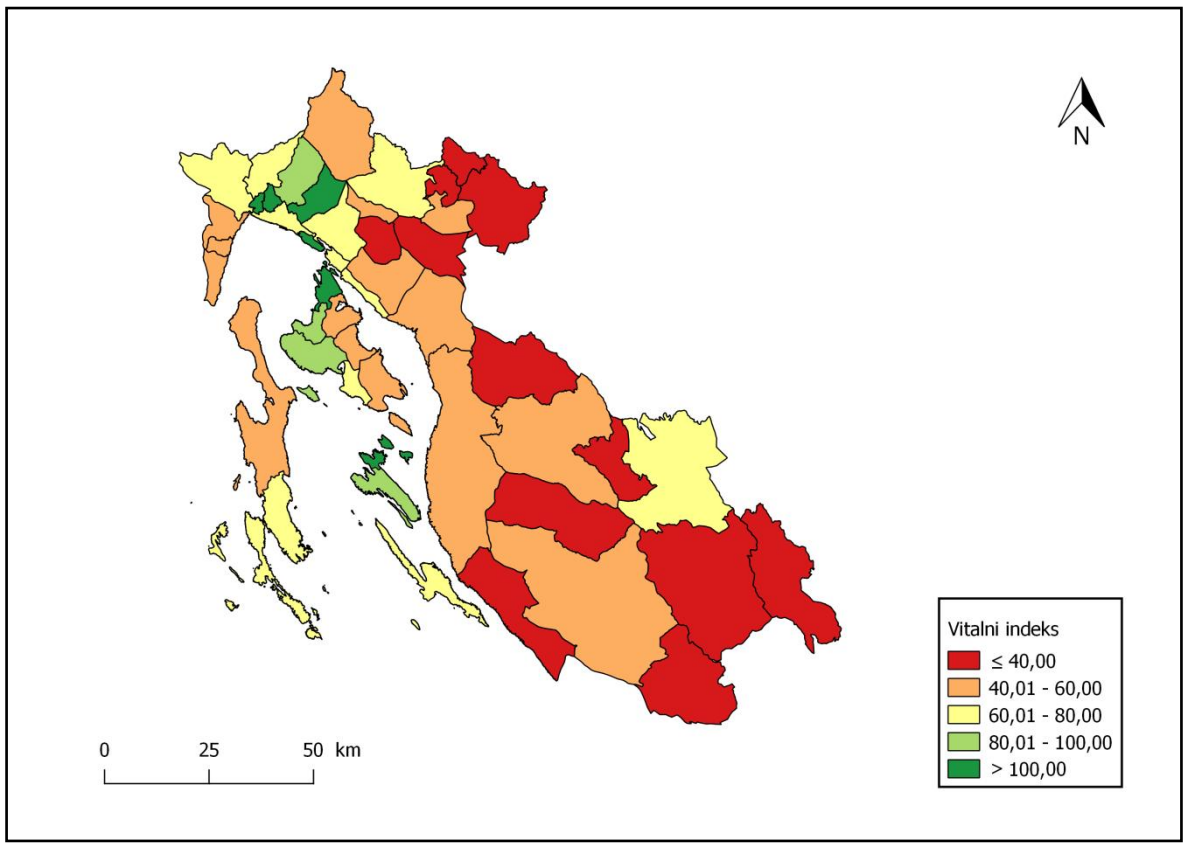
Najpovoljnije prirodno kretanje stanovništva (iako je i ono negativno) imaju Kvarnersko primorje (-1,7 ‰), Kvarnerski otoci (-2,5 ‰) i otok Pag (-3,8 ‰) u Ličko-senjskoj županiji. Kvarnersko primorje (sl. 13), Kvarnerski otoci (sl. 14) i Otok Pag (sl. 18) imaju negativno prirodno kretanje[13], ali za razliku od ostalih mikroregija i stanja na razini županija imaju pozitivni migracijski saldo, te se sukladno tome, njihovo ukupan broj stanovništva povećava. Ipak, postavlja se pitanje zašto se povećanje ukupnog broja stanovništva ne prati pozitivno prirodno kretanje. Od promatranih mikroregija jedino je Kvarnersko primorje imalo blagi rast prosječne stope nataliteta naspram prethodnog međupopisnog razdoblja 1991. – 2001. godine za 0,2 ‰ i blagi pad prosječne stope mortaliteta za 0,8 ‰ (Lajić i Klempić-Bogadi, 2012). Usprkos tome, i u Kvarnerskom primorju prisutna je prirodna depopulacija, ali je na tom području zabilježena najmanja negativna prirodna promjena u promatranom razdoblju. Najmanja vrijednost negativne prirodne promjene bila je 2009. godine kada je iznosila samo -0,4 ‰ (sl. 12).

Jedan od razloga koji objašnjava takvo stanje na Kvarnerskim otocima i na otoku Pagu je već prije spomenuto fiktivno stanovništvo, koje se formalno prijavljuje kao stalno stanovništvo na tom području, ali njihovom prijavom na to područje nije prijavljeno njihovo potomstvo, niti ono tamo živi. Druga pretpostavka je da se dio fiktivnog stanovništva nakon odlaska u mirovinu stvarno doselio na Kvarnerske otoke i otok Pag, ali to se ponovo nije odrazilo na povećanje nataliteta, nego samo na mehaničko i ukupno kretanje stanovništva (Lajić, 1999). Prirodna promjena na otoku Pagu u cjelokupnom promatranom razdoblju je negativna, ali kada se sagledava svaka godina ima posebnosti. Naime, 2005. godine na otoku Pagu javlja se stagnacijska prirodna promjena, tj. stopa nataliteta i stopa mortaliteta imale su istu vrijednost koja je iznosila 12,5 ‰. U promatranom razdoblju zabilježena je 2011. godine pozitivna prirodna promjena koja je iznosila 0,8 ‰ (sl. 18). Razlog takvom rastu i padu stope nataliteta i mortaliteta na otoku Pagu treba tražiti u malom apsolutnom broju stanovništva, a time i nataliteta i mortaliteta, koji zato toliko variraju svaku godinu u promatranom razdoblju.

Zorniji pokazatelj prirodnog kretanja stanovništva je vitalni indeks koji pokazuje broj živorođenih na 100 umrlih te je dobar indikator daljnjeg smjera (bio)reprodukcije

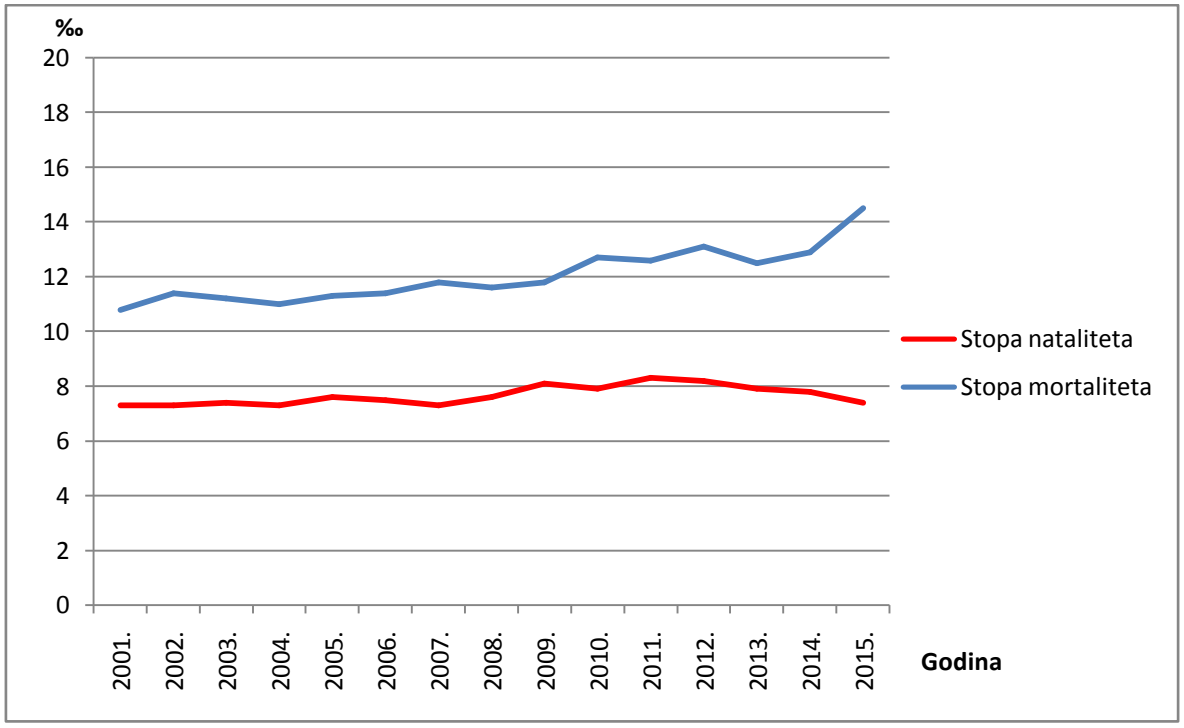
[13] U Kvarnerskom primorju Grad Kastav te Općine Čavle, Kostrena i Viškovo imaju pozitivno prirodno kretanje u promatranom razdoblju od 2001. do 2015. godine, ali kada se sagledava prirodno kretanje na razini mikroregije, ono je negativno (Lajić i Klempić-Bogadi, 2012). Ista je situacija i na Kvarnerskim otocima gdje jedino Općina Omišalj ima pozitivno prirodno kretanje u cijelom promatranom razdoblju (Lajić i Mišetić, 2013).

stanovništva, a u isto vrijeme potvrđuje kakva je prirodna promjena promatranog stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999). Na razini županija, situacija je pogodnija u Primorsko-goranskoj županiji, gdje vitalni indeks iznosi 69,3 dok u Ličko-senjskoj iznosi poražavajućih 47,5 (tab. 3). Tako velika razlika u vitalnom indeksu između promatranih županija postaje jasnija kada se sagleda stanje u mikroregijama promatranih županija (sl. 10). Vitalni indeks u svim promatranim mikroregijama iznosi manje od 100 te i on pokazuje da je prisutan prirodni pad, tj. prirodna depopulacija promatranog stanovništva. Lika i Gorski kotar imaju najnepovoljniji međuodnos sastavnica prirodnog kretanja, a što je vrijednost vitalnog indeksa manja, to je reproduktivno stanje populacije ugroženije. Naime, na 100 umrlih u Gorskom kotaru rađa se njih 44, a u Lici tek 41,2 osobe! Posljedica je to ubrzanog starenja i velikog udjela starijih dobnih skupina u ukupnom stanovništvu. Najpovoljniji vitalni indeks (iako je i on ispod 100) ima Kvarnersko primorje (83,6), Kvarnerski otoci (77,6) i otok Pag (70,7) kao rezultat ponajprije većeg udjela mladog stanovništva i većih stopa nataliteta u odnosu na ostale mikroregije.

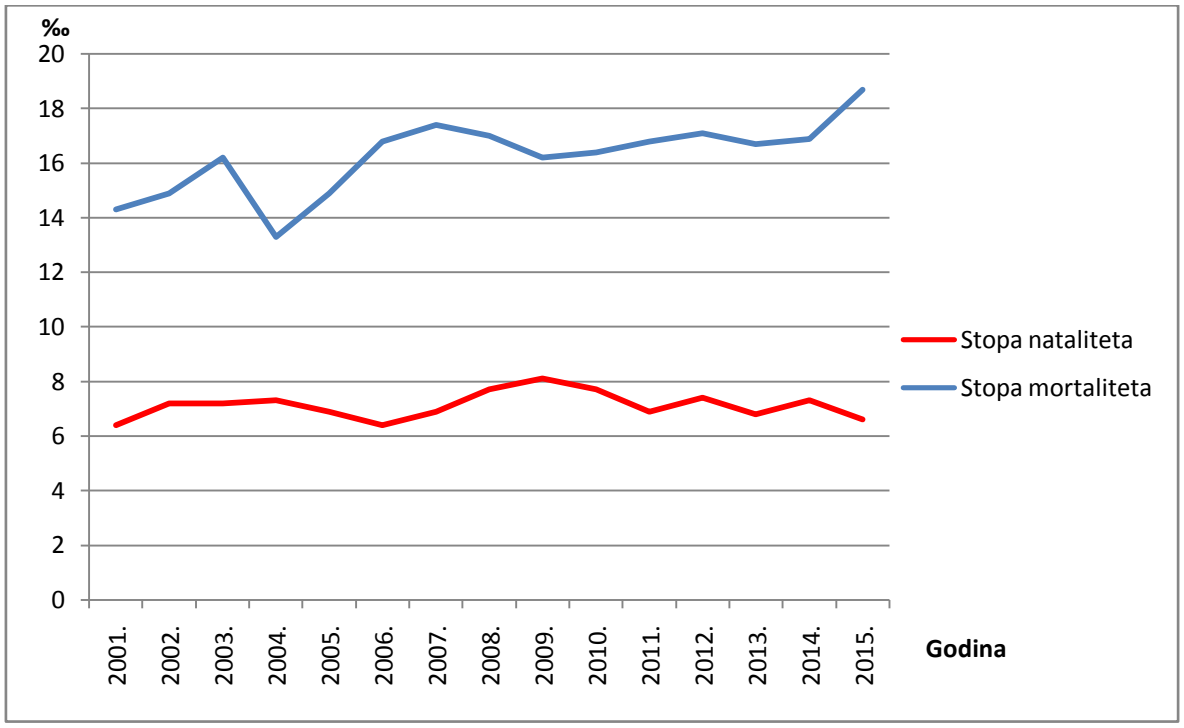
Sl. 10. Vitalni indeks Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po upravnim gradovima/općinama od 2001. do 2015. godine

Izvor: Izrađeno na temelju Tablograma rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

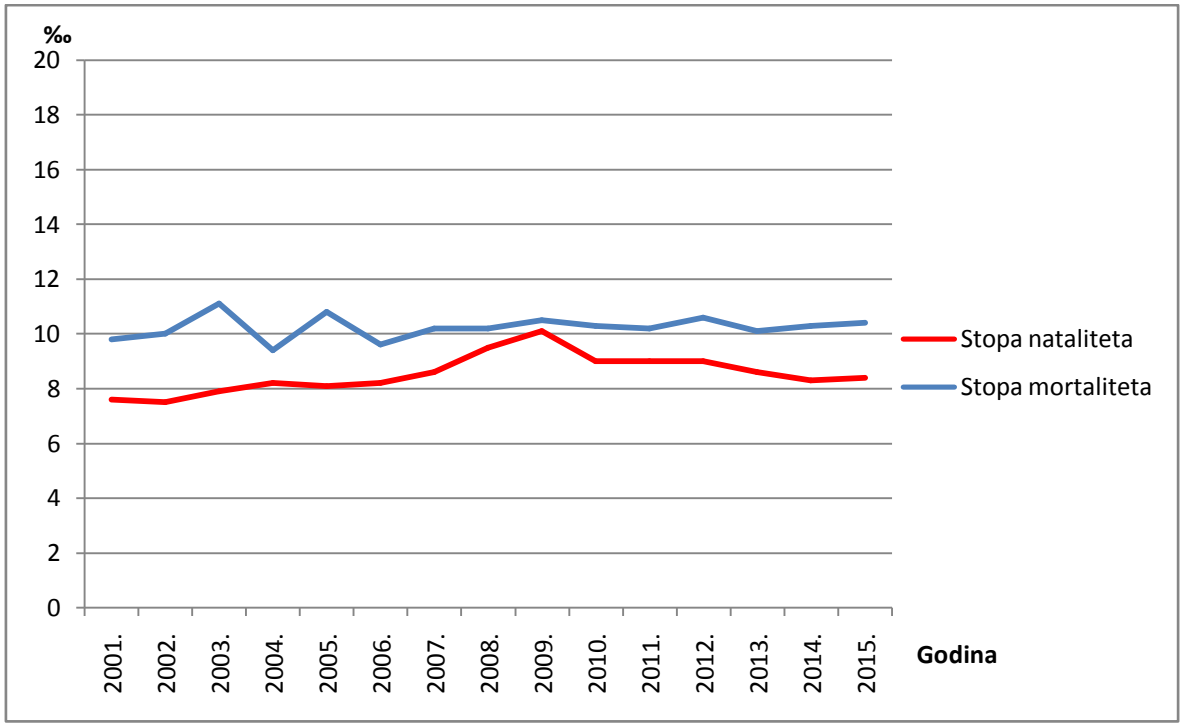
Sl. 11. Prirodno kretanje stanovništva Grada Rijeke od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

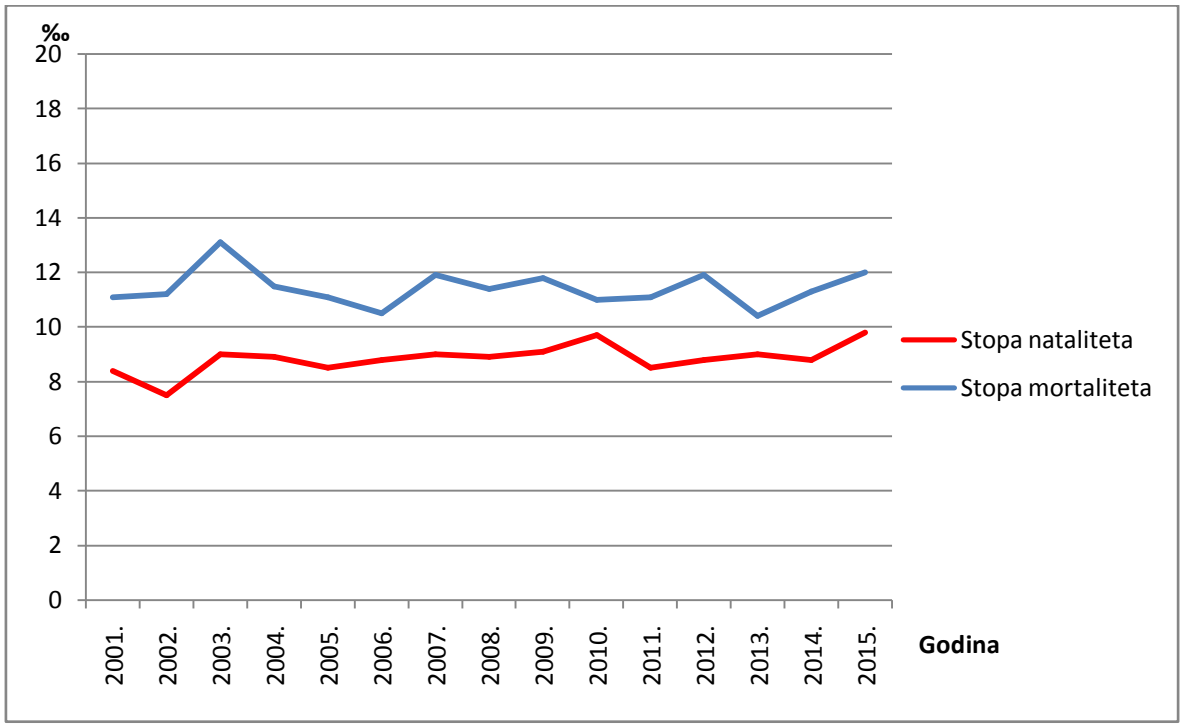
Sl. 12. Prirodno kretanje stanovništva Gorskog kotara od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

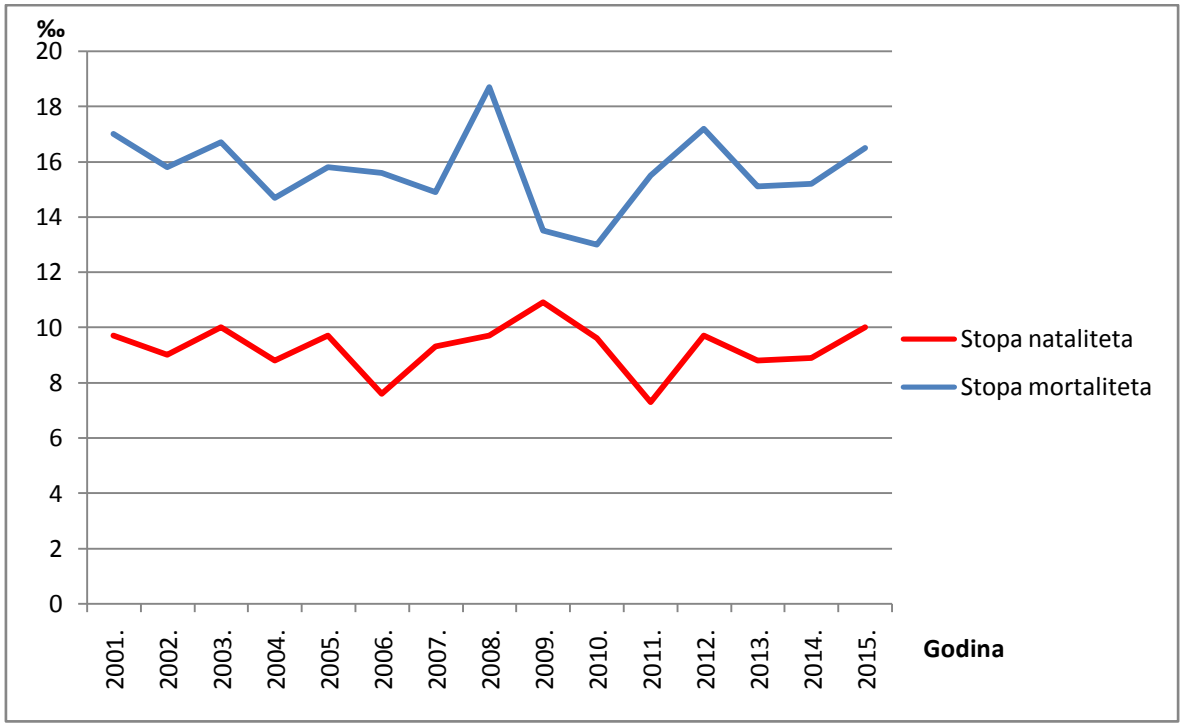
Sl. 13. Prirodno kretanje stanovništva Kvarnerskog primorja od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

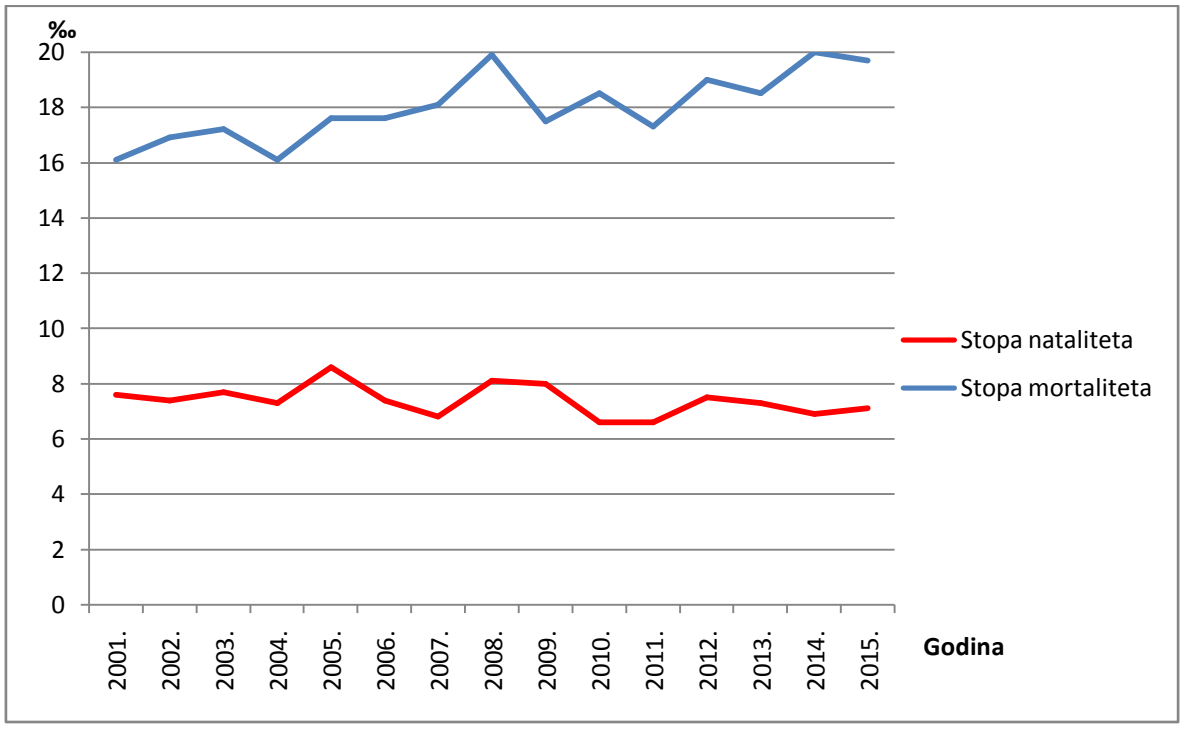
Sl. 14. Prirodno kretanje stanovništva Kvarnerskih otoka od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

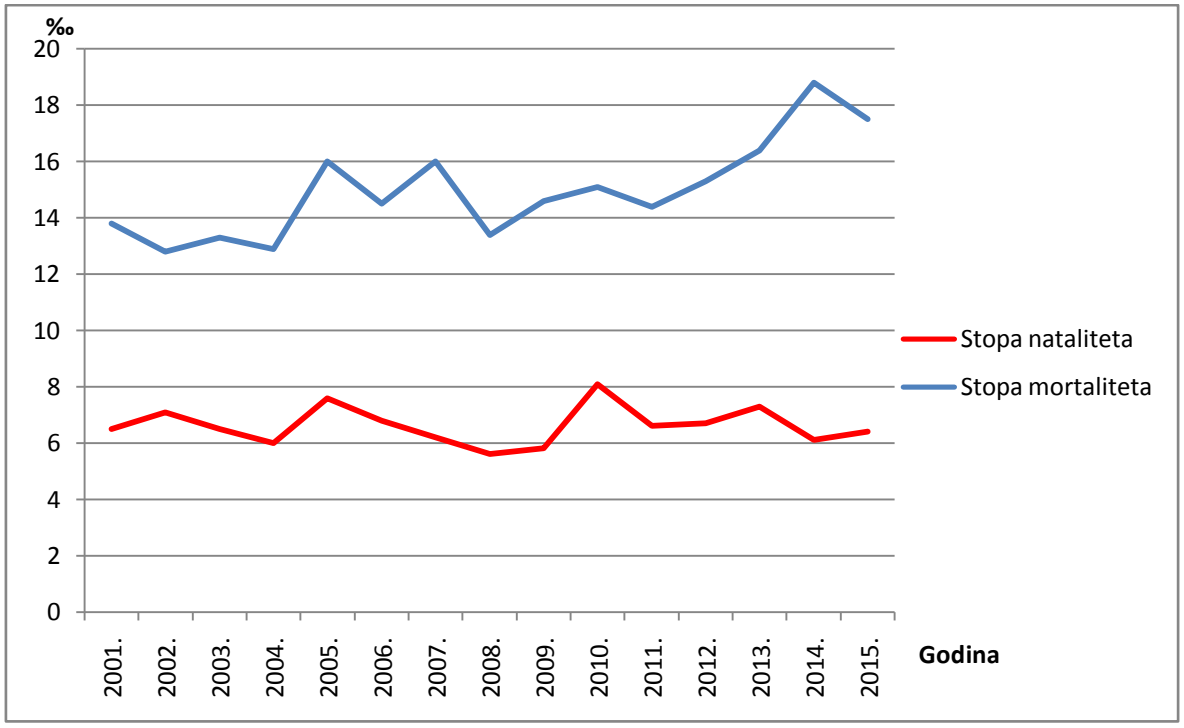
Sl. 15. Prirodno kretanje stanovništva Grada Gospića od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – -2015., DZS RH, Zagreb

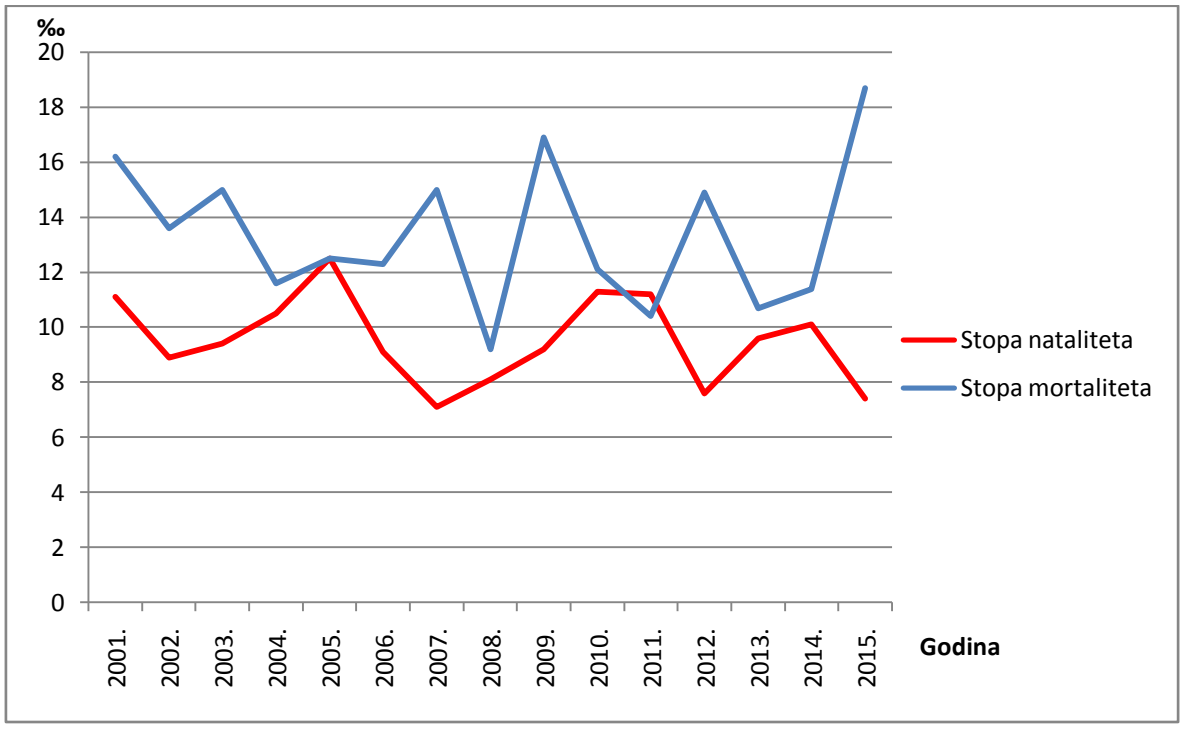
Sl. 16. Prirodno kretanje stanovništva Like od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Sl. 17. Prirodno kretanje stanovništva Velebitskog podgorja od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Sl. 18. Prirodno kretanje stanovništva otoka Paga od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS, Zagreb RH, Zagreb

4.3. Prostorno kretanje stanovništva

Prostorno (ili mehaničko) kretanje stanovništva druga je te ujedno najsloženija komponenta ukupnog kretanja stanovništva. Sastoji se od pozitivne sastavnice – doseljavanja (imigracije) i negativne sastavnice – iseljavanja (emigracije) čija razlika zajedno s prirodnim kretanjem djeluje uzročno-posljedično na ukupno kretanje stanovništva određenog područja. Pojam migracija stanovništva označava u širem smislu prostornu pokretljivost stanovništva, tj. svako kretanje stanovnika izvan mjesta stalnog boravka (prebivališta) (Wertheimer-Baletić, 1999). Glavni kriteriji prostorne pokretljivosti su: trajanje, učestalost i udaljenost (teritorijalni domet). Sukladno tome, s obzirom na trajanje postoji: konačna, privremena, redovita, slučajna i sezonska migracija, s obzirom na učestalost: dnevna, tjedna, povremena, jednokratna, višekratna itd. S obzirom na udaljenost (teritorijalni domet), postoji unutarnja i vanjska migracija (Nejašmić, 2005). Tipovi[14] migracija su: vanjske i unutarnje, konačne i privremene (dnevne, tjedne i sezonske), ekonomske i neekonomske, dobrovoljne i prisilne, organizirane i spontane (stihijske) migracije (Wertheimer-Baletić, 1999).

Prostorno kretanje je uvjetovano sa četiri skupine čimbenika: gospodarski, socijalni (i psihološki), demografski i ostali čimbenici. U vanjskoj migraciji uz navedene čimbenike važnu ulogu imaju i međunarodni odnosi i državno zakonodavstvo (Nejašmić, 2005). Za razliku od prirodnog kretanja stanovništva gdje su najvažniji biološki čimbenici, u prostornom kretanju najvažniji su gospodarski čimbenici. Oni su glavni uzrok prostornog kretanja stanovništva, a nastaju kao rezultat prostorne neusklađenosti gospodarske i populacijske stope rasta. Zbog toga je tim veća prostorna pokretljivost što je veća razlika u stupnju i dinamici gospodarskog razvitka emigracijskog i imigracijskog područja. Te razlike djeluju kao glavni potisni (*push)* i privlačni čimbenici (*pull factors*). Uz to vezani, najčešći motivi za prostornim kretanjem su mogućnost zaposlenja, viša zarada (plaća), poboljšanje životnog standarda itd. (Wertheimer-Baletić, 1999). Socijalni čimbenici obuhvaćaju stupanj urbaniziranosti, veličinu kućanstva, individualne emocije, želje, strahove i maštanja. Demografski čimbenici obuhvaćaju različitu gustoću, natalitet, mortalitet i prirodno kretanje između polazišta i odredišta, a tendencija je da se stanovništvo iz prostora visokog demografskog pritiska (koje je najčešće slabo razvijeno)

[14] Postoje brojni kriteriji za proučavanje migracija, te sukladno tome postoje razne tipologije migracija. U radu su izvedeni glavni tipovi migracija prema kriterijima državnih granica, vremena (trajanja) migracije, uzroka (motiva) migracije, dobrovoljnosti (voljnosti) migracije, i organiziranosti migracije (Wertheimer-Baletić, 1999).

seli u razvijenija područja. Ostali čimbenici su političke, geografske (prirodno-geografska osnova, prometna povezanost,…) i osobne prirode. Uz sve navedene čimbenike veliku važnost za određivanje odredišta ima i informacijska i prometna dostupnost te populacijsko-naseljska struktura (pogotovo za unutarnju migraciju) (Nejašmić, 2005).

4.3.1. Migracije

Prostorna jedinica proučavanja vanjske migracije je država ili manja administrativno-teritorijalna jedinica.[15] U užem smislu se pod migracijom smatra preseljenje osobe iz (prethodnog) mjesta stalnog boravka u novo mjesto stalnog boravka pod uvjetom da se radi o preseljenju trajnijeg karaktera, što će se razmatrati u ovom odlomku (Wertheimer-Baletić, 1999).[16] Migracije djeluju na ukupno kretanje stanovništva, a njihova je posljedica: smanjenje/povećanje broja stanovnika i njegov prostorni raspored, promjene u komponentama prirodnog kretanja (nataliteta i mortaliteta) te promjene u sastavu stanovništva (demografske, društveno-gospodarske i kulturno-antropološke). Migracija je selektivna jer najčešće emigrira mlado, radno aktivno stanovništvo u najproduktivnijoj dobi života. Upravo zbog svoje selektivnosti, migracija ima trenutne i dugoročne posljedice koje se ogledaju u smanjenju stope rodnosti, povećanje stope smrtnosti i povećaju starijih dobnih skupina, tj. starenju stanovništva promatranog emigracijskog područja (Nejašmić, 2005).

U promatranom razdoblju od 2001. do 2015. godine prosječna godišnja migracijska bilanca u Primorsko-goranskoj županiji je pozitivna i iznosi 1,7 ‰. Ličko-senjska županijama negativnu prosječnu godišnju migracijsku bilancu koji iznosi -3 ‰ (tab. 4). Prevladavajući oblik migracijskih kretanja u Primorsko-goranskoj županiji je unutar same županije, tj. stanovništvo se najviše doseljava/odseljava u općine i gradove unutar županije. Nasuprot toga, u Ličko-senjskoj županiji prevladavajući oblik migracijskih kretanja je doseljavanje/odseljavanje u druge županije unutar Republike Hrvatske. Kako bi se otkrili glavni razlozi takvom kretanju migracijske bilance i prevladavajućim migracijskim oblicima na razini županija potrebno sagledati stanje u mikroregijama. Naime, u obje

[15] U radu se pod vanjskom migracijom podrazumijevanju migracije na razini općina/gradova, županija i države.

[16] Prema takvoj podjeli, svako prostorno kretanje stanovništva u kojem nisu zadovoljena 2 osnovna uvjeta (prilikom preseljenja radi se o prijelazu preko određene za migraciju signifikantne granice relevantne administrativno-teritorijalne jedinice i radi se o trajnijoj promjeni mjesta stalnog boravka) nije migracija u užem smislu. Primjeri takvih migracija su: dnevne, tjedne i mjesečne migracije (Wertheimer-Baletić, 1999).

županije ima značajnih razlika u migracijskim kretanjima unutar pojedinih mikroregija te je vidljiva tendencija smanjivanja pozitivne, te prelazak i povećanje negativne godišnje migracijske bilance.

Tab. 4. Migracijska bilanca stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama za razdoblje od 2001. do 2015. godine

Županija, mikroregija	Ukupno doseljeni	Ukupno odseljeni	Migracijska bilanca	Migracijska bilanca (‰)
Primorsko-goranska županija	112 987	105 454	7 533	1,7
Grad Rijeka	30 457	45 137	-14 680	-7,3
Gorski kotar	6 420	7 503	-1 083	-3,1
Kvarnersko primorje	57 110	40 377	16 733	11,1
Kvarnerski otoci	19 000	12 437	6 563	11,1
Ličko-senjska županija	19 897	22 187	-2 290	-3
Grad Gospić	5 191	5 731	-540	-2,8
Lika	10 034	12 944	-2 910	-7,3
Velebitsko podgorje	2 680	2 578	102	0,7
Otok Pag	1 992	934	1 058	20,5

Izvor: Tablogrami doseljeno i odseljeno stanovništvo po gradovima/općinama 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Razlog niskoj pozitivnoj prosječnoj godišnjoj migracijskoj bilanci u Primorsko-goranskoj županiji ponajprije treba tražiti u velikoj prosječnoj godišnjoj negativnoj migracijskoj bilanci Grada Rijeke. Naime, u Primorsko-goranskoj županiji najveću prosječnu godišnju negativnu migracijsku bilancu ima upravo Grad Rijeka (-7,3 ‰). Taj podatak iznenađuje, jer je negativniji i od prosječne godišnje migracijske bilance Gorskog kotara (-3,1 ‰) koji se po svim ostalim demografskim pokazateljima ističe kao demografski najnegativnija mikroregija u županiji. Također, taj podatak je neočekivan za najveći grad u županiji, županijsko i regionalno središte koje od 50-ih godina 20. stoljeća jaki imigracijski centar zbog potreba za radnom snagom, te razvoja sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. Emigracija iz Grada Rijeke u većem obuhvatu započela je tijekom 1990-ih godina, a glavni razlog takvom migracijskom kretanju (uz iseljavanje dijela srpskog stanovništva i djelatnika JNA i članova njihovih obitelji) u novije je vrijeme slabljenje migracijskog potencijala samog Grada (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010). Naime, područje Grada Rijeke je zbog male površine, geografskog položaja i reljefa u nemogućnosti daljnje značajnijeg širenja i izgradnje stambenih zgrada i naselja, a

postojećim stanovima upravo zbog toga raste cijena što posljedično utječe na iseljavanje stanovništva iz centralnog grada u okolne općine i gradove.

Gorski kotar je tradicionalno prostor intenzivnog iseljavanja, te ga obilježava opća depopulacija kao rezultat emigracijske depopulacije i prirodne depopulacije, što je nastavljeno i u promatranom razdoblju. Ipak, Gorski kotar u promatranom razdoblju nema toliko izražen negativnu prosječnu godišnju migracijsku bilancu unutar županije, primarno zbog iscrpljenosti potencijalnog emigracijskog kontingenta koji je smanjen zbog prijašnjih valova iseljavanja. Naime, najveći val iseljavanja u novijoj povijesti Gorskog kotara dogodio se tijekom 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća, kada je svaki četvrti stanovnik emigrirao (Lajić, 1999). Sukladno tome, negativna prosječna godišnja migracijska bilanca u promatranom razdoblju nije toliko izražena unutar županije, ali i dalje se njegove negativne vrijednosti povećavaju. Povećanje je pogotovo vidljivo u zadnjih pet godina promatranog razdoblja te je 2015. godine negativna godišnja migracijska bilanca dosegla iznos od -9,5 ‰ (sl. 19).

Trend negativne migracijske bilance u Gradu Rijeci pozitivno se odrazio na migracijsku bilancu Kvarnerskog primorja koje u promatranom razdoblju (uz Kvarnerske otoke) ima najveću pozitivnu vrijednost od 11,1 ‰. To ide u prilog svojevrsnoj redistribuciji stanovništva unutar županije – ponajviše iz Grada Rijeke u okolne općine i gradove. Naime, općine i gradovi u okolici Grada Rijeke imaju brz porast imigracije čiji je vrhunac bio 2007. godine kada je migracijska bilanca iznosila 17,5 ‰ (u isto vrijeme je u gradu Rijeci bio vrhunac negativne migracijske bilance koji je iznosio -11,2 ‰) (sl. 19). Nakon te godine migracijska bilanca počinje lagano padati. Stanovništvo doseljava u okolicu Grada Rijeke zbog privlačnih faktora (niže cijene građevinskog zemljišta i stanova, veća ponuda stanova, kvalitetnijeg stanovanja, većeg broja vrtića, ugodnijeg okoliša, blizine Rijeke itd.) (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010).

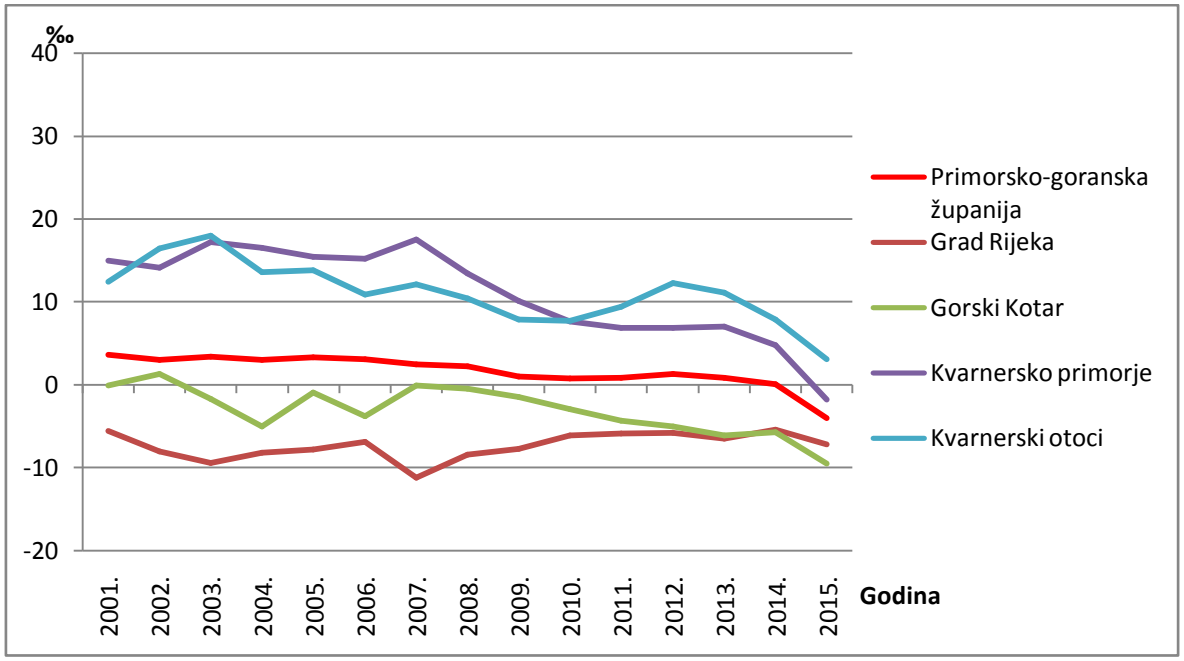
Uz Kvarnersko primorje, jednaku pozitivnu prosječnu godišnja migracijsku bilancu u županiji imaju i Kvarnerski otoci (11,1 ‰), koji na temelju imigracije stanovništva u promatranom razdoblju imaju pozitivnu ukupno kretanje stanovništva. Naime, pozitivna migracijska bilanca poništava negativne tendencije bioreprodukcije stanovništva. Doseljenici su u prvom redu fiktivno stanovništvo, koje se popisuje od 2001. godine (Lajić, 2006). U tom stanovništvu prevladavaju vlasnici kuća za odmor: došljaci iz kontinentalnih dijelova Hrvatske ili otočno stanovništvo koje živi u priobalnim gradovima, a boravište

prijavljuje na otoku zbog određenih povlastica (brodske subvencionirane karte, besplatan prijelaz mosta, putni troškovi,…) (Lajić i Mišetić, 2013). Zbog toga Kvarnerski otoci u zadnjih pet godina imaju najveće vrijednosti pozitivne migracijske bilance, a u zadnjoj promatranoj godini jedini u Primorsko-goranskoj županiji imaju pozitivnu migracijsku bilancu od 3,1 ‰!

U promatranom razdoblju od 2001. do 2015. godine najveću negativnu prosječnu godišnju migracijsku bilancu u Ličko-senjskoj županiji ima mikroregija Lika, koja je tradicionalno emigracijsko područje od kraja 19. stoljeća. Posljedica je to početka demografske tranzicije i sukladno tome brzog i visokog prirodnog prirasta koji nije pratio gospodarski razvoj. Također, tijekom 20. stoljeća Lika je zaostajala u razvoju sekundarnog i tercijarnog sektora u odnosu na potrebe stanovništva te nije bilo niti jednog gradskog središta koje bi nudilo veći broj radnih mjesta za brzorastući broj stanovništva. Zbog toga počinje intenzivna emigracija tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća koja su poprimila obilježja egzodusa (Pejnović, 2004). Daljnje pogoršavanje demografskih kretanja dodatno je potaknuo 1990-ih Domovinski rat zbog povećanog iseljavanja, emigracije srpskog stanovništva i emigracije uvjetovane lošom ekonomskom situacijom na ratom razorenom području (Turk, Šimunić i Jovanić, 2015). Prosječna godišnja migracijska bilanca u razdoblju od 2001. do 2015. godine u Lici iznosi -7,3 ‰ (istovjetna je migracijskoj bilanci Grada Rijeke!) te je u cijelom razdoblju negativna (tab. 4).

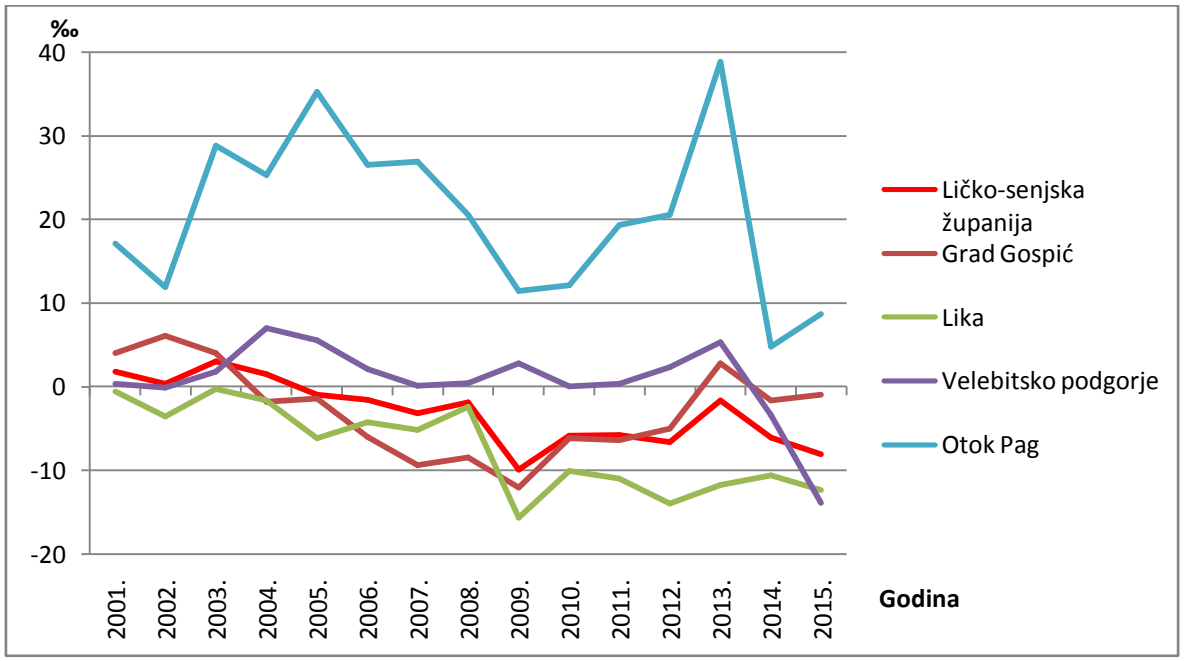
Negativnu prosječnu godišnju migracijsku bilancu ima i Grad Gospić (-2,8 ‰) ali je ona mnogo manja nego u Gradu Rijeci (-7,3 ‰). Za razliku od suburbanizacije koja je prisutna u Gradu Rijeci i sukladno tome velike prosječne godišnje negativne migracijske bilance u promatranom razdoblju, u Gradu Gospiću taj proces nije vidljiv. Naime, Grad Gospić je županijsko središte ali nema funkciju regionalnog središta te je prema broju stanovnika 10 puta manji od Grada Rijeke i niti u prethodnim razdobljima nije imao značajne vrijednosti imigracije (u usporedbi s Gradom Rijekom). Površina Grada Gospića iznosi 967 km^2 dok Grad Rijeka zauzima površinu od samo 44 km^2. Iz svega navedenog vidljivo je kako Grad Gospić nema niti potrebe, a niti mogućnosti da se stanovništvo seli u okolne općine i gradove upravo zbog prevelike površine samog Grada, malog broja stanovništva i male gustoće naseljenosti te 50 naselja koja se nalaze unutar samog Grada (*Županijska razvojna strategija LSŽ,* 2010). Sukladno tome negativna prosječna godišnja migracijska bilanca nije toliko izražena kao na primjeru Grada Rijeke i iznosi -2,8 ‰ te je u zadnjih pet godina uočljivo lagano poboljšanje vrijednosti migracijske bilance (sl. 20).

Mikroregije koje imaju pozitivnu migracijsku bilancu u promatranom razdoblju su otok Pag s najvećom pozitivnom prosječnom godišnjom migracijskom bilancom u promatranim županijama koja iznosi 20,5 ‰ i Velebitsko podgorje s minimalnom pozitivnom migracijskom bilancom od 0,7 ‰. Te mikroregije su i u ovom promatranom razdoblju pod pozitivnim utjecajem turizma na migracijske trendove zbog prisutnosti fiktivnog stanovništva na temelju kojeg migracijska bilanca ima tako visoke vrijednosti (pogotovo ako se migracijska bilanca sagleda po godinama) (sl. 20). Prisutnost fiktivnog stanovništva posebno je izražena na otoku Pagu koji je također i premošćen te time dodatno smanjuje svoje otočne karakteristike vezane uz demografska kretanja. Pozitivna migracijska bilanca skriva stvarno stanje prirodne promjene otoka Paga i Velebitskog podgorja. Naime, obje mikroregije imaju negativnu prirodnu promjenu koju onda nadoknađuju s imigracijom. Velebitsko podgorje je od sredina 20. stoljeća prostor intenzivne emigracije stanovništva koja je prisutna sve do početka popisivanja fiktivnog stanovništva 2001. godine (Husanović-Pejnović, 2010). Tada Velebitsko podgorje počinje imati pozitivnu migracijsku bilancu koja je vidljiva u cijelom promatranom razdoblju, osim u dvije zadnje godine kada migracijska bilanca počinje strelovito padati i postaje negativna (sl. 19). Otok Pag jedini je unutar Ličko-senjske županije imao pozitivnu migracijsku bilancu u prijašnjem međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine, ponajprije zbog razvijenog turizma kao prostor koji nije bio direktno uključen u ratne sukobe (Turk, Šimunić i Jovanić, 2015). Otok Pag u promatranom razdoblju ima najviše pozitivne vrijednosti migracijske bilance po godinama s vrhuncem 2013. godine, kada je migracijska bilanca iznosila 38,8 ‰, a nakon toga pada na vrijednosti ispod 10 ‰ (sl. 20).

Sl. 19. Kretanje migracijske bilance stanovništva Primorsko-goranske županije po mikroregijama od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami doseljeno i odseljeno stanovništvo po gradovima/općinama 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Sl. 20. Kretanje migracijske bilance stanovništva Ličko-senjske županije po mikroregijama od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami doseljeno i odseljeno stanovništvo po gradovima/općinama 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

4.3.2. Dnevne i tjedne migracije

Pojam migracija stanovništva u širem smislu označava prostornu pokretljivost stanovništva, tj. svako kretanje stanovnika izvan mjesta stalnog boravka (prebivališta) (Wertheimer-Baletić, 1999). Sukladno tome, one podrazumijevanju povratak u mjesto stalnog boravka (prebivališta), a pojavni oblici takvih migracija su: dnevna, tjedna, povremena, slučajna i sezonska migracija. Takve migracije su važne za demogeografska istraživanja jer se uz njih vežu razne uzročno-posljedične pojave i procesi. U ovoj skupini migracija najvažnije su dnevne redovite migracije koje daju uvid u broj radno aktivnog stanovništva koje migrira zbog posla te broj učenika i studenata koji migriraju zbog obrazovanja. Redovita dnevna i tjedna migracija nema izravni utjecaj na ukupno kretanje stanovništva ali postoji mogućnost da nakon nekog vremena pređe u konačnu migraciju (Nejašmić, 2005). Modernizacija i razvoj prometne infrastrukture približili su mjesto rada i stanovanja te tako pospješili razvoj suburanizacije i dnevnim urbanih sustava, smanjili individualne troškove, napor i izgubljeno vrijeme. Zbog toga dnevna i tjedna migracija imaju dvojak (i pozitivan i negativan) utjecaj na migracijsku bilancu mjesta stalnog boravka jer s jedne strane sprječavaju konačnu migraciju (osoba može živjeti u mjestu stanovanja i putovati na posao ili u školu u drugi grad), a s druge strane ipak u određenoj mjeri potiču nastanak konačne migracije zbog privlačnih faktora grada u koji se dnevno/tjedno migrira.

Prema zadnjem Popisu stanovništva iz 2011. godine u promatranim županijama udio dnevnih migranata u ukupnom stanovništvu u Primorsko-goranskoj županiji iznosi 20,3 %, a u Ličko-senjskoj županiji 14,8 % (tab. 5). Uspoređujući promatrane županije s prosjekom Republike Hrvatske, vidljivo je kako Primorsko-goranska županija iznad prosjeka po udjelu dnevnih migranata, jer na razini države taj udio iznosi 19,2 %. Nasuprot tome, Ličko-senjska županija je značajno ispod prosjeka Republike Hrvatske, što govori o manjoj prostornoj pokretljivosti stanovništva te županije. Od ukupnog broja dnevnih migranata u Primorsko-goranskoj županiji 77,5 % migranata čine zaposleni, a 22,5 % učenici i studenti. Omjer zaposlenih naspram učenika i studenta u Ličko-senjskoj županiji iznosi 70 % zaposlenih naspram 30 % učenika i studenata koji dnevno putuju zbog obrazovanja. Na razini obje županije veći je broj učenika osnovnih i srednjih škola koji dnevno putuju, negoli studenata.

Tab. 5. Dnevna migracija u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji po mikroregijama 2011. godine

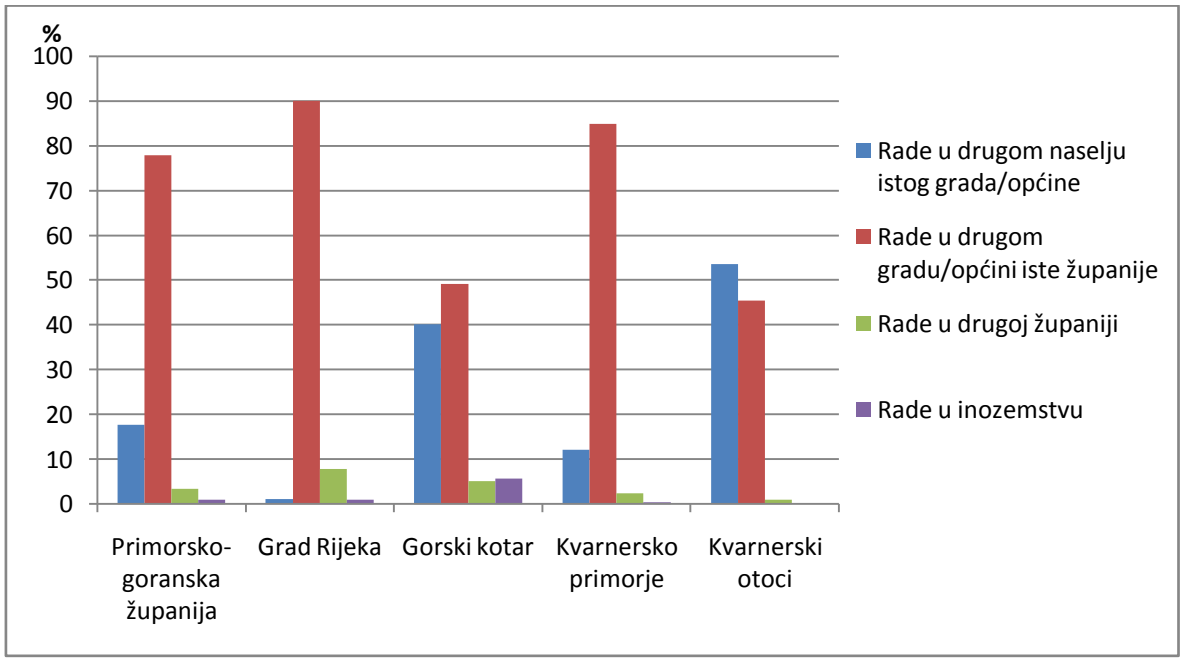
Županija, mikroregija		Zaposleni					Učenici			Studenti
	Ukupno	Svega	Rade u drugom naselju istog grada/općine	Rade u drugom gradu/općini iste županije	Rade u drugoj županiji	Rade u inozemstvu	Svega	OŠ	SŠ	
Primorsko-goranska županija	60 141	46 613	8 225	36 287	1 642	459	10 263	5 108	5 155	3 265
Grad Rijeka	9 472	8 403	100	7 560	660	83	676	155	521	393
Gorski kotar	5 303	4 257	1 710	2 089	216	242	947	500	447	99
Kvarnersko primorje	37 769	28 469	3 477	24 149	711	132	6 800	3 455	3 345	2 500
Kvarnerski otoci	7 597	5 484	2 938	2 489	55	2	1 840	998	842	273
Ličko-senjska županija	7 559	5 293	3 413	1 423	457	-	2 106	1 151	955	160
Grad Gospić	2 322	1 738	1 349	345	44	-	524	288	236	60
Lika	4 006	2 693	1 542	962	189	-	1 242	717	525	71
Velebitsko podgorje	891	644	347	115	182	-	220	86	134	27
Otok Pag	340	218	175	1	42	-	120	60	60	2

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Dnevni i tjedni migranti, DZS RH, Zagreb

Na razini Primorsko-goranske županije najveći udio zaposlenih dnevnih migranta radi u drugom gradu/općini iste županije (77,9 %), što se povezuje s relativno dobrom cestovnom povezanošću (autocesta A6, zaobilaznice, Krčki most,..) te velikim brojem općina i gradova na relativno maloj površini. Najmanji udio otpada na dnevne migracije u drugu državu (1 %) (sl. 21). Stanovništvo Grada Rijeke koji dnevno migrira, također najviše radi u drugim gradovima/općinama unutar same županije (90 %), ponajviše u Kvarnerskom primorju gdje, uz sam Grad Rijeku ima i najviše radnih mjesta. To je dvojak proces, jer i stanovništvo Kvarnerskog priobalja ima najviše dnevnih migracija radnika u drugom gradu/općini unutar županije (84,8 %) što je također povezano s blizinom županijskog i regionalnog centra, Grada Rijeke, ali i ostalih gradova/općina. Jedino na Kvarnerskim otocima više stanovništva radi u drugom naselju istog grada/općine (53,6 %) negoli u drugom gradu/općini iste županije. To je posljedica ograničene prometne

povezanosti pojedinih otoka s kopnom ili ostalim otocima, ali i samog administrativno-teritorijalnog ustroja općina i gradova čije granice (izuzev otoka Krka) obuhvaćaju polovicu (Cres i Rab) ili čitavu površinu određenih otoka. Sukladno tome, stanovništvo ne prelazi granicu općina/gradova iako u teoriji može putovati s jednog otoka na drugi.

Najveći broj stanovništva koji svakodnevno putuje i radi u drugoj županiji je s područja Grada Rijeke (7,9 %) iako je taj udio relativno malen naspram ostalih. Najveći udio zaposlenog stanovništva koje svakodnevno putuje u inozemstvo pripada mikroregiji Gorski kotar zbog blizine granice sa Slovenijom, relativno dobre prometne povezanosti, graničnog prijelaza i višeg dohotka koji se ostvaruje u toj susjednoj državi (sl. 21). Zbog toga iz Gorskog kotara svakodnevno putuju 242 osobe zaposlene u inozemstvu (5,7 % od ukupnog broja radnih dnevnih migranata u Gorskom kotaru). Dnevne migracije u inozemstvo prisutne su i u Kvarnerskom primorju, Gradu Rijeci i Kvarnerskim otocima, ali u zanemarivim udjelima.

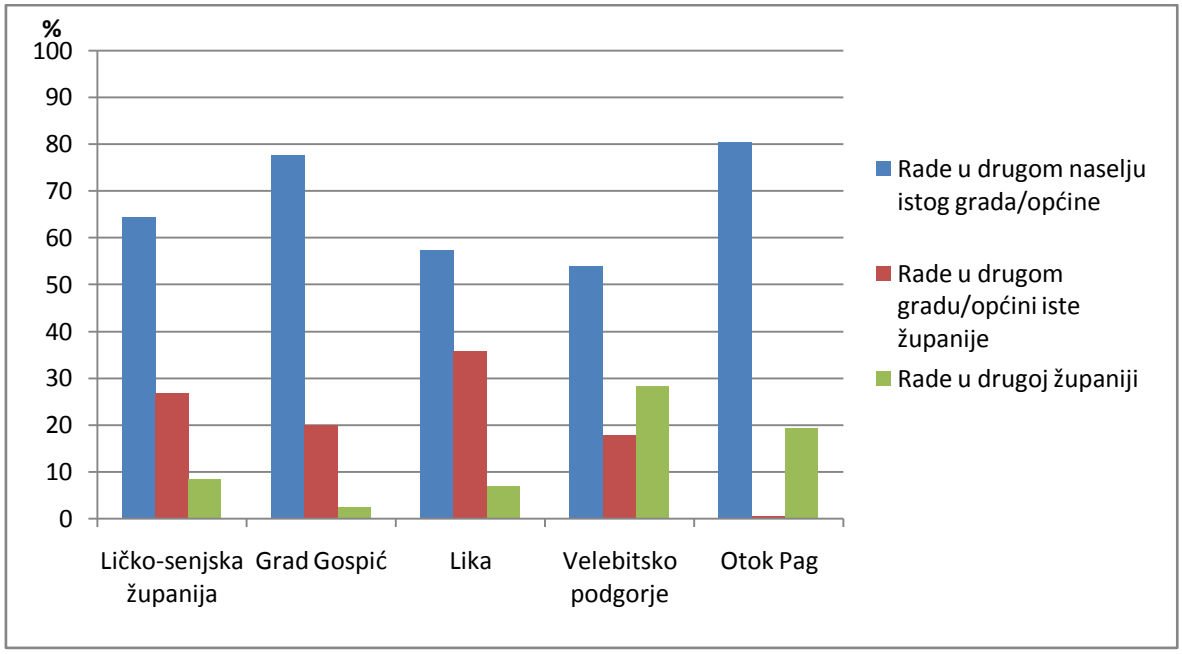

Sl. 21. Dnevna migracija stanovništva Primorsko-goranske županije po mikroregijama 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Dnevni i tjedni migranti, DZS RH, Zagreb

U Ličko-senjskoj županiji raspodjela zaposlenih dnevnih migranta je drugačija, tj. na razini županije (64,5 %), ali i svih mikroregija najviše dnevnih migranata radi u drugom naselju istog grada/općine, za razliku od Primorsko-goranske županije (sl. 22). Razloge tome treba tražiti u trostruko manjem broju gradova/općina u Ličko-senjskoj županiji naspram Primorsko-goranske u kojoj postoji 36 jedinica lokalne samouprave. Nadalje, površina same županije, ali i njezinih općina/gradova je mnogo veća negoli površina županije i općina/gradova Primorsko-goranske županije dok je u isto vrijeme gustoća naseljenosti Ličko-senjske županije među najmanjim u Republici Hrvatskoj. Sukladno tome, većina radnih dnevnih migranata radi u drugom naselju istog grada/općine i ne prelaze granicu općine/grada zbog radnog mjesta, što ne mora značiti da putuje kraće ili prevaljuje manju udaljenosti negoli osobe koje rade u drugom gradu/općini u Primorsko-goranskoj županiji. Mikroregije s postotkom zaposlenih u drugom naselju istog grada/općine koji je veći od postotka na razini županije su otok Pag, tj. Općina Novalja (80,3 %) koja se nalazi na sjeverozapadnom dijelu otoka Paga i Grad Gospić, kao županijsko središte i središte rada i usluga Ličko-senjske županije (sl. 22) (*Županijska razvojna strategija LSŽ,* 2010).

Velebitsko podgorje (pogotovo Grad Senj) ističe se kao mikroregija s najvećim postotkom zaposlenih koji rade u drugoj županiji (28,3 %). Posljedica je to relativne blizine okolnih županija, pogotovo Primorsko-goranske u koju na rad odlazi najviše dnevnih migranata s područja Grada Senja. Zanimljivo je da Ličko-senjska županija nema niti jednog dnevnog migranta koji radi u inozemstvu, što je povezano s lošom prometnom povezanošću s Bosnom i Hercegovinom, slabom gospodarskom razvijenosti područja Bosne i Hercegovine uz granicu s Ličko-senjskom županijom, ali i općenito nižim dohotkom koji je moguće ostvariti u Bosni i Hercegovini. Zbog toga stanovništvo Ličko-senjske županije nije orijentirano na zapošljavanje i svakodnevni odlazak na rad u inozemstvo.

Sl. 22. Dnevna migracija stanovništva Ličko-senjske županije po mikroregijama 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Dnevni i tjedni migranti, DZS RH, Zagreb

Udio tjednih migranata u ukupnom stanovništvu Primorsko-goranske županije iznosi 1,6 %, a u Ličko-senjskoj županiji 2,5 %. Uspoređujući promatrane županije s prosjekom Republike Hrvatske koji iznosi 1,7 %, vidljivo je kako je udio tjednih migranata u Primorsko-goranskoj županiji podjednak stanju na razini države, dok Ličko-senjska županija ima veći udio tjednih migranata od Republike Hrvatske za 0,8 postotnih bodova. Na zaposlene tjedne migrante u Primorsko-goranskoj županiji otpada 63,9 % od ukupnog broja tjednih migranata, dok zbog potreba školovanja tjedno migrira 36,1 % učenika i studenta. U Ličko-senjskoj županiji na tjedne radne migrante otpada 55,7 % a na učenike i studente 44,3 % (tab. 6). Nasuprot dnevnim migrantima, u tjednim migrantima koji putuju zbog školovanja u obje je županije više studenata negoli učenika osnovnih i srednjih škola. To se posljedica studiranja većeg broja studenta u udaljenijim gradovima (Zagreb, Rijeka, Zadar, Split itd.) koji sukladno tome putuju i vraćaju se u mjesta stalnog boravka jednom tjedno.

U Primorsko-goranskoj županiji podjednak je postotak (oko 33 %) tjednih migranta koji putuje na rad u drugi grad/općinu iste županije, u drugu županiju te u inozemstvo, dok je u Ličko-senjskoj županiji najveći udio tjednih migranata koji rade u drugoj županiji (74,9 %). Slična je situacija i u svim mikroregijama Ličko-senjske županije, u kojima je

udio tjednih migranta koji putuju u drugu županije najistaknutiji naspram ostalih odredišta tjednih migranata i viši je od 68 %. U Primorsko-goranskoj županiji najveći udio tjednih migranta koji rade u drugom gradu/općini nalazi se u mikroregijama Kvarnerski otoci (60,5 %) i Gradu Rijeci (55,1 %) što je povezano s udaljenijim radnim mjestom tog stanovništva, pogotovo stanovništva s otoka koje ima ograničene mogućnosti prometne povezanosti pojedinih otoka s kopnom ili ostalim otocima te im je jednostavnije i lakše putovati jednom tjedno. Najveći udio tjednih migranata koji rade u inozemstvu u Primorsko-goranskoj županiji se nalazi u mikroregijama Grad Rijeka (45 %) i Kvarnersko primorje (34,5 %). Većina tih migranata radi u Italiji koja je udaljenija od njihovog stalnog mjesta boravka te zbog toga putuju jednom tjedno na mjesto rada.

Tab. 6. Tjedna migracija u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji po mikroregijama 2011. godine

Županija, mikroregija		**Zaposleni**					**Učenici**			**Studenti**
	Ukupno	Svega	Rade u drugom naselju istog grada/općine	Rade u drugom gradu/općini iste županije	Rade u drugoj županiji	Rade u inozemstvu	Svega	OŠ	SŠ	
Primorsko-goranska županija	4 680	2 991	63	998	982	948	408	54	354	1 281
Grad Rijeka	1 280	1 040	-	125	447	468	32	22	10	208
Gorski kotar	890	436	19	240	116	61	156	7	149	298
Kvarnersko primorje	1 421	1 075	16	367	321	371	52	17	35	294
Kvarnerski otoci	1 089	440	28	266	98	48	168	8	160	481
Ličko-senjska županija	1 288	718	27	117	538	36	189	23	166	381
Grad Gospić	164	92	12	14	63	3	12	1	11	60
Lika	798	492	12	86	366	28	108	16	92	198
Velebitsko podgorje	226	103	1	17	83	2	24	3	21	99
Otok Pag	100	31	2	-	26	3	45	3	42	24

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Dnevni i tjedni migranti, DZS RH, Zagreb

4.4. Tipovi općeg kretanja stanovništva

Na temelju odnosa i utjecaja prirodne promjene i migracije na nekom području određuju se tipovi općeg kretanja stanovništva. Ovisno o migracijskoj bilanci (pozitivna ili negativna) i prirodnoj promjeni (pozitivna ili negativna) te njihovim intenzitetima određuje se osam tipova općeg kretanja stanovništva, od kojih svaki ima svoja obilježja i daje naznake budućeg općeg kretanja (trenda) stanovništva. Postoje četiri emigracijska tipa koje karakterizira negativna migracijska bilanca: E_1– emigracija, E_2 – depopulacija, E_3 – izrazita depopulacija i E_4 – izumiranje te četiri imigracijska tipa koje karakterizira pozitivna migracijska bilanca: I_1 – porast imigracijom, I_2 – obnova imigracijom, I_3 – slaba obnova imigracijom i I_4 – vrlo slaba obnova imigracijom (Nejašmić, 2005).

U posljednjem međupopisnom razdoblju stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko senjske županije pripada tipu općeg kretanja I_4, koje obilježava vrlo slaba obnova imigracijom. Naime, negativna je prirodna promjena i popisom utvrđeno ukupno kretanje stanovništva, a stopa smanjenja ukupnog broja stanovnika je manja od stope smanjenja prirodne promjene. To znači da negativnu prirodnu promjenu stanovništva donekle smanjuje imigracija stanovništva, ali je ta obnova imigracijom slaba i sukladno tome, ukupno kretanje stanovništva je svejedno negativno.

Na razini mikroregija u promatranim županijama postoje velike razlike pa se tipovi općeg kretanja stanovništva kreću od I_2 do E_4. U Primorsko-goranskoj županiji mikroregije s najnepovoljnijimtipom općeg kretanja su Gorski kotar i Grad Rijeka koje pripadaju tipu E_4, što znači da je trend kretanja stanovništva tog područja izumiranje zbog negativne prirodne promjene, ali i još izraženije negativne migracijske bilance. U Ličko-senjskoj županiji tom tipu općeg kretanja pripada Velebitsko podgorje. Ostale mikroregije su imigracijski tipovi, u Primorsko-goranskoj županiji to su Kvarnersko primorje s tipom općeg kretanja I_2 kojeg obilježava obnova imigracijom te Kvarnerski otoci I_3 koje obilježava slaba obnova imigracijom. Te mikroregije obilježava porast ukupnog broja stanovništva zahvaljujući pozitivnoj migracijskom bilanci. U Ličko-senjskoj županiji mikroregija s takvim kretanjima je otok Pag čiji je tip općeg kretanja I_2. Ostale dvije mikroregije, Liku i Grad Gospić, karakterizira tip općeg kretanja I_4 – vrlo slaba obnova imigracijom. U tim mikroregijama ukupno kretanje broja stanovnika je negativno (isto kao i na razini županija) jer su i vrijednost migracijske bilance i prirodna promjena negativne.

5. SASTAV STANOVNIŠTVA

Sastav (struktura) stanovništva upućuje na različit sastav jedinica koje čine ukupno stanovništvo. Sastav je funkcija prirodnog kretanja i prostorne pokretljivosti stanovništva, a s druge strane je njihov čimbenik te ga treba promatrati u uzročno-posljedičnoj vezi s dinamikom stanovništva. Dijeli na biološki, društveno-gospodarski i kulturno-antropološki sastav stanovništva. Među tim su skupinama najvažnije za proučavanje promjene u strukturi stanovništva prema biološkom i društveno-gospodarskom sastavu zbog svog utjecaja na prirodno kretanje i druge vitalne značajke stanovništva (Nejašmić, 2005).

5.1. Biološki sastav stanovništva

Biološki sastav stanovništva obuhvaća sastav prema spolu i sastav prema dobi. Čimbenici koji utječu na biološki sastav stanovništvu su tendencije i razina: nataliteta, mortaliteta, migracija i vanjski čimbenici (rat, kriza, prirodne katastrofe,…). Utjecaj tih čimbenika može imati komplementarno ili suprotno djelovanje, te može djelovati pozitivno ili negativno na buduće promjene u prirodnom kretanju (Wertheimer-Baletić, 1999). Te će se te strukture stanovništva analizirati u sljedeća dva poglavlja u promatranim županijama i njihovim mikroregijama prema podacima Popisa stanovništva 2011. godine.

5.1.1. Sastav prema spolu

Sastav prema spolu pokazuje brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva i pokazatelj je društvenog-gospodarskih i općih kulturoloških karakteristika promatranog područja. Iako postoji diferencijalni natalitet (kao biološki fenomen), tj. općenito se rađa više muške djece (5-6 %), ta se neravnoteža tijekom životnog vijeka mijenja u korist žena. Postoji opća tendencija uravnoteženja udjela muškog i ženskog u ukupnom stanovništvu, koje bi u zatvorenoj populaciji ovisilo jedino o brojčanom odnosu muškog i ženskog stanovništva prilikom rođenja i o strukturi umrlih prema spolu. Glavni čimbenik koji određuje odnos muškog i ženskog stanovništva je diferencijalni mortalitet: veći je mortalitet dječaka u prvim godinama života i muškaraca nakon 40 godine života. Zbog toga nakon 40 godine, a pogotovo nakon 65 godine starosti, koeficijent feminiteta naglo raste i viškovi žena se povećavaju. Diferencijalni mortalitet tijekom dugog životnog vijeka

populaciji nastaje i kao rezultat društvenih (vanjskih) čimbenika – na primjeru Republike Hrvatske pogotovo zbog 2. svjetskog rata i Domovinskog rata (Wertheimer-Baletić, 1999).

Ne treba zaboraviti spomenuti i selektivnu migraciju koja je tijekom 20. stoljeća bila vrlo izražena te je njezin utjecaj vidljiv u starijim dobnim skupinama, ali danas se njezin utjecaj sve više smanjuje. Naime, na početku zbog rada većinom migrira muško stanovništvo, a žene ostaju u kućanstvu i brinu se o obitelji i poljoprivredi. S vremenom se udio žena koje migriraju zbog posla povećava sve brže zbog razvoja tercijarnog i kvartarnog sektora u gradovima, u kojem se u većoj mjeri zapošljavaju žene, a muškarci ostaju vezani uz posjed. Kao posljedica javlja se višak žena u gradovima, a manjak u ruralnim područjima (pogotovo žena u udajno-ženidbenoj dobi, tj. u najvitalnijoj dobi života) (Nejašmić, 2005). Općenito, jača neravnoteža u strukturi stanovništva prema spolu je neuobičajena pojava, izazvana specifičnim vanjskim čimbenicima.

Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine u Primorsko-goranskoj županiji opći koeficijent feminiteta iznosi 107, te je sličan općem koeficijentu feminiteta na razini Republike Hrvatske (107,4). Od tih vrijednosti odudara Ličko-senjska županija u kojoj opći koeficijent feminiteta iznosi 100,9 te pokazuje uravnotežen odnos ženskog i muškog stanovništva (tab. 7). Iako je u ukupnom stanovništvu taj omjer uravnotežen, to je privid jer je s jedne strane razmjerno velik manjak žena u fertilnim skupinama, a s druge strane velik višak žena u stariji dobnim skupinama. Zbog toga je mnogo važnije sagledati odnos koeficijenta feminiteta u velikim dobnim skupinama jer se tek prema tom odnosu može sagledati stvarno stanje strukture stanovništva prema spolu i vidjeti stvarna demografska kretanja određenog prostora.

U svim je promatranim mikroregijama te na razini županija i države koeficijent feminiteta u dobnoj skupini 0-14 godina manji od 100, sukladno biološkom fenomenu prema kojem se u prosjeku rađa 5-6 % više muške djece. Najmanji koeficijent fertiliteta nalazi se u Lici, gdje iznosi 91,7. Zbog većeg mortaliteta muškog stanovništva u prvim godinama života, između 20 i 40 godine života trebala bi se uspostaviti ravnoteža između udjela muškog i ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu, ali ono ovisi i o selektivnoj migraciji (Wertheimer-Baletić, 1999).

Zanimljivo je da je koeficijent feminiteta i u tim dobnim skupinama manji od 100 u promatranim županijama, što je pogotovo izraženo u Ličko-senjskoj županiji gdje iznosi 90,9. Razloge takvom kretanju na razini županije, ali i u mikroregijama treba tražiti u

emigraciji primarno ženskog stanovništva u fertilnoj dobi iz ruralnih naselja u urbana i veća gradska središta. Upravo je zato u Gradu Gospiću (županijsko središte i najveći grad u županiji) zabilježen najveći koeficijent feminiteta u županiji (93,5) iako je i on ispod 100 (tab. 7). Nešto je povoljnija situacija u Primorsko-goranskoj županiji čiji koeficijent feminiteta iznosi 95,9. Najnepovoljnije je stanje u Gorskom kotaru gdje koeficijent feminiteta dobne skupine 15-39 godina iznosi samo 85,1, tj. na 100 muškaraca dolazi samo 85 žena. Posljedica je to nepostojanja jačeg urbanog središta te veće migracije žena u urbana središta zbog posla ili obrazovanja. Najveća vrijednost koeficijenta feminiteta prisutna je u Gradu Rijeci (98,2) koji je najveći grad, te županijski, regionalni i centar rada i sukladno tome, privlači mlado žensko stanovništvo.

U dobnoj skupini 40-64 godine u Primorsko-goranskoj županiji veći je udio žena nego muškaraca. Naime, na razini županije koeficijent feminiteta iznosi 106,4, a u Gradu Rijeci iznosi visokih 111,6 te je pomalo vidljivo kako se s porastom životne dobi stvaraju viškovi žena. Jedina mikroregija s koeficijentom feminiteta manjim od 100 i u ovoj dobnoj skupini je Gorski kotar (92). Posljedica je to sve većeg udjela ženske populacije u migraciji tijekom 1970-ih godina te intenzivnoj ženidbenoj migraciji (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010). Situacija u Ličko-senjskoj županiji je drugačija, jer i na razini županije, a i u svim mikroregijama koeficijent feminiteta ne prelazi 100 (tab. 7). Glavni je razlog je mnogostruko veće iseljavanje žena u odnosu na muškarce. Od sredine 1960-ih ubrzan je proces deagrarizacije dok je u isto vrijeme povećan obujam ženske populacije koja pohađa srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje. Mlade žene sve su više odlazile u veće gradove, a zbog nerazvijenosti prostora Ličko-senjske županije nije bilo gradova s privrednom strukturom koja pogoduje zapošljavanju žena te one emigriraju van županije (Akrap i Gelo, 2009). Danas upravo ta generacija žena spada u dobnu skupinu 40-64 godine koja pokazuje najmanje koeficijente feminiteta u promatranoj županiji, a te su vrijednosti niže i od koeficijenta feminiteta i u dobnoj skupini 0-14 godina.

U dobnoj skupini od 65 i više godina obje županije imaju koeficijent feminiteta veći od 100, a kao najveći se ističe u Gorskom kotaru gdje iznosi 155. Svi koeficijenti feminiteta niži su od prosjeka Republike Hrvatske koji iznosi 156,1. Posljedica je to opće tendencije porasta viškova žena s porastom životne dobi zbog diferencijalnog mortaliteta, tj. prosječnog duljeg životnog vijeka žena. Također, u najstarijoj dobnoj skupini 90 i više godina koeficijent feminiteta u obje županije prelazi 260, što je uz sve navedene razloge, posljedica i većeg gubitaka muškaraca u 2. svjetskom ratu (Nejašmić, 2005).

Tab. 7. Koeficijenti feminiteta po velikim dobnim skupinama u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji po mikroregijama 2011. godine

Županija, mikroregija	Dobne skupine (godine)				Opći koeficijent feminiteta
	0-14	15-39	40-64	65 i više	
Primorsko-goranska županija	94,3	95,9	106,4	141,1	107
Grad Rijeka	93,2	98,2	111,6	148,6	111
Gorski kotar	95,5	85,1	92	155	101,6
Kvarnersko primorje	94,6	96,7	105,1	135,6	105,3
Kvarnerski otoci	96,4	92,3	103,1	122,5	102,1
Ličko-senjska županija	93,2	90,9	90,6	138	100,9
Grad Gospić	94	93,5	88,8	146,8	101,3
Lika	91,7	90,5	88,5	138,5	100,8
Velebitsko podgorje	94	89,5	99,9	129,8	102,4
Otok Pag	98,5	87,3	89,6	125,6	97,3

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Dnevni i tjedni migranti, DZS RH, Zagreb

5.1.2. Sastav prema dobi

Sastav stanovništva prema dobi jedan je od najvažnijih pokazatelja potencijalne živosti i dinamike stanovništva nekog područja te se predočava po dobnim skupinama. U dobnoj strukturi stanovništva vidljive su ranije razvojne tendencije, a promjene u dobnim skupinama imaju dugoročne posljedice i u velikoj mjeri određuju buduće promjene u ukupnom kretanju stanovništva. Najčešće se predočavaju u petogodišnjim skupinama, a veće dobne skupine oblikuju se ovisno o potrebama određenog istraživanja (tzv. dobno-spolni funkcionalni kontingenti) (Nejašmić, 2005).

Prema Popisu stanovništva 2011. godine koeficijent starosti na razini Republike Hrvatske iznosi 24,1 % te je visoko iznad 12 % koliko se smatra pragom za početak starenja stanovništva određenog područja, a taj je postotak zabilježen već početkom 1960-ih godina. Taj podatak je zabrinjavajući i pokazuje daljnje tendencije u kretanju stanovništva na razini države, ali i u većini županija. Sukladno tome, u promatranim županijama koeficijent starosti je još nepovoljniji (u Primorsko-goranskoj županiji iznosi 26,6 % a u Ličko-senjskoj 31 %). Naime, u obje županije udio mladog stanovništva po velikim dobnim skupinama ne prelazi 22 % dok s druge strane udio starog stanovništva iznosi minimalno 25 %. Time obje županije, a i njihove mikroregije prema klasifikaciji

pojedinog tipa dobnog sastava stanovništva spadaju u najgori tip – duboka starost (udio mladih 0-19 ≤ 30 %, udio starih 60 i više ≥15 %) (Nejašmić, 2005). U Primorsko-goranskoj županiji Gorski kotar ima najgore pokazatelje vezane uz sastav stanovništva prema dobi: najmanji udio mladog stanovništva (15,7 %) dok u isto vrijeme izrazito visok udio starog stanovništva (29,9 %) i prosječna dob stanovništva (46,2 godine) (tab. 8).

Situacija u Ličko-senjskoj županiji je još drastičnija gledajući omjer mladih i starih. Velebitsko podgorje i Lika iako imaju veći udio mladog stanovništva od Gorskog kotara, ističu se s izrazito visokim udjelima od preko 30 % starog stanovništva u Velebitskom podgorju i Lici. Sukladno tome, Lika je od svih promatranih mikroregija područje s najnegativnijim sastavom stanovništva prema dobi: s najmanjim udjelom zrelog stanovništva od 48,9 %, najvećim udjelom starog stanovništva (33,3 %) i najstarijom prosječnom dobi stanovništva (46,8 godina), što je sukladno svim ostalim negativnim demografskim kretanjima te mikroregije (tab. 8). Velebitsko podgorje ima najmanji udio mladog stanovništva (16,4 %), što je posljedica najmanje stope nataliteta od promatranih mikroregija.

Mikroregije koje imaju najpovoljniji sastav prema dobi su Kvarnersko primorje, Kvarnerski otoci te Grad Gospić i otok Pag u kojima je prosječna starost stanovništva niža od 45 godina i imaju najveće udjele mladog stanovništva, od 18,2 % do 21,6 % u Gradu Gospiću. Upravo Grad Gospić jedini u županijama ima veći udio mladog stanovništva od prosjeka Republike Hrvatske (20,9 %) zbog najviših stopa nataliteta u odnosu na ostale mikroregije (osim otoka Paga) (tab. 8). I svi ostali pokazatelji sastava prema dobi u Ličko-senjskoj županiji najpovoljniji su u Gradu Gospiću. Posljedica je to statusa Grada Gospića kao županijskog središta s privlačnim funkcijama rada. Također, migracijska bilanca u zadnjih 10-ak godina bilježi sve manje negativne vrijednosti, a stanovništvo koje se doseljava je pretežito mlado, u najvitalnijem razdoblju svojeg života te je zbog toga u Gradu Gospiću najmanji udio starog stanovništva unutar županije i najmanja prosječna dob stanovništva u obje promatrane županije. Najmanji udio starog stanovništva u promatranim županijama ima Kvarnersko primorje (24,9 %) koje u isto vrijeme ima najveći udio zrelog stanovništva koji iznosi 56,8 %. Posljedica je to jake imigracije zadnjih 20-ak godina zbog procesa suburbanizacije Grada Rijeke, kada se na to područje doseljava pretežito mlado, radno aktivno stanovništvo u najvitalnijoj životnoj dobi što se onda odražava i u izgledu velikih dobnih skupina (Lajić i Klempić-Bogadi, 2012). Sukladno tome, i prosječna dob stanovništva Kvarnerskog primorja iznosi 43,5 godina i manja je od prosjeka županije.

Tab. 8. Dobna struktura stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama 2011. godine

Županija, mikroregija	Dobne skupine			Prosječna dob (starost)	Indeks starosti	Koeficijent dobne ovisnosti starih*
	Mlado (0-19)	Zrelo (20-59)	Staro (60 i više)			
Primorsko-goranska županija	17,1	56,3	26,6	44,5	155,3	27,6
Grad Rijeka	16,1	56,5	27,4	45,1	169,8	28,8
Gorski kotar	15,7	54,4	29,9	46,2	190,6	34,0
Kvarnersko primorje	18,3	56,8	24,9	43,5	136,2	24,5
Kvarnerski otoci	18,2	55,1	26,7	44,2	146,9	29,1
Ličko-senjska županija	18,7	50,3	31,0	45,7	166,0	40,0
Grad Gospić	21,6	52,1	26,3	43,1	122,3	34,0
Lika	17,8	48,9	33,3	46,8	187,2	44,7
Velebitsko podgorje	16,4	52,3	31,3	46,5	191,5	37,0
Otok Pag	20,1	50,1	29,8	44,8	148,6	35,6

* Za izračunavanje koeficijenta dobne ovisnosti starih (staračkog kontingenta) korištene su velike dobne skupine: mlado 0-14, zrelo 15-64 i staro 65 i više godina.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

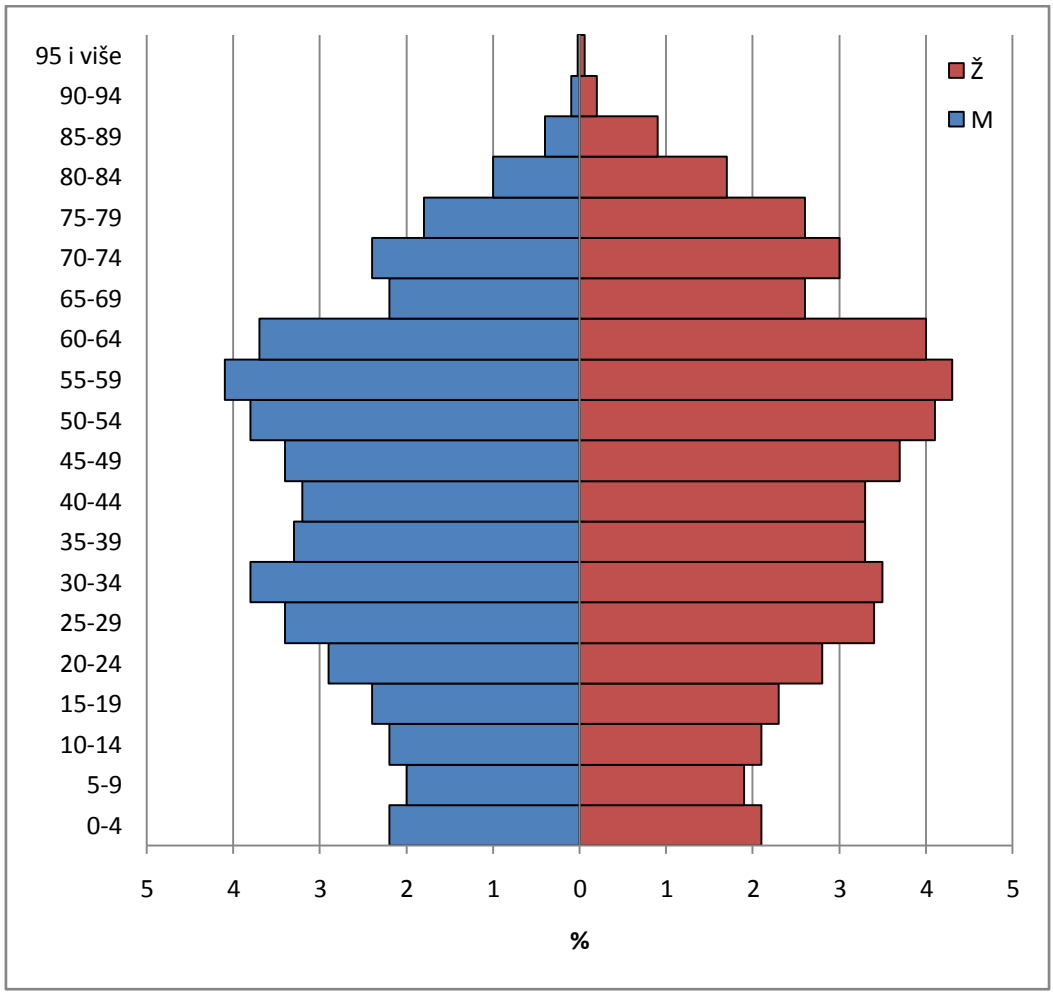
Prema indeksu starosti obje županije, a i njihove mikroregije pripadaju tipu stanovništva izrazito duboke starosti koju karakterizira indeks starosti veći od 100,0 (na razini Republike Hrvatske 2001. godine iznosio 91,9 da bi prema Popisu stanovništva 2011. godine iznosio 115). Najveći indeks starosti sukladno ostalim pokazateljima sastava prema dobi imaju mikroregija Gorski kotar u Primorsko-goranskoj županiji i Velebitsko podgorje u kojima na 190 stanovnika starijih od 60 godina dolazi 100 mladih 0-19 godina. Najveću utjecaj na takve analitičke pokazatelje ima permanentno smanjivanje nataliteta i dugotrajno iseljavanje koje obilježava ta područja te sukladno tome povećanje udjela starih dobnih skupina (Lajić i Klempić-Bogadi, 2010). Očekivano, prostor Kvarnerskog primorja, Kvarnerskih otoka, Grada Gospića i Otoka Paga ima veći udio mladog stanovništva, a time i najniže indekse starosti unutar županija (tab. 8).

Zbog općenitog starenja stanovništva u razvijenim državama Europe i svijeta uviđaju se nedostatci indeksa starosti. Naime, on u obzir uzima samo odnos mladih 0-19

godina i starog stanovništva 60 i više godina dok se cjelokupni kontingent stanovništva 20-59 godina izostavlja. Stanje i promjene tog kontingenta stanovništva važne su jer će u dogledno vrijeme utjecati na veličinu staračkog kontingenta, a time i na cjelokupnu strukturu stanovništva i zbog toga je potrebno detaljnije razmotriti brzinu procesa starenja. Zbog toga se sve češće kao precizniji pokazatelj koristi koeficijent dobne ovisnosti starih (staračkog kontingenta) koji pokazuje stupanj opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom u postradnoj dobi, tj. brojčani omjer ekonomski aktivne i neaktivne populacije (Wertheimer-Baletić, 1999). Između Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije vidljiva je velika razlika u koeficijentu dobne ovisnosti starih (tab. 8.). Naime, na razini Ličko-senjske županije on iznosi visokih 40, a u Primorsko-goranskoj županiji 27,6. Najviše vrijednosti po mikroregijama su očekivano u Lici (gdje iznosi 44,7!) i Gorskom kotaru te su pokazatelji da je dobni sastav ograničavajući čimbenik ekonomskog razvoja tog prostora zbog visoke prosječne starosti stanovništva i velikog udjela starijeg stanovništva u ukupnoj populaciji.

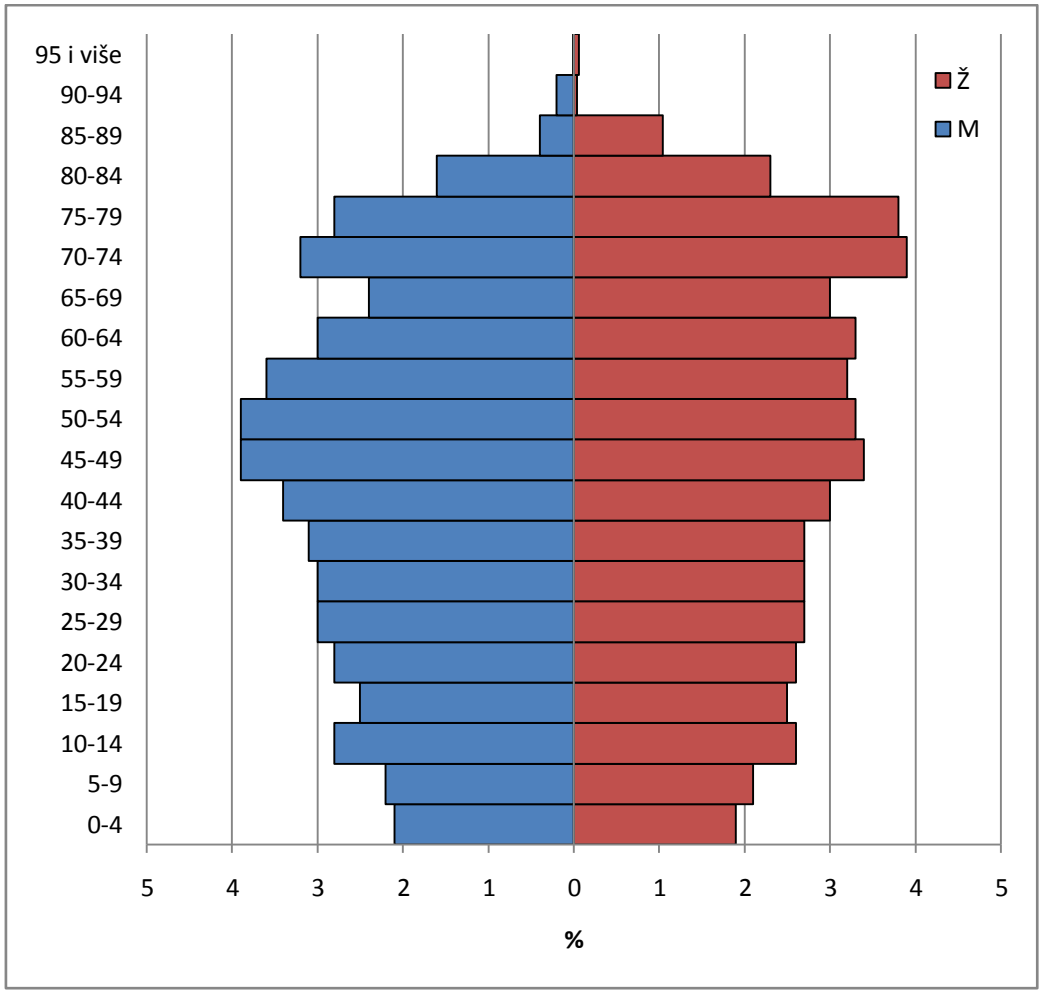
Sukladno svim pokazateljima sastava stanovništva prema dobi u promatranim županijama te prirodnom i prostornom kretanju stanovništva, izgled grafičkog prikaza dobno-spolne strukture tih županija ne iznenađuje. Daljnja je tendencija da će dobno-spolna struktura u narednim desetljećima izgledati još nepovoljnije zbog smanjivanja nataliteta, negativne prirodne promjene i sve većeg udjela starog stanovništva. Obje županije spadaju u tip stanovništva: izrazito staro (izrazito kontradiktorno) stanovništvo prema obilježjima dobnog sastava stanovništva. Karakteristika takvog dobno-spolnog sastava stanovništva je niska stopa rodnosti, negativna prirodna promjena i visoko očekivano trajanje života, a prikaz dobno-spolne strukture u obliku dobno-spolne „piramide“ ima suženu osnovicu i ispupčen središnji dio (sl. 23. i sl. 24.) (Nejašmić, 2005). Vidljivo je povećanje udjela ženskog stanovništva u starijim dobnim skupinama (pogotovo od 70 i više godina) što je posljedica diferencijalnog mortaliteta i prosječno duljeg životnog vijeka žena, te 2. svjetskog rata (stanovništvo koje je bilo zahvaćeno ratom danas se nalazi u dobnim skupinama 80 i više godina) i selektivnih migracija koje su prvo obuhvaćale pretežito muško stanovništvo (do 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća), što je posebno izraženo u Ličko-senjskoj županiji (sl. 23 i sl. 24). Osnovica „piramide“ u Primorsko-goranskoj županiji pokazuje blago povećanje udjela stanovništva u dobnoj skupini 0-4 godine naspram zadnjih 25 godina što je posljedica većih stopa nataliteta u

svim mikroregijama Primorsko-goranske županije u petogodišnjem razdoblju prije zadnjeg opisa stanovništva 2011. godine.

Sl. 23. Dobno-spolna struktura Primorsko-goranske županije 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

Sl. 24. Dobno-spolna struktura Ličko-senjske županije 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb

5.2. Ostale strukture stanovništva

Ostale strukture stanovništva obuhvaćaju društveno-gospodarski (prema djelatnosti, aktivnosti, zanimanju, obrazovanju,…) i kulturno-antropološki (prema rasi, narodnosti, vjeri, jeziku,…) sastav stanovništva. U sljedećim poglavljima analizirati će se stanovništvo promatranih županija i njihovih mikroregija prema gospodarskoj aktivnosti, obrazovnom sastavu i sastavu prema narodnosti i vjeri prema Popisu stanovništva 2011. godine.

5.2.1. Stanovništvo prema gospodarskoj aktivnosti

Sastav stanovništva prema gospodarskoj aktivnosti (uz sastav stanovništva prema djelatnosti i zanimanju) u užem smislu spada u gospodarski sastav stanovništva. Za proučavanje gospodarskog sastava stanovništva osnova je gospodarski aktivno stanovništvo, tj. radna snaga koja obuhvaća stanovništvo koje je raspoloživo za proizvodnju ekonomskih dobara i usluga: sve zaposlene osobe (u radnom odnosu), sve osobe koje obavljaju neko zanimanje ali nisu u radnom odnosu i nezaposlene osobe u određenom razdoblju. Gospodarski neaktivno stanovništvo obuhvaća: osobe sa samostalnim izvorom prihoda i gospodarski ovisne (uzdržavane) osobe (Wertheimer-Baletić, 1999). Na obujam aktivnog stanovništva (radne snage) uvelike utječe biološki sastav stanovništva jer veći obujam radnog kontingenta znači i potencijalno veći obujam aktivnog stanovništva (radne snage). Ipak, ne treba zaboraviti i gospodarsko-društvene odrednice gospodarski aktivnog stanovništva (Nejašmić, 2005).

Odnos aktivnog i neaktivnog stanovništva na razini Republike Hrvatske 2011. godine je gotovo izjednačen (49,5 % aktivnog stanovništva naspram 50,5 % neaktivnog stanovništva).[17] U promatranim županijama razlike su veće. U Primorsko-goranskoj županiji na aktivno stanovništvo otpada 51,8 % ukupnog stanovništva starog 15 i više godina dok u Ličko-senjskoj županiji 40 % stanovništva (tab. 9), što je posljedica ostalih negativnih demografskih pokazatelja koji su izraženiji upravo u Ličko-senjskoj županiji. Ponajprije to je posljedica većeg udjela stanovništva sa samostalnim izvorom prihoda naspram Primorsko-goranske županije (36,6 % naspram 30,2 %),. Naime, u Ličko-senjskoj

[17] Stanovništvo prema trenutačnoj aktivnosti i obrazovanju računa se za stanovništvo staro 15 i više godina, te sukladno tome, u računanju se u obzir ne uzima stanovništvo mlađe od 15 godina. Referentni tjedan za ekonomsku aktivnost stanovništva u Popisu stanovništva 2011. godine bio je 25. – 31. ožujka 2011. godine (riječ je o trenutačnoj aktivnosti u referentnom tjednu) (Metodološka objašnjenja, 2017).

županiji je veći umirovljenika, što je posljedica općenito starijeg stanovništva u Ličko-senjskoj županiji. Također, veći je udio i uzdržavanog stanovništva u kojem na osobe koje se bave obvezama u kućanstvu u Ličko-senjskoj županiji otpada dvostruko veći postotak ukupnog stanovništva nego u Primorsko-goranskoj (8,4 % naspram 4,6 %). Kao i prethodni pokazatelj, posljedica je to većeg udjela starijih dobnih skupina u kojima raste koeficijent feminiteta, a osobe koje se bave obvezama u kućanstvu su većinski žensko stanovništvo.

Sukladno takvim pokazateljima na razini županija, slična je situacija i u mikroregijama. Kvarnersko primorje (52,9 %) i Grad Rijeka (52,1 %) očekivano imaju veći postotak aktivnog stanovništva od prosjeka županije zbog većeg udjela stanovništva u radnom kontingentu, dok niži postotak aktivnog stanovništva od prosjeka županije imaju Kvarnerski otoci (50,2 %) i Gorski kotar (48,4 %). Gorski kotar ima najveći udio neaktivnog stanovništva u županiji čemu u prilog ide izraženi udio stanovništva s samostalnim izvorom prihoda (35,8 % od ukupnog stanovništva) u koje među ostalim spadaju osobe koje primaju mirovinu, dakle starije dobne skupine (60 ili 65 i više godina). Posljedica je to najvećeg udjela starijeg stanovništva u promatranoj županiji.

I u Ličko-senjskoj županiji su trendovi slični. Iznad prosjeka županije nalaze se Grad Gospić (43,7 %), Velebitsko podgorje (42,3 %) i otok Pag (41,8 %), dok je ispod prosjeka Lika (37,4 %) (tab. 9). Posljedica je to negativnih demografskih pokazatelja koji su vidljivi i u sastavu stanovništva prema gospodarskoj aktivnosti, a relativno velik udjel od 16,4 % otpada na uzdržavano stanovništvo što pokazuje demografsko stanje u toj mikroregiji u kojoj se nalazi stanovništvo s najstarijom prosječnom dobi i najveći udio stanovništva starog 60 i više godina (ostale kategorije osoba s osobnim prihodom su zanemarive) (Akrap i Gelo, 2009). Slične trendove ima i Velebitsko podgorje koje unutar županije ima najveći udio stanovništva sa samostalnim izvorom prihoda te uzdržavanog stanovništva što odgovara tipičnim demografskim pokazateljima tog područja – najvećem indeksu starosti i najmanjem udjelu mladog stanovništva u županiji, a i u ostalim pokazateljima prati Liku. S obzirom na niži stupanj aktivnosti tih mikroregija, potencijal za društveno-gospodarski razvoj, a time i demografsku revitalizaciju je slab.

Stopa nezaposlenih prema Popisu stanovništva 2011. godine na razini županije veća je u Ličko-senjskoj županiji (16,7 %) te odgovara stanju na razini Republike Hrvatske (16,3 %). U Primorsko-goranskoj županiji stopa nezaposlenih bila je ispod prosjeka države

(14 %), a jedina mikroregija koda značajnije odudara od tog postotka su Kvarnerski otoci u kojima je stopa još niža (11,1 %). U Ličko-senjskoj županiji najveću stopu nezaposlenosti ima Lika (19,8 %) i Velebitsko podgorje (18,8 %), dok se ispod prosjeka županije nalaze otok Pag i Grad Gospić (10,7 %) zbog veće ponude radnih mjesta (vezano uz razvijeni turizam na otoku Pagu i Grad Gospić kao županijsko središte i najveći grad županiji).

Tab. 9. Stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije prema gospodarskoj aktivnosti po mikroregijama 2011. godine

Županija, mikroregija	**Ukupno**	**Aktivno stanovništvo**				**Neaktivno stanovništvo**				
		Ukupno aktivni		Zaposleni	Nezaposleni	Ukupno neaktivni		Osobe sa samostalnim izvorom prihoda	Uzdržavano stanovništvo*	Ostale neaktivne osobe
		Svega	%			Svega	%			
Primorsko-goranska županija	259 228	134 385	51,8	115 523	18 862	124 512	48,0	78 276	32 463	13 773
Grad Rijeka	113 659	59 255	52,1	50 494	8 761	54 340	47,8	34 857	13 479	6 004
Gorski Kotar	20 426	9 882	48,4	8 483	1 399	10 542	51,6	7 314	2 328	900
Kvarnersko primorje	90 640	47 934	52,9	41 160	6 774	42 481	46,9	26 019	11 504	4 958
Kvarnerski otoci	34 503	17 314	50,2	15 386	1 928	17 149	49,7	10 086	5 152	1 911
Ličko-senjska županija	44 002	17 608	40,0	14 665	2 943	26 385	60,0	16 081	6 882	3 422
Grad Gospić	10 724	4 684	43,7	4 183	501	6 037	56,3	3 827	1 527	683
Lika	22 999	8 596	37,4	6 893	1 703	14 399	62,6	8 560	3 771	2 068
Velebitsko podgorje	7 156	3 024	42,3	2 455	569	4 130	57,7	2 718	949	463
Otok Pag	3 123	1 304	41,8	1 134	170	1 819	58,2	976	635	208

* Obuhvaća osobe koje se bave obavezama u kućanstvu te učenike i studente.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu, po naseljima, DZS RH, Zagreb

5.2.2. Obrazovni sastav

S modernizacijom društva i prijelazom iz agrarnog u uslužno, povećavaju se potrebe za višim stupnjem obrazovanja sve većeg broja stanovništva. Danas je udio visokoobrazovnog stanovništva nekog područja jedan od pokazatelja gospodarske razvijenosti i napretka. Sukladno tome, obrazovna obilježja stanovništva starog 15 ili više godina u promatranim županijama prema najvišoj završenoj školi (formalno-priznatoj školskoj spremi) prate trendove koji su vidljivi na razini Republike Hrvatske.

Promatrajući obrazovnu strukturu na razini županija vidljive su razlike u zastupljenosti pojedinog stupnja obrazovanja stanovništva. U Primorsko-goranskoj županiji zastupljenost nižih stupnjeva obrazovanja je vrlo mala te iznosi manje od prosjeka Republike Hrvatske (30,8 %) i Ličko-senjske županije. Naime, ima manji postotak stanovništva u svakoj od sljedećih kategorija nižih stupnjeva obrazovanja: bez škole, sa završenih 1-7 razreda OŠ i završenom OŠ koji ukupno iznosi 21,97 % naspram Ličko-senjske županije u kojoj taj postotak iznosi gotovo dvostruko više (40,29 %) (tab. 10). Već je po tim pokazateljima primarnog obrazovanja vidljivo kako je stanovništvo Primorsko-goranske županija obrazovanije negoli stanovništvo u Ličko-senjskoj županiji, što je posljedica slabije naseljenih, izrazito depopulacijskih prostora u kojima dolazi do pogoršane biološke i obrazovne strukture, što onda postaje ograničavajući čimbenik daljnjeg razvoja tog prostora. Najveći broj stanovnika u promatranim županijama ima završenu srednju školu[18], što Primorsko-goranskoj županiji iznosi 57,7 %, nešto više od prosjeka Republike Hrvatske (52,6 %), a u Ličko-senjskoj županiji manje od prosjeka države, 49 %. Najznačajnija razlika između županija vidljiva je u tercijarnom obrazovanju[19] kojem u Primorsko-goranskoj županiji pripada 20,1 % stanovništva starijeg od 15 godina, a u Ličko-senjskoj županiji dvostruko manje, 10,5 % (sl. 25).

Unutar obje županije postoje razlike između pojedinih mikroregija i odnosa zastupljenosti pojedinih stupnjeva obrazovanja. Grad Rijeka i Grad Gospić imaju najveće udjele stanovništva s tercijarnim obrazovanjem u svojim županijama, što je posljedica koncentracije visokoobrazovnog stanovništva u najvećim gradovima te ujedno i

[18] Sekundarno obrazovanje obuhvaća sve srednje škole: industrijske i obrtničke strukovne škole, škole za zanimanje, škole za KV i VKV radnike, tehničke i srodne strukovne škole i gimnazije (Metodološka objašnjenja, 2017).

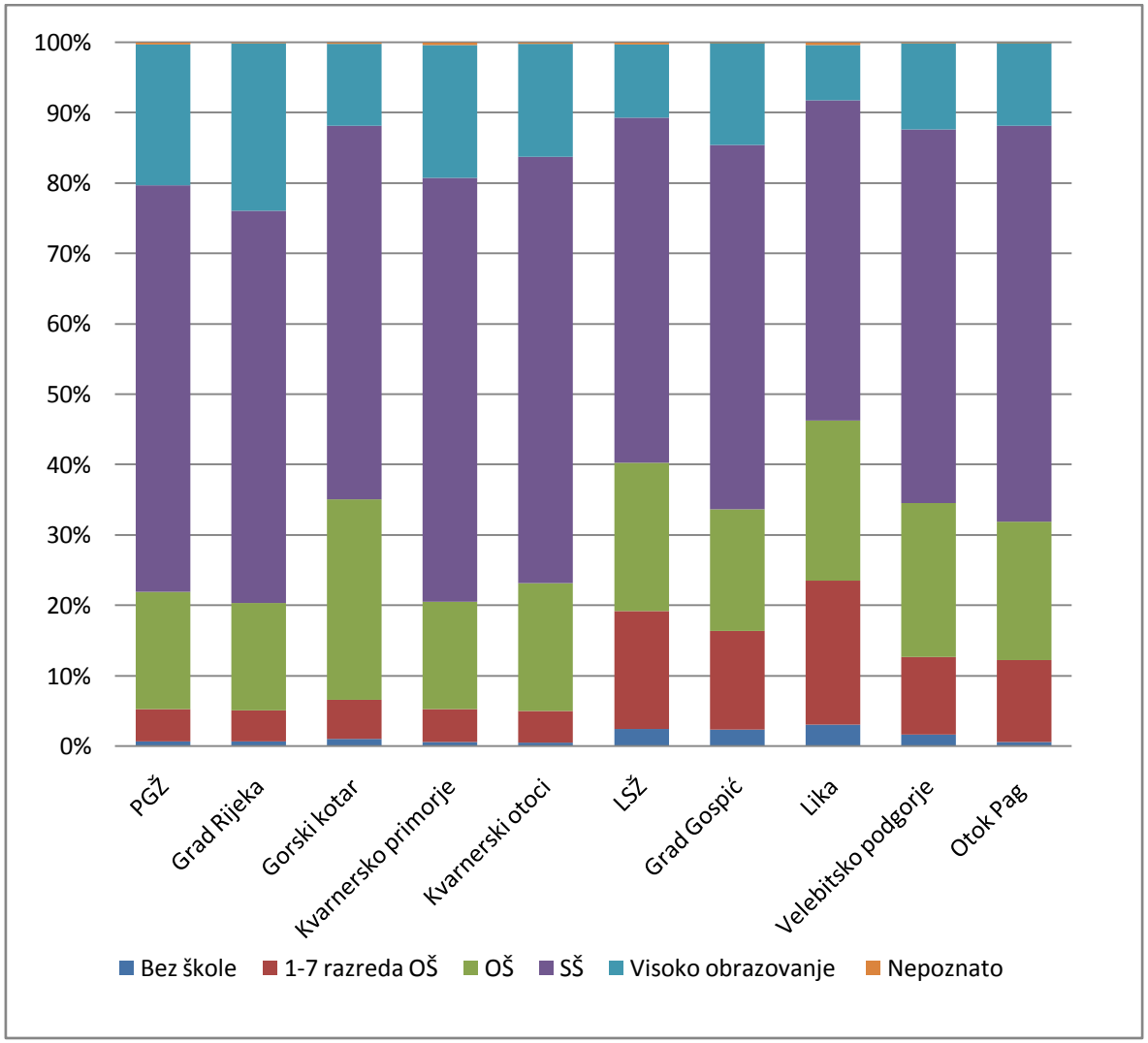
[19] Tercijarno obrazovanje obuhvaća sve više škole: I. (VI.) stupnjeve fakulteta, stručne studije po Bologni, sve fakultete, umjetničke akademije, sve sveučilišne studije po Bologni i magistarske znanstvene, stručne i umjetničke studije (Metodološka objašnjenja, 2017).

županijskim središtima promatranih županija, koja sukladno svojoj veličini i većim mogućnostima školovanja ima najveću ponudu radnih mjesta za visokoobrazovno stanovništvo. Naime, u obje županije koncentracija visokoobrazovnih institucija nalazi se upravo u županijskim središtima: Sveučilište u Rijeci (u sastavu ima 9 fakulteta od kojih se Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu nalazi u Opatiji, akademiju i 4 odjela), Katolički bogoslovni fakultet u Rijeci, HAZU – Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci, Veleučilište u Rijeci (s 5 odjela) i visoka poslovna škola PAR (*Razvojna strategija PGŽ,*2016). U Ličko-senjskoj županiji se visokoobrazovne institucije nalaze u Gradu Gospiću te imaju mnogo manje kapacitete od Grada Rijeke, a obuhvaćaju: Odsjek za učiteljski studij u Gospiću (koji potpada pod Sveučilište u Rijeci – Učiteljski fakultet u Rijeci) i Veleučilište Nikola Tesla (koje ima i Upravni odjel u Otočcu u okviru Veleučilišta) (*Županijska razvojna strategija LSŽ,* 2010).

Tab. 10. Stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije staro 15 i više godina prema najvišem postignutom stupnju obrazovanja po mikroregijama 2011. godine

Županija, mikroregija	Bez škole	1-7 razreda OŠ	OŠ	SŠ	Visoko obrazovanje	Nepoznato
Primorsko-goranska županija	1 732	11 923	43 267	149 668	52 036	602
Grad Rijeka	771	4 993	17 412	63 298	27 040	145
Gorski kotar	222	1 137	5 802	10 854	2 373	38
Kvarnersko primorje	546	4 240	13 799	54 614	17 089	352
Kvarnerski otoci	193	1 553	6 254	20 902	5 534	67
Ličko-senjska županija	1 095	7 363	9 279	21 559	4 605	101
Grad Gospić	252	1 504	1 853	5 555	1 556	4
Lika	704	4 707	5 245	10 451	1 804	88
Velebitsko podgorje	119	788	1 568	3 795	878	8
Otok Pag	20	364	613	1 758	367	1

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb

Sl. 25. Stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije staro 15 i više godina prema najvišem postignutom stupnju obrazovanje po mikroregijama 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb

Gorski kotar i Lika su mikroregije s najlošijim pokazateljima vezanim uz obrazovanje. Naime, obje mikroregije u svojim županijama imaju najveći postotak stanovništva u kategorijama primarnog obrazovanja: bez škole, sa završenih 1-7 razreda OŠ i završenom OŠ koji u Gorskom kotaru iznosi 35,1 %, a u Lici 46,4 %. S druge strane, promatrane mikroregije imaju najmanji postotak osoba sa završenom srednjom školom (Gorski kotar 53,1 %, a Lika 45,4 %) i visokim obrazovanjem (Gorski kotar 11,6 %, a Lika 7,8 %) (tab. 10, sl. 25) što se dovodi u vezu s nepostojanjem većih gradskih središta i visokoškolskih ustanova na tom području, a to se posljedično odnosi i na emigraciju

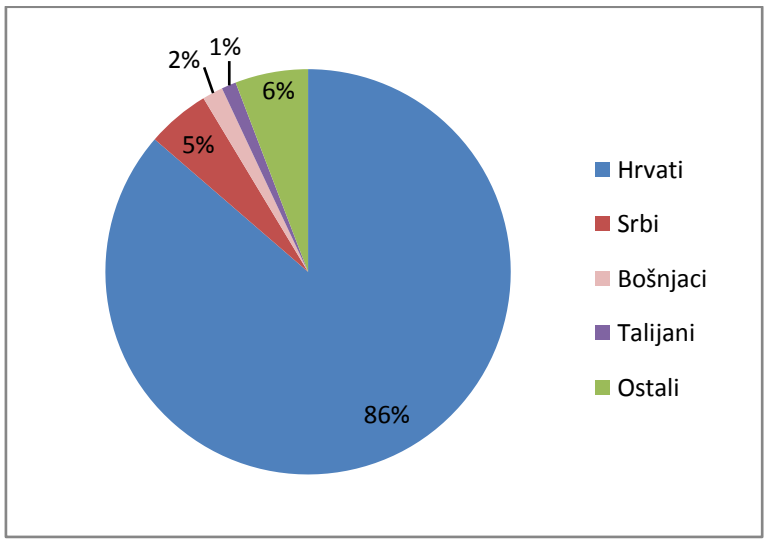
budućeg visokoobrazovnog stanovništva koje se seli u veće gradove zbog nastavka svog školovanja. Također, u obzir treba uzeti i činjenicu da te mikroregije imaju najveću prosječnu dob (starost) u promatranim županijama te rast koeficijenta feminiteta u starijim dobnim skupinama što kao rezultat daje veći udio niskokvalificiranih i nepismenih osoba (Wertheimer-Baletić, 1999). Od ostalih mikroregija ističu se Kvarnersko primorje, Kvarnerski otoci i otok Pag koji imaju najveće udjele u završenom sekundarnom obrazovanju u svojim županijama. Takvi podatci se dovode u vezu s razvijenim turizmom i popratnim sadržajima te djelatnostima kojima se stanovništvo tog područja primarno bavi upravo zbog razvijenog turizma.

5.2.3. Sastav prema narodnosti

Narodnost je obilježje koje označuje pripadnost pojedinca određenom narodu ili etničkoj skupini, a može se tumačiti i kao osjećaj pripadnosti društvenoj zajednici (narodu) koju obilježava etničko, jezično i kulturno srodstvo njezinih pripadnika te svijest o cjelovitosti i posebnosti vlastite zajednice (Metodološka objašnjenja, 2017). Prema narodnosnog sastavu postoje dva tipa stanovništva određenog područja: homogeno (80-90 i više posto stanovništva čini jedna etnička skupina) i heterogeno stanovništvo (bimodalna heterogenost – dvije glavne etničke skupine, trimodalna heterogenost – tri glavne etničke skupine) (Nejašmić, 2005). U Republici Hrvatskoj stanovništvo je prema narodnosti homogeno (90,4 % stanovništva se izjašnjava kao Hrvati prema Popisu stanovništva iz 2011. godine). U promatranim županijama udio Hrvata je nešto niži, tj. iznosi 86,3 % u Primorsko-goranskoj i 84,2 % u Ličko-senjskoj županiji. Manji udio Hrvata od prosjeka Republike Hrvatske posljedica je većeg udjela nacionalnih manjina u tim županijama, od kojih se posebno ističu Srbi.

U Primorsko-goranskoj županiji najbrojnije nacionalne manjine su Srbi (5 %), Bošnjaci (1,7 %) i Talijani (1,2 %) te Albanci i Slovenci s nešto manje od 1 % u ukupnom stanovništvu (sl. 26). Prisutnost tih nacionalnih manjima uvjetovana je povijesnim okolnostima, pripadnosti tog područja različitim država kroz povijest, graničnim položajem Primorsko-goranske županije te sukladno tome doseljavanjem stanovništva drugih nacionalnosti na taj prostor. Mikroregija Gorski kotar ima najveći udio Srba (9,3 %). Naime, krajem 16. stoljeća na opustjelom području posjeda Frankopana, današnjeg

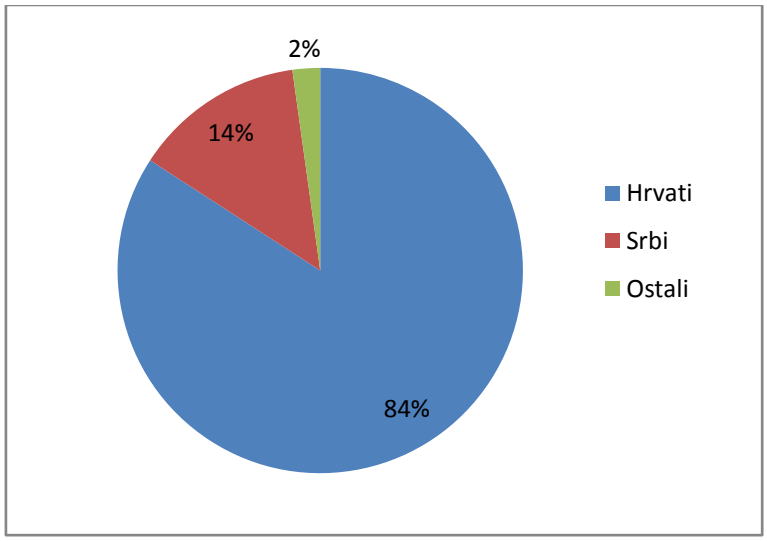
Grada Vrbovskog, naselilo se srpsko stanovništvo iz Dalmacije (nakon pada Klisa) koje se na tom prostoru zadržalo sve do danas. Udio Srba najveći je u Gradu Vrbovskom gdje je 35,2 % stanovništva srpske nacionalnosti. Uz Srbe, najzastupljenija nacionalna manjina u Gorskom kotaru su Slovenci (0,9 %) zbog graničnog položaja s Republikom Slovenijom. Najmanji udio Hrvata u ukupnom stanovništvu (u Primorsko-goranskoj županiji) nalazi se u Gradu Rijeci (82,5 %) zbog prisutnosti već navedenih nacionalnih manjina (Srbi 6,6 %, Bošnjaci 2,1 %, Talijani 1,9 % i druge manjine). Veća prisutnost nacionalnih manjina u Gradu Rijeci nastaje kao posljedica grada kao županijskog i regionalnog središta te najvažnije hrvatske luke, što posljedično doprinosi većem protoku ljudi, većem broju radnih mjesta, većoj bruto migraciji itd. Također, velik udio Srba posljedica je doseljavanja Srba nakon osnivanja jugoslavenske države 1918. godine kao pripadnika vojske, policije, uprave i kao rukovoditelja i političkih dužnosnika (iako je dio srpskog stanovništva emigrirao tijekom 1990-ih godina i Domovinskog rata). Prisutnost Bošnjaka vezana je uz radne doseljenike u veće gradove iz ostalih nerazvijenijih područja bivše Jugoslavije, a Talijani su nacionalna manjina koja na tom prostoru živi kroz stoljeća zbog pripadnosti Grada Rijeke raznim državama te su autohtona ili kolonizirana nacionalna manjina na tom prostoru (Magaš, 2013).

Sl. 26. Narodnosni sastav stanovništva Primorsko-goranske županije 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb

U Ličko-senjskoj županiji ističu se jedna nacionalna manjina – Srbi, s 13,7 % u ukupnom stanovništvu Ličko-senjske županije, dok je zastupljenost ostalih nacionalnih manjina zanemariva (sl. 27). Prije Domovinskog rata udio Hrvata iznosio je niskih 59 %, a udio Srba 36,4 %, dok ostale narodnosti niti onda nisu bile značajno zastupljene (Živić, 2009). Takav udio srpskog stanovništva posljedica je povijesno nastanjenog graničnog položaja Ličko-senjske županije sa srpskim stanovništvom. Naseljavanje Srba na tom području povezano je s teritorijalnim širenjem Osmanskog Carstva i pravoslavne Pećke patrijaršije tijekom 16. i 17. stoljeća te stvaranja Vojne krajine kao obrambenog teritorija Habsburške Monarhije uz granicu s Osmanskim Carstvom (Magaš, 2013). Sukladno tome, najveći udio Srba nalazi se u Lici i iznosi 23,6 % ukupnog stanovništva te mikroregije, a posebno je izražen u Općinama Donji Lapac i Vrhovine gdje iznosi preko 80 % te u Općini Udbina gdje iznosi oko 50 % stanovništva. Po Popisu stanovništva iz 1991. godine njihov udio u promatranim općinama iznosio je preko 90 %, a u Udbini preko 85 % (Turk, Šimunić i Jovanić, 2015). Sukladno tome, upravo je u Lici najmanji udio Hrvata u obje promatrane županije (74,3 %). Najveći udio Hrvata u promatranim županijama nalazi se u Velebitskom podgorju (96,8 %) te na otoku Pagu (96,2 %) i Kvarnerskim otocima (90,6 %) što se povezuje s većom „izoliranošću“ otoka tijekom povijesti te manjom prostornom pokretljivošću (imigracijom) na tom području.

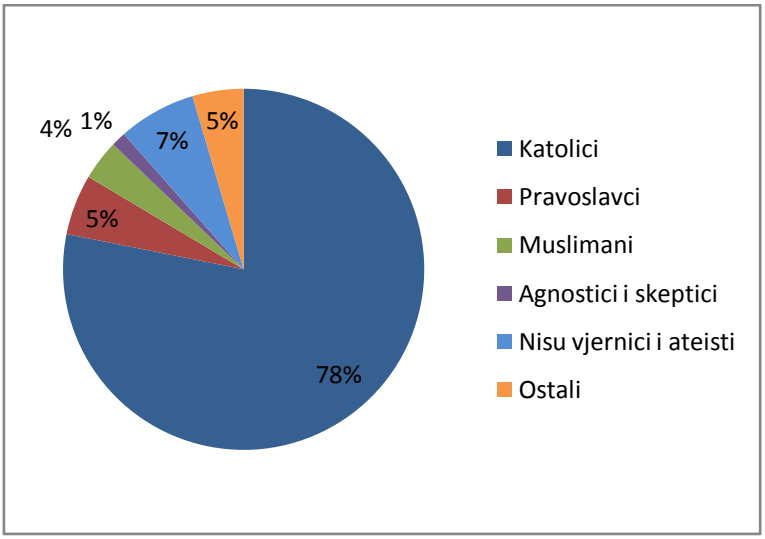
Sl. 27. Narodnosni sastav stanovništva Ličko-senjske županije 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb

5.2.4. Sastav prema vjeri

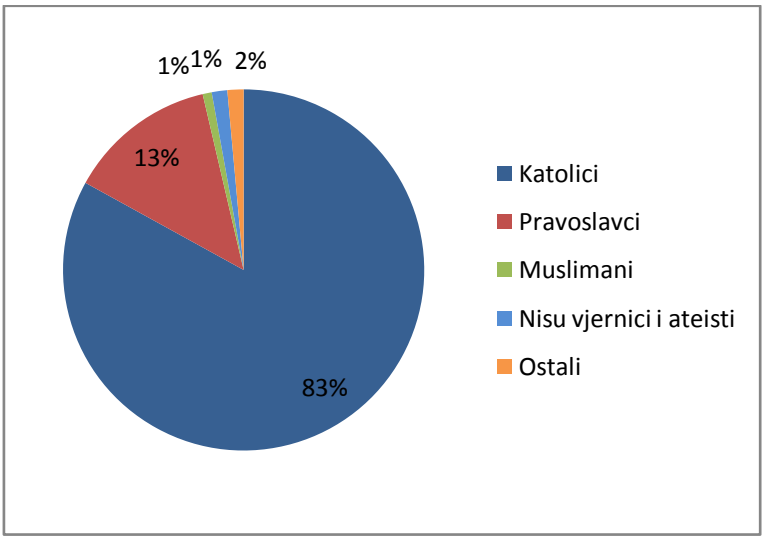
Vjera je obilježje koje označuje pripadnost pojedinca određenom vjerskom sustavu (zajednici). U promatranim županijama prema Popisu stanovništva 2011. godine najveći se postotak stanovništva izjasnio kao katolici, a njihov je postotak niži od prosjeka Republike Hrvatske (86,3 %) (sl. 28 i 29). Najveći udio katolika koji prelazi 90 % u promatranim županijama nalazi se na otoku Pagu, Velebitskom podgorju i Gradu Gospiću, a u Primorsko-goranskoj županiji najveći postotak iznosi 85,7 % na Kvarnerskim otocima.

Grad Rijeka ima najmanji udio katolika u obje županije (72 %) zbog heterogenosti stanovništva tog područja koje je izraženo i kroz narodnosnu i vjersku pripadnost: osoba koje nisu vjernici i ateisti (9,2 %), pravoslavaca (7 %) i muslimana (4,5 %). Razloge manjem udjelu katolika od prosjeka Republike Hrvatske treba tražiti u većem udjelu pravoslavaca, muslimana i osoba koje su se izjasnile kao nevjernici i ateisti u Primorsko-goranskoj županiji te značajno većem postotku pravoslavaca u Ličko-senjskoj županiji (13,3 %) u odnosu na Republiku Hrvatsku (4,4 %) (sl. 29). Uzrok trostruko većeg udjela pravoslavaca u Ličko-senjskoj županiji vezan je uz pogranično područje mikroregije Like u kojem je udio srpskog stanovništva najveći i iznosi 23,6 %, a to stanovništvo većinom prema vjerskoj pripadnosti pripada pravoslavcima. Upravo zbog toga mikroregija Lika ima najmanji udio katolika (73,4 %) te najveći udio pravoslavaca u promatranim županijama koji iznosi 23,1 % što se gotovo u potpunosti podudara s udjelom Srba u toj mikroregiji te se uviđa povezanost između narodnosti i vjerske pripadnosti. Udio pravoslavaca izražen je i u Gradu Gospiću (4,6 %). Slična je situacija i u Primorsko-goranskoj županiji gdje je najveći udio pravoslavaca u mikroregiji Gorski kotar i iznosi 9,6 % i gotovo se u potpunosti podudara s najvećim udjelom srpskog stanovništva u toj mikroregiji (9,3 %). Udio pravoslavaca u Gradu Rijeci iznosi 7 % i veći je od udjela Srba u tom gradu.

Sl. 28. Vjerski sastav stanovništva Primorsko-goranske županije 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema vjeri po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb

Sl. 29. Vjerski sastav stanovništva Ličko-senjske županije 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema vjeri po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb

6. ZAKLJUČAK

Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija zadnjih 20-ak godina prate trendove demografskih kretanja koji su vidljivi na razini države. U obje županije prisutna je ukupna depopulacija, ali između tih županija i njihovih mikroregija postoje značajne razlike. U Ličko-senjskoj županiji zbog nepovoljnih prirodno-geografskih, a posebno društveno-geografskih čimbenika ukupna depopulacija prisutna od početka 20. stoljeća, dok su u Primorsko-goranskoj na razini županije takva kretanja vidljiva tek zadnjih 20 godina.

Ukupna depopulacija primarno je posljedica niske stope nataliteta (te relativno visoke stope mortaliteta) sukladno kojoj je u promatranom razdoblju u obje županije (ali i u svim njihovim mikroregijama!) prirodna promjena negativna. Također, takvim trendovima treba pridodati i negativno kretanje migracijske bilance u Ličko-senjskoj županiji prema kojoj su obje sastavnice ukupnog kretanja stanovništva u toj županiji negativne dok je u Primorsko-goranskoj županiji migracijska bilanca u promatranom razdoblju pozitivna. Ipak, vrijednost migracijske bilance razlikuje se unutar mikroregija pa primorsko i otočno područje obje županije ima pozitivnu migracijsku bilancu, ali vidljivo je smanjivanje njezinog intenziteta u promatranom razdoblju. Zbog toga se postavlja pitanje kakav će njezin predznak biti u budućnosti. Sastav stanovništva tih županija potvrđuje sve negativnija demografska kretanja koja su vidljiva prema udjelu starog stanovništva na razini županije koji iznosi gotovo dvostruko više nego udio mladog stanovništva. Zbog toga je prosječna dob stanovništva sve viša, a i ostale strukture stanovništva potvrđuju takva kretanja, što je vidljivo na udjelu neaktivnog stanovništva, koji se povećava sukladno povećanju udjela osoba sa samostalnim izvorom prihoda (umirovljenika).

Sukladno rezultatima istraživanja, sve su hipoteze iz uvodnog dijela diplomskog rada dijelom ili u cijelosti potvrđene. Djelomično nije potvrđena hipoteza da su glavni razlozi ukupne depopulacije niska stopa nataliteta i negativna migracijska bilanca u obje županije. Naime, Primorsko-goranska županija iako ima ukupnu depopulaciju, u promatranom razdoblju još uvijek ima blagu pozitivnu migracijsku bilancu. Također, djelomično nije potvrđena i zadnja hipoteza koja navodi da postoje prostorne razlike u demografskim kretanjima u mikroregijama promatranih županija između kontinentalnog područja te primorju i otoka – što je točno, ali nije točan ostali dio navoda koji govori da je ukupna depopulacija izraženija u kontinentalnom području. Naime, nasuprot

kontinentalnog područja, primorsko i otočno područje (osim Velebitskog podgorja) u zadnjem međupopisnom razdoblju ima pozitivno ukupno kretanje stanovništva te je točno da je ukupna depopulacija izraženija u kontinentalnom području, ali primorsko i otočno područje uopće nema ukupnu depopulaciju (izuzev Velebitskog podgorja) u promatranom razdoblju.

Stanje u kojem se nalaze promatrane županije je zabrinjavajuće, pogotovo u mikroregijama kontinentalnog područja (Gorski kotar i Lika) koje imaju najnegativnije demografske pokazatelje te se u sljedećem razdoblju očekuje daljnje pogoršavanje demografskih kretanja. Zbog toga je potrebno dodatno stimulirati te pokušati revitalizirati ta područje i uz pomoć financijskih sredstava Europske unije. Također, potrebno je i da jedinice lokalne samouprave sudjeluju u vlastitom razvoju te pokušaju zadržati postojeće stanovništvo. Primorsko i otočno područje imaju pozitivno ukupno kretanje stanovništva, ali postavlja se pitanje koliko je zapravo u stvarnosti točan taj podatak znajući da je u zadnja dva popisa stanovništva na području otoka popisivano i tzv. fiktivno stanovništvo. Zbog svega navedenog, potrebno je više pozornosti, na razini jedinica lokalne samouprave i županije ali i na razini države, posvetiti negativnim demografskim trendovima. U suprotnom će se u sljedećem međupopisnom razdoblju ti trendovi nastaviti, a broj stanovništva promatranih županija i Republike Hrvatske i dalje će se nepovratno smanjivati.

POPIS LITERATURE

1. Akrap, A., Gelo, J., 2009: Depopulacija Ličko-senjske županije tijekom 20. stoljeća s posebnim osvrtom na ekonomsko-socijalnu strukturu 1971.-2001., u: *Identitet Like – korijeni i razvitak*, knj. II. (ur. Holjevac, Ž.), Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar" – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 13-41.

2. Biološka raznolikost Primorsko-goranske županije, https://www.pgz.hr/nas_kraj/zemljopisni_polozaj (7.6.2017.)

3. Husanović-Pejnović, D., 2010: Demografski razvoj Podvelebitskog primorja u uvjetima periferije, *Senjski zbornik* 37 (1), 119-142.

4. Lajić, I., 1999: Mehaničko kretanje stanovništva u demografskom razvitku Gorskog kotara, *Migracijske teme* 15 (4), 501-513.

5. Lajić, I,. 2006: *Kvarnerski otoci – demografski razvoj i povijesne mijene*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

6. Lajić, I., Klempić-Bogadi, S., 2010: Demografska budućnost Gorskog kotara, *Migracijske i etničke teme* 26 (2), 501-513.

7. Lajić, I., Klempić-Bogadi, S., 2012: Migracijska komponenta u suvremenome demografskom razvoju Rijeke i priobalja Primorsko-goranske županije, *Migracijske i etničke teme* 28 (2), 165-187.

8. Lajić, I., Mišetić, R., 2013: Osnovni demografski procesi na kvarnerskim otocima od 1991. do 2011. godine, *Geoadria,* 18 (1), 71-92.

9. Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru i Meridijani, Zadar.

10. Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

11. Pejnović, D., 2004: Lika: Demographic Development under Peripheral Conditions, *Hrvatski geografski glasnik 66* (2), 23-46.

12. *Razvojna strategija Primorsko-goranske županije 2016.-2020.* (2016.), Primorsko-goranska županija, Rijeka.

13. *Strategija ukupnog razvoja Grada Novalje 2016-2020.* (2015.), Novalja.

14. Šegota, T., Filipčić, A., 2003: Köppenova podjela klima i hrvatsko nazivlje, *Geoadria* 8 (1), 17-37.

15. Šterc, S., 2012: *Geografski i demogeografski identitet*, Doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

16. Turk, I., Šimunić, N., Jovanić, M., 2015: Promjene u sastavu stanovništva prema narodnosti u Karlovačkoj i Ličko-senjskoj županiji od 1991. do 2011., *Migracijske i etničke teme* 31 (2), 275-309.

17. Wertheimer-Baletić, A., 1999: *Stanovništvo i razvoj*, Biblioteka gospodarska misao, Zagreb.

18. Živić, D., Demografski gubici Ličko-senjske županije u Domovinskom ratu, u: *Identitet Like – korijeni i razvitak*, knj. II. (ur. Holjevac, Ž.), Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar" – Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 43-66.

19. Živić, D., Turk, I., 2014: Demografske posljedice Drugoga svjetskog rata i poraća u Lici, *Senjski zbornik* 41, 427-444.

20. Živić, D., Turk, I., Pokos, N., 2014: Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991.-2011.), *Mostariensia* 18 (1-2), 231-251.

21. *Županijska razvojna strategija Ličko-senjske županije 2011. – 2013.*, (2010.), Razvojna agencija Ličko-senjske županije – LIRA, Gospić.

POPIS IZVORA

1. Metodološka objašnjenja, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/censusmetod.htm (22.9.2017.)
2. Naselja i stanovništvo RH 1857. – 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005.
3. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011., www.dzs.hr (22.9.2017.)
4. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Dnevni i tjedni migranti, DZS RH, Zagreb
5. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb.
6. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, DZS RH, Zagreb.
7. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema vjeri po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb.
8. Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu po gradovima/općinama, DZS RH, Zagreb.
9. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu, po naseljima, DZS RH, Zagreb.
10. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Županije, površina, stanovništvo, gradovi, općine i naselja, DZS RH, Zagreb.
11. Tablogrami doseljeno i odseljeno stanovništvo po gradovima/općinama 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb.
12. Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb.

POPIS SLIKA

Sl. 1. Geografski položaj Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije 7
Sl. 2. Administrativno-teritorijalni ustroj Primorsko-goranske županije.....9
Sl. 3. Administrativno-teritorijalni ustroj Ličko-senjske županije 14
Sl. 4. Gustoća naseljenosti Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po upravnim gradovima/općinama 2011. godine.....20
Sl. 5. Kretanje ukupnog broja stanovnika Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije od 1857. do 2011. godine.....22
Sl. 6. Kretanje ukupnog broja stanovnika mikroregija Primorsko-goranske županije od 1857. do 2011. godine.....23
Sl. 7. Kretanje ukupnog broja stanovnika mikroregija Ličko-senjske županije od 1857. do 2011. godine 24
Sl. 8. Stopa ukupne promjene broja stanovnika Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po upravnim gradovima/općinama od 2001. do 2011. godine 28
Sl. 9. Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije od 2001. do 2015. godine.....30
Sl. 10. Vitalni indeks Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po upravnim gradovima/općinama od 2001. do 2015. godine.....33
Sl. 11. Prirodno kretanje stanovništva Grada Rijeke od 2001. do 2015. godine.....34
Sl. 12. Prirodno kretanje stanovništva Gorskog kotara od 2001. do 2015. godine 34
Sl. 13. Prirodno kretanje stanovništva Kvarnerskog primorja od 2001. do 2015. godine ...35
Sl. 14. Prirodno kretanje stanovništva Kvarnerskih otoka od 2001. do 2015. godine.....35
Sl. 15. Prirodno kretanje stanovništva Grada Gospića od 2001. do 2015. godine 36
Sl. 16. Prirodno kretanje stanovništva Like od 2001. do 2015. godine 36
Sl. 17. Prirodno kretanje stanovništva Velebitskog podgorja od 2001. do 2015. godine 37
Sl. 18. Prirodno kretanje stanovništva otoka Paga od 2001. do 2015. godine 37
Sl. 19. Kretanje migracijske bilance stanovništva Primorsko-goranske županije po mikroregijama od 2001. do 2015. godine 44
Sl. 20. Kretanje migracijske bilance stanovništva Ličko-senjske županije po mikroregijama od 2001. do 2015. godine.....44
Sl. 21. Dnevna migracija stanovništva Primorsko-goranske županije po mikroregijama 2011. godine 47
Sl. 22. Dnevna migracija stanovništva Ličko-senjske županije po mikroregijama 2011. godine.....49
Sl. 23. Dobno-spolna struktura Primorsko-goranske županije 2011. godine.....59
Sl. 24. Dobno-spolna struktura Ličko-senjske županije 2011. godine 60
Sl. 25. Stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije staro 15 i više godina prema najvišem postignutom stupnju obrazovanje po mikroregijama 2011. godine 66
Sl. 26. Narodnosni sastav stanovništva Primorsko-goranske županije 2011. godine.....68
Sl. 27. Narodnosni sastav stanovništva Ličko-senjske županije 2011. godine 69
Sl. 28. Vjerski sastav stanovništva Primorsko-goranske županije 2011. godine 71
Sl. 29. Vjerski sastav stanovništva Ličko-senjske županije 2011. godine.....71

POPIS TABLICA

Tab. 1. Gustoća naseljenosti Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama 2011. godine.....19
Tab. 2. Indeks i apsolutna međupopisna promjena stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama za razdoblje od 2001. do 2011. godine 26
Tab. 3. Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama za razdoblje od 2001. do 2015. godine.....30
Tab. 4. Migracijska bilanca stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama za razdoblje od 2001. do 2015. godine.....40
Tab. 5. Dnevna migracija u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji po mikroregijama 2011. godine.....46
Tab. 6. Tjedna migracija u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji po mikroregijama 2011. godine.....50
Tab. 7. Koeficijenti feminiteta po velikim dobnim skupinama u Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji po mikroregijama 2011. godine.....55
Tab. 8. Dobna struktura stanovništva Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije po mikroregijama 2011. godine.....57
Tab. 9. Stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije prema gospodarskoj aktivnosti po mikroregijama 2011. godine.....63
Tab. 10. Stanovništvo Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije staro 15 i više godina prema najvišem postignutom stupnju obrazovanja po mikroregijama 2011. godine 65

PRILOZI

Terenska nastava

OSNOVNI PODACI O IZVOĐENJU TERENSKE NASTAVE

Naziv terenske nastave	**Demografska stvarnost Primorsko-goranske županije**
Škola	Srednja škola Delnice
Obrazovni program	Opća gimnazija
Voditelj	Nina Gecan, prof. geografije i povijesti
Razred	4. A
Sudionici	20-ak učenika
Mjesto održavanja	Grad Krk, Grad Rijeka, Općina Skrad, Općina Viškovo
Trajanje	3 dana, 18.5. – 20.5.2018. godine (školska godina 2017./2018.)

CILJEVI

1.	- objašnjavanje međuodnosa različitih prirodno-geografskih i društveno-geografskih obilježja određenih mikroregija na demografskih kretanja
2.	- proučavanje aktualnih demografskih procesa u izvornoj stvarnosti (uočavanje određenih demografskih procesa)
3.	- razvijanje interesa za istraživanje i bolje upoznavanje demografskih obilježja svog zavičaja i županije u kojoj učenici žive
4.	- utvrđivanje i razvijanje vještina: anketiranja, intervjuiranja, usmenog izlaganja, izrade grafičkih i kartografskih prikaza
5.	- praktična primjena znanja stečenih u dotadašnjem obrazovanju
6.	- razvijanje sposobnosti korištenja različitih izvora informacija i usvajanje znanja opažanjem, ispitivanjem i istraživanjem
7.	- osposobljavanje učenika za samostalno učenje te timski rad
8.	- razvijanje generičkih kompetencija: kritičko mišljenje, donošenje odluka, rješavanje problema, kreativnost, komunikacija, suradnja

ODGOJNO-OBRAZOVNI ISHODI TERENSKE NASTAVE

Kompetencije	**Ishodi učenja**	**Zadaci za provjeru ishoda**
1. Geografska znanja i vještine	➢ objasniti pojam *fiktivno stanovništvo* ➢usporediti ukupno kretanje broja stanovnika mikroregija Primorsko-goranske županije	➢ Objasni što je fiktivno stanovništvo i njegov utjecaj na demografska kretanja Kvarnerskih otoka. ➢ Objasni kakvo je ukupno kretanje broja stanovnika Gorskog kotara, Kvarnerskog primorja, Kvarnerskih otoka i Grada Rijeke na temelju

		izrađenih kartografskih prikaza Ukupnog kretanja broja stanovnika po gradovima/općinama Primorsko-goranske županije.
	➢ zaključiti kakva je povezanost između prirodno-geografskih, društveno-geografskih i demografskih obilježja mikroregija Primorsko-goranske županije	➢Na temelju izloženih referata o obilježjima mikroregija Primorsko-goranske županije, ankete, intervjua i SWOT analize Općine Skrad zaključi kakav je utjecaj prirodno-geografskih i društveno-geografskih obilježja na demografska kretanja promatranih mikroregija.
	➢objasniti razlike u kretanju sastavnica prirodnog kretanja stanovništva u Gradu Rijeci i Kvarnerskom primorju	➢Objasni kakva je razlika u kretanju opće stope nataliteta i mortaliteta u Gradu Rijeci i Kvarnerskom primorju na temelju priloženog grafičkog prikaza Prirodnog kretanja stanovništva Grada Rijeke i Kvarnerskog primorja. Zbog čega dolazi do takvih razlika?
	➢ objasniti utjecaj migracijske bilance na ukupno kretanje stanovništva Kvarnerskog primorja i Kvarnerskih otoka	➢ Kakav je utjecaj migracijske bilance stanovništva Kvarnerskog primorja i Kvarnerskih otoka na ukupno kretanje broja stanovnika? Odgovori na pitanje koristeći se izrađenim grafičkim prikazima Migracijske bilance mikroregija Primorsko-goranske županije.
	➢ analizirati *push* i *pull* faktore između Grada Rijeke i okolnih gradova/općina	➢Navedi glavne *push* i *pull* faktore zbog kojih se stanovništvo iseljava iz Grada Rijeke i doseljava u okolne gradove/općine na temelju podataka prikupljenih anketiranje.
	➢ intervjuirati (grado)načelnike odabranih gradova/općina	➢ Na temelju pripremljenih pitanja o demografskim kretanjima i općenitom stanju i problemima promatranog grada/općine, intervjuiraj (grado)načelnike.
	➢ anketirati stanovništvo posjećenih gradova/općina o kvaliteti života u tom gradu/općini i uzrocima postojećih demografskih kretanja	➢Na temelju prethodno izrađene ankete, anketiraj lokalno stanovništvo o kvaliteti života u tom gradu/općini i uzrocima postojećih demografskih kretanja.
	➢ izraditi grafičke prikaze na temelju dobivenih odgovora u provedenim anketama	➢Na temelju dobivenih odgovora u provedenim anketama izračunaj postotne udjele pojedinih odgovora i izradi grafičke prikaze.
	➢ izračunati opću stopu nataliteta, mortaliteta, prirodne promjene i migracijske bilance na razini mikroregije i ukupno kretanje stanovništva svakog grada/općine Primorsko-goranske županije	➢ Na temelju prethodno prikupljenih podataka u skupini izračunajte opću stopu nataliteta, mortaliteta, prirodne promjene i migracijske bilance na razini mikroregije i ukupno kretanje stanovništva svakog grada/općine Primorsko-goranske županije.

	➢ izraditi grafičke prikaze demografskih kretanja u promatranim mikroregijama te kartografske prikaze ukupnog kretanja stanovništva po gradovima/općinama promatrane županije	➢Na temelju izračunanih demografskih pokazatelja u skupini izradite grafičke prikaze demografskih kretanja u promatranim mikroregijama te kartografske prikaze Ukupnog kretanja stanovništva po gradovima/općinama Primorsko-goranske županije.
2. Metodička kompetencija	➢ primijeniti pravila za izradu linijskih dijagrama ➢ primijeniti pravila za izradu kartografskih prikaza u QGIS-u ➢ primijeniti pravila za analizu dijagrama ➢ primijeniti pravila za analizu kartografskih prikaza ➢ primijeniti pravila za izradu referata i PP prezentacije ➢ primijeniti pravila za izradu ankete i anketiranje ➢ primijeniti pravila za izradu pitanja za strukturirani intervju i intervjuiranje ➢ primijeniti pravila za rad u skupinama	
3. Komunikacijska kompetencija	➢ razvijati pismeno izražavanje i argumentiranje na standardnom hrvatskom književnom jeziku odgovarajući na pitanja u *Terenskom dnevniku* i izrađujući referat i PP prezentaciju ➢ razvijati usmeno izražavanje i argumentiranje na standardnom hrvatskom književnom jeziku odgovarajući na postavljena pitanja tijekom terenske nastave i anketiranjem lokalnog stanovništva ➢ razvijati sposobnosti usmenog izlaganja referata na zadanu temu pred ostalim učenicima ➢ razvijati sposobnost intervjuiranja i anketiranja	
4. Socijalna kompetencija	➢ razvijati suradnju između učenika tijekom rada u skupini ➢razvijati odgovornost prema sebi i drugima na terenskoj nastavi ➢ pridržavati se dogovorenih pravila ponašanja ➢ poštovati i uvažavati mišljenje kolega i unutar skupine ➢ držati se određenog vremenskog okvira za izvršavanje samostalnih i zadataka u skupini	

TIJEK TERENSKE NASTAVE

<u>Priprema nastavnika</u>

Datum, vrijeme	**Opis aktivnosti**
9.4.-18.5.	- čitanje i analiziranje relevantne literature i izvora vezanih za izvedbu terenske nastave i primjere terenskih nastava
9.4.-16.4.	- prikupljanje, čitanje i analiziranje relevantne literature i izvora vezanih uz sadržaj terenske nastave - odabir općine ili grada u svakoj od promatranih mikroregija koji je reprezentativan primjer demografskih kretanja u svojoj mikroregiji
16.4.-23.4.	- odlazak u svaku od odabranih općina i gradova kako bi se odredila trasa putovanja, ručak, noćenje - sastanak s (grado)načelnicima ili zamjenicima (grado)načelnika odabranih gradova i općina – dogovor za datum i vrijeme intervjua s učenicima te objašnjavanje teme intervjua

23.4.-30.4.	- definiranje ciljeva terenskog rada - izrada plana i programa terenske nastave - informiranje učenika o planu odlaska na terensku nastavu - dobivanje pismenog pristanka roditelja za odlazak učenika na terensku nastavu
30.4.-7.5	- usmeno i pismeno obavještavanje učenika i roditelja o planu i programu terenske nastave (Prilog 1) - prikupljanje financijskih sredstava
7.5.-11.5.	- ponoviti s učenicima geografske sadržaje o stanovništvu Hrvatske i regionalnim posebnostima obrađene tijekom nastavne godine - upoznati učenike s ciljevima i zadacima terenske nastave - podijeliti učenike u 4 skupine (po 5 članova) - zadati svakoj skupini referate koje trebaju pripremiti za terensku nastavu (i izlagati na terenskoj nastavi), a predati nastavniku na dan početka terenske nastave: svaka skupina mora napraviti kratki referat o prirodno-geografskim i društveno-geografskim obilježjima općine/grada (ali i ukratko cijele mikroregije) koji dobije, te se moraju upoznati s demografskim obilježjima tog prostora i sukladno tome sastaviti pitanja za intervju s (grado)načelnikom (1. skupina – Općina Skrad, 2. skupina – Grad Krk, 3. skupina – Grad Rijeka, 4. Skupina – Općina Viškovo), međusobno moraju izabrati predstavnika skupine (vođu)
11.5-17.5.	- zadati zadaću učenicima koja im je priprema za terensku nastavu (Prilog 2) - na temelju učeničkih prijedloga pitanja izraditi anketu - izraditi radne listiće *Terenski dnevnik* (Prilog 3) i pitanja za *Izvještaj učenika* na kraju terenske nastave (svaka skupina u izvještaj mora upisati naziv skupine, broj članova i njihova imena te dati povratnu informaciju nastavniku o terenskoj nastavi u obliku: procjene uspješnosti, navedenim problemima i prijedlozima učenika za buduće terenske nastave)
18.5.	- navesti i obrazložiti pravila ponašanja tijekom terenske nastave

Priprema učenika

Datum, vrijeme	**Opis aktivnosti**
23.4.-30.4.	- donošenje pismenog pristanka roditelja za odlazak na terensku nastavu
30.4.-7.5	- pripremanje potrebne opreme - prikupljanje financijskih sredstava
7.5.-11.5.	- ponoviti geografske sadržaje obrađene tijekom nastavne godine koji se tiču stanovništva Hrvatske - ponoviti načine (formule i postupak) izračunavanja opće stope nataliteta, mortaliteta, prirodne promjene, migracijske bilance i ukupnog kretanja stanovništva - upoznati ciljeve i zadatke terenske nastave
7.5.-18.5.	- izraditi referate za terensku nastavu i pripremiti njihovo izlaganje (izraditi 2 primjerka – jedan koji će predati nastavniku, a jedan koji će koristiti tijekom terenske nastave)
11.5-17.5.	- na satu geografije predlagati i sudjelovati u odabiru pitanja za anketu - riješiti zadaću koja je priprema za terensku nastavu (Prilog 2)

IZVOĐENJE TERENSKE NASTAVE

Datum, vrijeme	Opis aktivnosti
18.5. (1.dan) 7:30-8:00	- okupljanje ispred Srednje škole Delnice, prebrojavanje (učenici koji žive u Općini Skrad mogu čekati autobus na autobusnom kolodvoru u centru Skrada)
8:00-8:45	- polazak s autobusnog kolodvora - nastavnik tijekom vožnje ponavlja plan i program terenske nastave, naglašava ciljeve i način vrednovanja terenske nastave te pravila ponašanja i obaveze učenika - nastavnik dijeli *Terenske dnevnike* (Prilog 3) i *Izvještaj učenika* - svaka skupina učenika predaje 1 primjerak referata (a jedan zadržavaju kod sebe zbog izlaganja i pitanja koja su im potrebna za intervju)
8:45-9:00	- dolazak u Općinu Skrad, sastanak s učenicima koji su iz Skrada (nastavnik im ukratko ponovi što je govorio u autobusu) - odlazak u Dom kulture gdje će 1. skupina (Općina Skrad) izložiti svoj referat uz PP prezentaciju
9:00-9:30	- izlaganje 1. skupine - postavljanje pitanja ostalim učenicima, odgovaranje na pitanja ostalih učenika - nastavnik prati izlaganje, zapisuje aktivnost i pitanja/odgovore učenika - ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
9:30-10:00	- slobodno vrijeme za marendu
10:00-11:00	- intervju s načelnikom Općine Skrad (Damir Grgurić) o demografskim kretanjima i problemima Općine (ali i Gorskog kotara u cjelini), projektima i načinima usporavanja/zaustavljanja negativnih demografskih kretanja, razgovor o aktualnim problemima s kojima se susreću u gospodarstvu i općenito, o posljedicama ukidanja Zakona o brdsko-planinskim područjima, itd. - intervju vodi predstavnik 1. skupina, ostali učenici slušaju, zapisuju i popunjavaju *Terenski dnevnik*, postavljaju pitanja načelniku - nastavnik po potrebi dopunjava pitanja učenika, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
11:00-14:00	- svi učenici (osim 1. skupine) odlaze u centar općine - učenici imaju zadatak anketirati lokalno stanovništvo (oko 40 anketa) - 1. skupina ostaje u Domu kulture: izračunavaju opću stopu nataliteta, mortaliteta, prirodne promjene i migracijske bilance na razini mikroregije i ukupnog kretanja stanovništva svakog grada/općine u Gorskom kotaru (podatke su sami pronašli i prikupili kao dio pripreme za terensku nastavu) - 1. skupina (koristeći laptop nastavnika) izrađuje grafičke prikaze demografskih kretanja Gorskog kotara: ▪ Sl. 1. Prirodna promjena stanovništva Gorskog kotara za razdoblje 2001. – 2011. godine ▪ Sl. 2. Migracijska bilanca stanovništva Gorskog kotara za razdoblje 2001. – 2011. godine - 1. skupina (koristeći laptop nastavnika) izrađuje kartografski prikaz: ▪ Sl. 3. Ukupno kretanje stanovništva gradova/općina Gorskog kotara za razdoblje 2001. – 2011. godine

	- nastavnik provjerava i obilazi učenike koji anketiraju i ako je potrebno savjetuje učenike iz 1. skupine, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
14:00-15:30	- pauza za organizirani ručak u restoranu - slobodno vrijeme - okupljanje na autobusnom kolodvoru u Skradu
15:30-17:30	- prebrojavanje i polazak s autobusnog kolodvora u Skradu - putovanje na Krk
17:30-18:30	- dolazak i smještaj u hotel u Gradu Krku - vrijeme za večeru (nije organizirana)
18:30-20:00	- svi učenici (osim 1. skupine) odlaze u konferencijsku dvoranu hotela - analiziraju ankete, izrađuju grafičke prikaze na temelju rezultata anketa (koriste nastavnikov laptop)
20:00-….	- slobodno vrijeme - noćenje
19.5. (2.dan) 8:00-9:00	- organizirani doručak u hotelu - okupljanje ispred recepcije, prebrojavanje - odlazak u konferencijsku dvoranu hotela
9:00-9:30	- u konferencijskoj dvorani 2. skupina izlaže svoj referat o Gradu Krku - postavljanje i odgovaranje na pitanja ostalih učenika (da se provjeri koliko pažljivo slušaju) - ispunjavanje *Terenskog dnevnika* - nastavnik prati izlaganje, zapisuje aktivnost i pitanja/odgovore učenika
9:30-10:00	- odlazak kod gradonačelnika
10:00-11:00	- intervju s gradonačelnikom Grada Krka (Darijo Vasilić) o demografskim kretanjima Grada Krka, ali i ostatka Kvarnerskih otoka, projektima i načinima poticanja pozitivnih demografskih kretanja (povećanje nataliteta), razgovor o aktualnim problemima s kojima se susreću u gospodarstvu, turizmu i općenito - intervju vodi predstavnik 2. skupine, ostali učenici slušaju, zapisuju i popunjavaju *Terenski dnevnik*, postavljaju pitanja gradonačelniku - nastavnik po potrebi dopunjava pitanja učenika, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
11:00-14:00	- svi učenici (osim 2. skupine) odlaze u centar grada - učenici imaju zadatak anketirati lokalno stanovništvo (oko 40 anketa) - 2. skupina odlazi u konferencijsku dvoranu hotela: izračunavaju opću stopu nataliteta, mortaliteta, prirodne promjene i migracijske bilance na razini mikroregije i ukupno kretanje stanovništva svakog grada/općine na Kvarnerskim otocima (podatke su sami pronašli i prikupili kao dio pripreme za terensku nastavu) - 2. skupina (koristeći laptop nastavnika) izrađuje grafičke prikaze demografskih kretanja Kvarnerskih otoka: ▪ Sl. 1. Prirodna promjena stanovništva Kvarnerskih otoka za razdoblje 2001. – 2011. godine ▪ Sl. 2. Migracijska bilanca stanovništva Kvarnerskih otoka za razdoblje 2001. – 2011. godine - 2. skupina (koristeći laptop nastavnika) izrađuje kartografski prikaz: ▪ Sl. 3. Ukupno kretanje stanovništva gradova/općina Kvarnerskih otoka za razdoblje 2001. – 2011. godine

	- nastavnik provjerava i obilazi učenike koji anketiraju i ako je potrebno savjetuje učenike iz 2. skupine, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
14:00-15:30	- organizirani ručak u hotelu - slobodno vrijeme - povratak učenika u hotel
15:30-17:00	- svi učenici (osim 2. skupine) odlaze u konferencijsku dvoranu hotela - analiziraju ankete, izrađuju grafičke prikaze na temelju rezultata anketa (koriste nastavnikov laptop) - nastavnik provjerava, obilazi i savjetuje učenike, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
17:00-….	- slobodno vrijeme za večeru (nije organizirana) - noćenje
20.5. (3.dan) 7:00-8:00	- organizirani doručak u hotelu - okupljanje ispred recepcije, prebrojavanje, odjava iz hotela - dolazak na autobusni kolodvor u Krku, prebrojavanje
8:00-9:45	- polazak s autobusnog kolodvora u Krku, putovanje prema Rijeci - 3. skupina izlaže svoj referat o Gradu Rijeci i razlogu izdvajanja iz mikroregije - postavljanje pitanja ostalim učenicima da se provjeri koliko pažljivo slušaju - ispunjavanje *Terenskog dnevnika* - nastavnik prati izlaganje, zapisuje aktivnost i pitanja/odgovore učenika
9:45-10:00	- dolazak na autobusni kolodvor u Rijeci (Žabica) - odlazak k gradonačelniku
10:00-11:00	- intervju s gradonačelnikom Grada Rijeke (Vojko Obersnel) o demografskim kretanjima Grada Rijeke s posebnim osvrtom na demografske promjene u zadnjih 20 godina, projektima i načinima poticanja pozitivnih demografskih kretanja, razgovor o aktualnim problemima s kojima se susreće u vođenju grada - intervju vodi predstavnik 3. skupine, ostali učenici slušaju, zapisuju i popunjavaju *Terenski dnevnik*, postavljaju pitanja gradonačelniku - nastavnik po potrebi dopunjava pitanja učenika, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
11:00-12:30	- svi učenici imaju zadatak anketirati lokalno stanovništvo (oko 40 anketa)
12:30-14:00	- pauza za ručak (nije organiziran) - slobodno vrijeme - okupljanje na autobusnom kolodvoru Žabica, prebrojavanje - odlazak prema Viškovu
14:00-14:15	- dolazak u Viškovo - odlazak k načelnici
14:15-15:15	- intervju s načelnicom Općine Viškovo (Sanja Udović) o pozitivnim demografskim kretanjima Općine Viškovo s posebnim osvrtom na demografske promjene u zadnjih 20 godina, projektima i načinima poticanja nataliteta (porodiljine naknade,…), razgovor o aktualnim problemima općine - intervju vodi predstavnik 4. skupine, ostali učenici slušaju, zapisuju i popunjavaju *Terenski dnevnik*, postavljaju pitanja gradonačelniku - nastavnik po potrebi dopunjava pitanja učenika, bilježi aktivnost i ponašanje učenika

15:15-18:15	- svi učenici (osim 3. i 4. skupine) odlaze u centar općine - učenici imaju zadatak anketirati lokalno stanovništvo (oko 40 anketa) - 3. i 4. skupina odlazi u općinsku konferencijsku dvoranu: izračunavaju opću stopu nataliteta, mortaliteta, prirodne promjene i migracijske bilance na razini mikroregije (bez Grada Rijeke) i ukupnog kretanja stanovništva svakog grada/općine na Kvarnerskog primorja (podatke su sami pronašli i prikupili kao dio pripreme za terensku nastavu) - 3. i 4. skupina (koristeći laptop nastavnika) izrađuje grafičke prikaze demografskih kretanja Kvarnerskog primorja: ▪ Sl. 1. Prirodna promjena stanovništva Kvarnerskog primorja za razdoblje 2001. – 2011. godine ▪ Sl. 2. Migracijska bilanca stanovništva Kvarnerskog primorja za razdoblje 2001. – 2011. godine - 3. i 4. skupina (koristeći laptop nastavnika) izrađuje kartografski prikaz: ▪ Sl. 3. Ukupno kretanje stanovništva gradova/općina Kvarnerskog primorja za razdoblje 2001. – 2011. godine - nastavnik provjerava i obilazi učenike koji anketiraju i ako je potrebno savjetuje učenike iz 3. i 4. skupine, bilježi aktivnost i ponašanje učenika - povratak učenika 1. i 2. skupine u općinsku zgradu
18:15-19:45	- učenici 1. i 2. skupine odlaze u općinsku konferencijsku dvoranu - analiziraju ankete, izrađuju grafičke prikaze na temelju rezultata anketa (koriste nastavnikov laptop) - nastavnik provjerava, obilazi i savjetuje učenike, bilježi aktivnost i ponašanje učenika
19:45-20:00	- pauza za večeru (nije organizirana) - okupljanje na autobusnom kolodvoru Viškovo, prebrojavanje
20:00-….	- polazak s autobusnog kolodvora Viškovo u smjeru Delnica - nastavnik preuzima *Terenske dnevnike* i *Izvještaj učenika* - dolazak na autobusni kolodvor Delnice otprilike oko 21:00 sat

VREDNOVANJE

Praćenje i provjeravanje

Datum, vrijeme	**Opis aktivnosti**
18. 5.-20.5.	- nastavnik provjerava predznanje, povezivanje predznanja s uočenim pojavama u prostoru i zaključivanje tijekom terenske nastave - nastavnik vodi bilješke o postavljanju pitanja i odgovaranju na pitanja, o aktivnosti, ponašanju, izvršavanju svojih obaveza i doprinosu svakog pojedinog učenika svojoj skupini i cjelokupnoj terenskoj nastavi - nastavnik vodi bilješke o aktivnosti i doprinosu svakog pojedinog učenika tijekom anketiranja, analize i izrade grafičkih prikaza na temelju provedenih anketa - nastavnik vodi bilješke o aktivnosti i doprinosu svakog pojedinog učenika tijekom izračunavanja i izrade grafičkih i kartografskih prikaza demografskih kretanja

	- nastavnik čita i vrednuje referate svake skupine prema kriterijima: ▪ Sadržaj i struktura referata (ista ocjena za svakog člana skupine) ▪ Prezentiranje referata i nastup učenika (posebna ocjena za svakog učenika)
20.5.-28.5.	- nastavnik čita i ispravlja *Terenski dnevnik* svakog učenika (u njemu su priloženi i izračuni demografskih kretanja za gradove/općine koje je izračunavao svaki učenik posebno): omogućuje procjenu angažmana učenika i razinu usvojenosti znanja te vještinu izračunavanja demografskih kretanja tijekom terenskog rada - nastavnik vrednuje izrađene kartografske prikaze svake skupine – vještina izrade kartografskih prikaza (služenje GIS-om), točnost, preciznost, izgled (ista ocjena za svakog člana skupine)

Ocjenjivanje

Datum, vrijeme	**Opis aktivnosti**
29.5.	- bilješke tijekom terenske nastave unose se u imenik kao opisno praćenje - na temelju navedenih oblika praćenja i provjeravanja, svaki se učenik ocjenjuje brojčano prema elementima ocjenjivanja: ▪ Usvojenost znanja - 1 ocjena određuje se na temelju: usmenog ispitivanja na terenskoj nastavi i riješenosti pojedinih zadataka na terenskoj nastavi ▪ Geografske vještine – 1 ocjena određuje se na temelju: riješenosti zadataka tijekom terenske nastave (koji uključuju računanje, izradu i analizu grafičkih i kartografskih prikaza, anketiranje i intervjuiranje), riješenosti pojedinih zadataka u *Terenskom dnevniku* i kvalitete referata zajedno s izlaganjem ▪ Kartografska pismenost – 1 ocjena određuje se na temelju: riješenosti pojedinih zadataka u *Terenskom dnevniku*

KRAJNJI PRODUKT

PP prezentacija	- nakon terenske nastave učenici će na temelju svih saznanja te izrađenih grafičkih i kartografskih prikaza izraditi PP prezentaciju s radnim naslovom: Demografska stvarnost Primorsko-goranske županije – kakva nas budućnost očekuje?
Dostupnost	- učenici će na Danu škole izlagati cijeloj školi svoju PP prezentaciju - PP prezentacija će se objaviti na službenim internetskim stranicama škole te će se pohraniti u arhivu škole

NASTAVNI OBLICI, METODE I IZVORI

Nastavne metode:	metoda demonstracije, metoda usmenog izlaganja, metoda razgovora, metoda praktičnih radova, metoda pisanih radova, izravna i neizravna grafička metoda, metoda prikupljanja podataka, fotografiranje, anketiranje, intervju
Oblici rada:	frontalni rad, samostalni rad, rad u skupini, terenska nastava
Nastavna sredstva i pomagala	izvorna stvarnost, *Terenski dnevnik*, referati i PP prezentacija, anketni listići, demografski podaci sa stranice DZS-a (www.dzs.hr), izrađeni grafički i kartografski prikazi, računalo i projektor

PRILOG 1

Plan i program terenske nastave

18.5. (1.dan)

7:30 - okupljanje ispred Srednje škole Delnice
8:00 - polazak s autobusnog kolodvora prema Skradu
8:45 - dolazak u Općinu Skrad, odlazak u Dom kulture
9:00 - izlaganje referata 1. skupine u Domu kulture, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
9:30 - slobodno vrijeme za marendu
10:00 - intervju s načelnikom Općine, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
11:00 - odlazak u centar općine i anketiranje lokalnog stanovništva (40 anketa)
- 1. skupina ostaje u Domu kulture: izračunavaju demografska kretanja mikroregije i izrađuju grafičke i kartografske prikaze
14:00 - organizirani ručak u restoranu, slobodno vrijeme
15:30 - okupljanje na autobusnom kolodvoru u Skradu, polazak prema Krku
17:30 - dolazak i smještaj u hotel, vrijeme za večeru (nije organizirana)
18:30 - svi učenici (osim 1. skupine) odlaze u konferencijsku dvoranu hotela: analiziraju ankete, izrađuju grafičkih prikaze
20:00 - slobodno vrijeme, noćenje

19.5. (2.dan)

8:00 - organizirani doručak u hotelu
8:50 - okupljanje ispred recepcije, odlazak u konferencijsku dvoranu hotela
9:00 - u konferencijskoj dvorani 2. skupina izlaže referat, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
9:30 - odlazak kod gradonačelnika
10:00 - intervju s gradonačelnikom Grada Krka, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
11:00 - odlazak u centar grada, anketiranje lokalnog stanovništva (oko 40 anketa)
- 2. skupina odlazi u konferencijsku dvoranu hotela: izračunavaju demografska kretanja mikroregije i izrađuju grafičke i kartografske prikaze
13:50 - povratak svih učenika u hotel
14:00 - organizirani ručak u hotelu, slobodno vrijeme
15:30 - svi učenici (osim 2. skupine) odlaze u konferencijsku dvoranu hotela: analiziraju ankete, izrađuju grafičke prikaze
17:00 - slobodno vrijeme za večeru (nije organizirana), noćenje

20.5. (3.dan)

7:00 - organizirani doručak u hotelu
7:40 - okupljanje ispred recepcije, odjava iz hotela
8:00 - polazak s autobusnog kolodvora u Krku, putovanje prema Rijeci
- 3. skupina izlaže referat o Gradu Rijeci, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
9:45 - dolazak na autobusni kolodvor u Rijeci (Žabica), odlazak k gradonačelniku
10:00 - intervju s gradonačelnikom Grada Rijeke, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*

11:00 - svi učenici anketiraju lokalno stanovništvo (oko 40 anketa)
12:30 - pauza za ručak (nije organiziran), slobodno vrijeme
13:50 - okupljanje na autobusnom kolodvoru Žabica, odlazak prema Viškovu
14:15 - intervju s načelnicom Općine Viškovo, ispunjavanje *Terenskog dnevnika*
15:15 - odlazak u centar općine, anketiranje lokalnog stanovništva (oko 40 anketa)
- 3. i 4. skupina odlazi u općinsku konferencijsku dvoranu: izračunavaju demografska kretanja mikroregije i izrađuju grafičke i kartografske prikaze
18:15 - učenici 1. i 2. skupine odlaze u općinsku konferencijsku dvoranu: analiziraju ankete, izrađuju grafičke prikaze
19:45 - pauza za večeru (nije organizirana), okupljanje na autobusnom kolodvoru Viškovo
20:00 - polazak s autobusnog kolodvora Viškovo u smjeru Delnica, predaja *Terenskih dnevnika* i *Izvještaja učenika*
21:00 - okvirni dolazak na autobusni kolodvor Delnice

PRILOG 2

Radni list *Priprema za terensku nastavu*

Da bismo se dobro pripremili za terensku nastavu, potrebno je utvrditi dosad naučeno kako bi ta znanja i vještine mogli prepoznati ili primijeniti tijekom terenske nastave. U tome će vam pomoći sljedeći zadaci.

1. Na temelju znanja stečenog tijekom nastave geografije odgovori na sljedeća pitanja:
a) Osnovne sastavnice ukupnog kretanja stanovništva su: _____, _____, _____ i _____.

b) Kakve su posljedice niske stope nataliteta na biološku i društveno-geografsku strukturu stanovništva nekog područja u budućnosti?
_____
_____
_____
_____

c) Koji su glavni čimbenici migracija? _____

d) Koja dobna skupina stanovništva najviše migrira? Zašto?
_____
_____
_____

2. Na stranicama Državnog zavoda za statistiku (www.dzs.hr) pronađi podatke broja rođenih i umrlih u Primorsko-goranskoj županiji za razdoblje 2001. – 2011. godine, broja doseljenih i odseljenih u Primorsko-goranskoj županiji za razdoblje 2001. – 2011. godine te ukupan broj stanovnika Primorsko-goranske županije prema Popisu 2001. i Popisu 2011. godine. Pronađene podatke prepiši u radni listić na za to predviđeno mjesto. Na temelju tih podataka:

a) Izračunaj opću godišnju stopu nataliteta, opću godišnju stopu mortaliteta te opću godišnju stopu prirodne promjene za razdoblje 2001. – 2011. godine i upiši ih u tablicu.

Tab. 1. Broj rođenih i umrlih u Primorsko-goranskoj županiji u razdoblju 2001. – 2011. g.

	2001.	**2002.**	**2003.**	**2004.**	**2005.**	**2006.**	**2007.**	**2008.**	**2009.**	**2010.**	**2011.**
Natalitet											
Mortalitet											

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2011., DZS RH, Zagreb

Tab. 2. Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske županije za razdoblje 2001. – 2011. g.

	Natalitet	**Opća godišnja stopa nataliteta**	**Mortalitet**	**Opća godišnja stopa nataliteta**	**Apsolutna prirodna promjena**	**Opća godišnja stopa prirodne promjene**
Primorsko-goranska županija						

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2011., DZS RH, Zagreb

b) Izračunaj opću godišnju stopu imigracije, opću godišnju stopu emigracije te opću godišnju stopu migracijske bilance za razdoblje 2001. – 2011. godine i upiši ih u tablicu.

Tab. 3. Broj doseljenih i odseljenih u Primorsko-goranskoj županiji u razdoblju 2001. – 2011. g.

	2001.	**2002.**	**2003.**	**2004.**	**2005.**	**2006.**	**2007.**	**2008.**	**2009.**	**2010.**	**2011.**
Doseljeni											
Odseljeni											

Izvor: Tablogrami doseljeno i odseljeno stanovništvo po gradovima/općinama 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

Tab. 4. Prostorno kretanje stanovništva Primorsko-goranske županije u razdoblju 2001. – 2011. g.

	Doseljeni	**Opća godišnja stopa imigracije**	**Odseljeni**	**Opća godišnja stopa emigracije**	**Apsolutna migracijska bilanca**	**Opća godišnja stopa migracijske bilance**
Primorsko-goranska županija						

Izvor: Tablogrami doseljeno i odseljeno stanovništvo po gradovima/općinama 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb.

Prostor za računanje:

c) Na milimetarskom papiru izradi linijski dijagram prirodnog kretanja stanovništva Primorsko-goranske županije za razdoblje 2001. – 2011. godine. Grafički prikaz **priloži** u Radni list *Priprema za terensku nastavu*.

Odgovori na postavljena pitanja na temelju Tablice 2, Tablice 4, dijagrama Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske županije za razdoblje 2001. – 2011. godine i stečenog znanja na nastavi geografije:

a) Analiziraj linijski dijagram Prirodno kretanje stanovništva Primorsko-goranske županije za razdoblje 2001. – 2011. godine. Kakav je trend kretanja stope nataliteta i mortaliteta? Što to znači?

_____
_____
_____
_____
_____

b) Kakvo je ukupno kretanje stanovništva Primorsko-goranske županije? Kakav je odnos između prirodne promjene i migracijske bilance u Primorsko-goranskoj županiji?

_____
_____
_____
_____
_____

2. Na stranicama Državnog zavoda za statistiku (www.dzs.hr) pronađi podatke ukupnog broja stanovništva županija Republike Hrvatske prema Popisu 2001. i Popisu 2011. godine. Pronađene podatke prepiši u radni listić na za to predviđeno mjesto. Na temelju tih podataka:

a) Izračunaj apsolutnu promjenu i stopu ukupne promjene broja stanovnika svake županije u međupopisnom razdoblju 2001. – 2011. godine i upiši ih u Tablicu 5.

Tab. 5. Ukupan broj stanovništva županija Republike Hrvatske 2001. i 2011. godine

Ime županije	Broj stanovnika 2001.	Broj stanovnika 2011.	Apsolutna međupopisna promjena	Stopa ukupne promjene
Zagrebačka				
Krapinsko-zagorska				
Sisačko-moslavačka				
Karlovačka				
Varaždinska				
Koprivničko-križevačka				
Bjelovarsko-bilogorska				
Primorsko-goranska				
Ličko-senjska				
Virovitičko-podravska				
Požeško-slavonska				
Brodsko-posavska				
Zadarska				
Osječko-baranjska				
Šibensko-kninska				
Vukovarsko-srijemska				
Splitsko-dalmatinska				
Istarska				
Dubrovačko-neretvanska				
Međimurska				
Grad Zagreb				

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Stanovništvo prema starosti, spolu, aktivnosti i mjestu stanovanja, po županijama, DZS, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2011.: Županije, površina, stanovništvo, gradovi, općine i naselja, DZS RH, Zagreb

b) U programu QGIS izradi kartografski prikaz stope ukupne promjene broja stanovnika po županijama Republike Hrvatske za razdoblje 2001. – 2011. godine. Kartografski prikaz **isprintaj** i **priloži** ga u Radni list *Priprema za terensku nastavu*.

Prostor za računanje:

Odgovori na postavljena pitanja na temelju Tablice 5 i stečenog znanja na nastavi geografije:

a) Koje županije imaju pozitivno ukupno kretanje broja stanovništva?

_____

b) Zbog koje je sastavnice ukupnog kretanja stanovništva primarno vidljivo povećanje broja stanovništva u navedenim županijama? Koji su uzroci takvog kretanja te sastavnice?

_____
_____
_____
_____
_____

c) Koje županije imaju najveću stopu smanjenja ukupnog broja stanovnika? Koji su glavni uzroci takvog ukupnog kretanja stanovništva?

_____
_____
_____
_____
_____

PRILOG 3

Terenski dnevnik

Ovaj radni listić prati sve lokacije (gradove/općine) koje ćemo posjetiti na terenskoj nastavi. Vaš je zadatak ispuniti *Terenski dnevnik* tijekom terenske nastave na temelju informacija koje ćete doznati tijekom izlaganja vaših razrednih kolega, intervjua s (grado)načelnicima i anketiranja lokalnog stanovništva.
Na završetku terenske nastave (u nedjelju) potrebno je nastavniku tijekom povratka kući **predati** ispunjen *Terenski dnevnik* (i *Izvješće učenika*!). Nastavnik će ocijeniti *Terenski dnevnik* i koristiti ga za evaluaciju ishoda terenske nastave.

GORSKI KOTAR

1. Kakve su prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja Gorskog kotara? Kako se to odražava na demografska kretanja?

_____
_____
_____
_____

2. Navedi gradove na prostoru Gorskog kotara. Kakva je njihova važnost za lokalno stanovništvo?

_____
_____
_____
_____

3. Što je Zakon o brdsko-planinskim područjima? Kako su posljedice njegovog ukidanja?

_____
_____
_____
_____

4. Kakav je utjecaj imalo otvaranje autoceste A6 Rijeka-Zagreb za Gorski kotar? Kakav utjecaj autocesta ima za Općinu Skrad?

_____
_____
_____
_____

5. Izradi SWOT analizu Općine Skrad s uočenim prednostima, slabostima, mogućnostima i opasnostima koji utječu na demografska kretanja u navedenoj općini.

PREDNOSTI	**SLABOSTI**
MOGUĆNOSTI	**OPASNOSTI**

KVARNERSKI OTOCI

1. Kakav je utjecaj izgradnje Krčkog mosta na demografska kretanja Grada Krka ali i cijelog otoka?

_____
_____
_____
_____

2. Objasni razliku u demografskim kretanjima između otočnih centra i malih naselja.

_____
_____
_____
_____

3. Objasni što je fiktivno stanovništvo i kako ono utječe na demografska kretanja Kvarnerskih otoka.

_____
_____
_____
_____

4. Koji su uzroci što je najveći postotak zaposlenih koji rade u drugom naselju istog grada/općine upravo na Kvarnerskim otocima (ako se promatra Primorsko-goranska županija)? Navedi i objasni prirodno-geografske i društveno-geografske uzroke.

_____
_____
_____
_____

5. Kako budući projekti izgradnje ugostiteljskih objekata utječu na kretanje broja stanovnika?

_____
_____
_____
_____

GRAD RIJEKA I KVARNERSKO PRIMORJE

1. Grad Rijeka ima negativnu migracijsku bilancu zbog suburbanizacije koja je intenzivno prisutna na području Kvarnerskog primorja zadnjih 20 godina. Navedi glavne *push* i *pull* faktore zbog kojih se stanovništvo iseljava iz Grada Rijeke i doseljava u okolne gradove/općine.

***PUSH* FAKTORI**	***PULL* FAKTORI**

2. Koje funkcije postoje jedino u Rijeci, kao županijskom i regionalnom centru?

_____
_____

3. Koja su prirodno-geografska ograničenja za teritorijalno širenje Grada Rijeke?

_____
_____
_____

4. Zbog čega Grad Rijeka ima najveći koeficijent feminiteta u dobnim skupinama mladog i zrelog stanovništva u Primorsko-goranskoj županiji? Objasni koji su procesi uzrokovali takvo stanje.

_____
_____
_____
_____

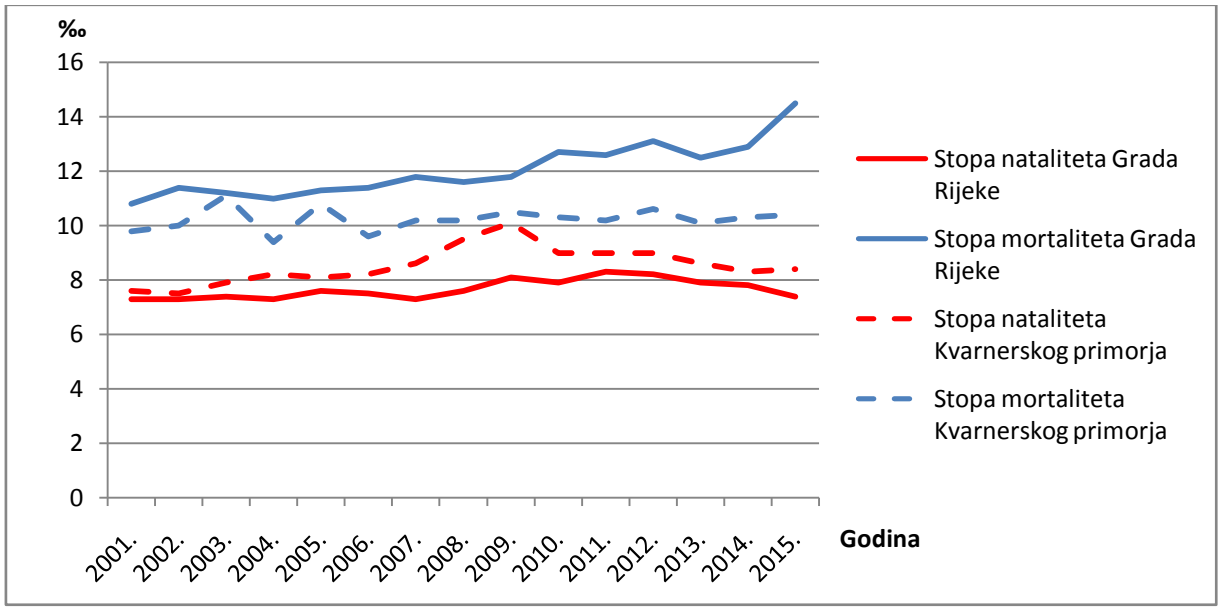
5. Zbog čega je u Gradu Rijeci ima najviše nacionalnih manjina?

_____
_____
_____
_____

6. Kojim se mjerama i projektima u Općini Viškovo želi potaknuti veća stope nataliteta i privući mlado stanovništvo?

_____
_____
_____
_____

7. Analiziraj priloženi dijagram.

Sl. 1. Prirodno kretanje stanovništva Grada Rijeke i Kvarnerskog primorja od 2001. do 2015. godine

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima 2001. – 2015., DZS RH, Zagreb

a) Objasni uzroke i posljedice kretanja stope mortaliteta u Gradu Rijeci. Kako se takvo kretanje stope mortaliteta odražava na biološke i društveno-gospodarske strukture stanovništva?

_____
_____
_____
_____

b) Zbog čega je veća stopa nataliteta u Kvarnerskom primorju? Što to govori o biološkim i društveno-gospodarskim strukturama stanovništva u toj mikroregiji?

_____
_____
_____
_____